

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL DİLBİLİM ANABİLİM DALI
GENEL DİLBİLİM PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKÇE SÖZLÜ SÖYLEMDE ÖDÜNLEME
VE
İŞLEVLERİ

DERYA AYDIN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Gülsüm Songül ERCAN

İZMİR-2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Türkçe Sözlü Söylemde Ödünleme ve İşlevleri” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih
.../.../...
Derya AYDIN
İmza

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Türkçe Sözlü Söylemde Ödünleme ve İşlevleri
Derya AYDIN

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Genel Dilbilim Anabilim Dalı
Genel Dilbilim Programı

Dilde ödünleme alanyazında iki tümce arasındaki uyumsuzluk ya da çatışma, amacına ulaşamamış bir beklenti ya da şaşırtıcı bir sonuç, bir normdan sapma, olası bir engel, nedensel bir ilişkinin olumsuzlanması, şaşırtma, karşıt beklenti ya da uygunsuzluk olarak tanımlanmaktadır. Ödünleme bağlaçlar, ilgeçler, ulaçlar gibi farklı dilsel kaynaklarla ya da bağlamdan elde edilen ipuçlarına dayanılarak örtük olarak gerçekleştirilebilmektedir. Öte yandan, alanyazında farklı dillerde ödünlemenin nasıl yapıldığı ile ilgili kavram karmaşasının giderilmesi amacıyla, bir tümcedeki ödünleyici ilişkiyi göstermeye yarayan tüm yapılar ödünleyici dilsel kaynak ya da ödünleyici söylem belirleyici olarak da kabul edilebilmektedir. Sözlü söylemde ödünleme karşıtlığın gösterilmesi, olası yanlış anlaşılmaların önlenmesi, düzeltme/onarım, uzlaşma, konu yönetimi yapma işleviyle kullanılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkçede ödünlemenin hangi dilsel kaynaklarla gerçekleştirildiğinin ve sözlü söylemde hangi işlevleri yerine getirdiğinin Etkileşimsel Dilbilim (ED) çerçevesinde saptanmasıdır. Çalışmanın veritabanı Türkçe gündelik konuşma örneklerinden oluşan altı saatlik ses kaydından elde edilen çevriyazı metinlerinden oluşmaktadır. Çalışmanın bulguları Türkçe sözlü söylemde ödünlemenin yoğun olarak örtük biçimde değil, bir dilsel kaynak kullanılarak açık biçimde gerçekleştirildiğini ve en sık kullanılan ödünleyici dilsel kaynağın *ama* olduğunu ortaya koymuştur.

İşlevler açısından bakıldığında ise Türkçe sözlü söylemde ödünlemenin en çok karşılığın gösterilmesi amacıyla kullanıldığı saptanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ödünleme, Sözlü Söylem, Etkileşimsel Dilbilim, Söylem Çözümlemesi

ABSTRACT
Master's Thesis
Concession and Its Functions in Turkish Spoken Discourse
Derya AYDIN

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Linguistics
Linguistics Program

Concession in language has been defined in the literature as incompatibility or conflict between clauses, a frustrated expectation or surprising consequence, a diversion from a norm, a potential obstacle, negation of a causal relation, surprise or counter-expectation. Concession can be marked explicitly by various linguistic resources such as connectives, propositions or converbs, or expressed implicitly based on contextual cues. On the other hand, any linguistic device that serves to mark concessive relationship in a clause has been defined as concessive linguistic resource or discourse marker in order to overcome confusion in literature as to how concession is made in different languages. The functions of concession in spoken discourse have been reported as expressing a contrast, preventing potential misunderstandings, correction/repair, alignment and topic management. The aim of this study is to identify linguistic resources used to mark concession in Turkish and to determine the functions of concession in spoken discourse within the framework of Interactional Linguistics. The database of the study consisted of transcriptions of six hours of Turkish everyday conversations. Findings of the study revealed that concession is mostly marked explicitly in Turkish spoken discourse and that the most commonly used concessive marker was *ama* (but). As for the functions, it was found that concession is used mostly to express a contrast in Turkish spoken discourse.

**Key Words: Concession, Spoken Discourse, Interactional Linguistics,
Discourse Analysis**

TÜRKÇE SÖZLÜ SÖYLEMDE ÖDÜNLEME VE İŞLEVLERİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
TABLOLAR LİSTESİ	xii
EKLER LİSTESİ	xii

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM ÖDÜNLEME VE İŞLEVLERİ

1.1. ÖDÜNLEME VE ÖDÜNLEYİCİ DİLSEL KAYNAKLAR	8
1.2.ÖDÜNLEMENİN İŞLEVLERİ	20

İKİNCİ BÖLÜM TÜRKÇEDE ÖDÜNLEME

2.1.TÜRKÇEDE ÖDÜNLEYİCİ DİLSEL KAYNAKLAR	31
2.1.1. Rağmen/karşın,-mAsInA rağmen/karşın,-e rağmen/karşın/ karşılık	32
2.1.2. - DığI, -AcAğI hAIdE, - (y)AcAğI halde	33
2.1.3. - mAkIa birlikte/beraber	34
2.1.4. Bununla birlikte/beraber	34
2.1.5. - (y)ken	35
2.1.6. - sA dA, -sAydI dA, - (y)sA/ise dA, sA bile/dahi	35
2.1.7. (Her) ne kadar	36

2.1.8. Ama, ancak, fakat, lakin, yalnız	37
2.1.9. Gerçi, hoş, aslında	38
2.1.10. Soru öbeği+-sA dA, -(y)sA dA (Evrensel Koşul Ödünleyiciler)	40
2.1.11. Gene (de)/ yine (de)	40
2.1.12. Ne var ki, gel gör ki, gelelim, mamafih	41
2.1.13. Halbuki/ oysa (ki)	42
2.1.14. dA, ya	42
2.1.15. Örtük Ödünleme	43
2.2.TÜRKÇEDE ÖDÜNLEME ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÖZLÜ SÖYLEM VE ETKİLEŞİMSEL DİLBİLİM

3.1. SÖZLÜ SÖYLEM VE ÖZELLİKLERİ	48
3.2. ETKİLEŞİMSEL DİLBİLİM	53
3.2.1. Konuşma Çözümlemesi ve Etkileşimsel Dilbilim	54
3.2.2. Bağlamlaştırma Kuramı ve Etkileşimsel Dilbilim	55
3.2.3. Dilbilimsel Antropoloji ve Etkileşimsel Dilbilim	55
3.2.4. Etkileşim Dilbilimin Amaçları ve Araştırma İlkeleri	56

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VERİTABANI VE YÖNTEM

4.1. VERİTABANI	59
4.1.1. Verilerin Toplanması	59
4.1.2. Katılımcılar	60
4.2. YÖNTEM	61

BEŞİNCİ BÖLÜM

BULGULAR VE TARTIŞMA

5.1. ARAŞTIRMANIN BULGULARI	62
-----------------------------	----

5.1.1. Veri Tabanında Saptanan Açık ve Örtük Ödünleme İlişkileri	62
5.1.2. Veri Tabanında Saptanan Ödünleyici Dilsel Kaynaklar	66
5.1.3. Veri Tabanında Saptanan İşlevler	75
SONUÇ	83
KAYNAKÇA	86
EKLER	94

KISALTMALAR

ED	Etkileşimsel Dilbilim
Bknz.	Bakınız
s.	sayfa
ss.	sayfadan sayfaya

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Alanyazında Ödünlemenin Sözlü Dildeki İşlevleri

Tablo 2: Ödünlemenin Sözlü Dildeki İşlevleri

Tablo 3: Açık ve Örtük Ödünleyici İlişkiler ve Kullanım Oranları

Tablo 4: Ödünleyici Dilsel Kaynaklar ve Kullanım Oranları

Tablo 5. Ödünlemenin İşlevleri ve Kullanım Oranları

EKLER LİSTESİ

EK 1: Türkçe-İngilizce Sözlükçe

GİRİŞ

Dilde ödünleme, dilbilimin farklı alanlarında çalışılmasına karşın, genel kabul görececek biçimde tanımlanması kolay olmayan, karmaşık bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Heine, 2002:91). Tümce birleştirme, anlambilim, sözdizim, sözbilim gibi farklı alanlarda farklı tanımlar ortaya atılmakla birlikte, ödünlemenin genellikle iki tümce arasındaki uyumsuzluk ya da çatışma (König, 1985:4); ana tümce ve yan tümce arasında anlambilimsel tutarsızlık (Aarts, 1988: 40) ya da iki nedensel ilişki arasındaki karşıtlık (Robaldo ve diğerleri, 2008: 218) olarak tanımlandığı görülmektedir. Ödünleyici tümcelerde ilk önerme (P) ödünlemeyi, ikinci önerme (Q) ise çoğu kez beklentinin olumsuzlanması biçimindeki karşıtlığı dile getirmektedir (Aksan ve Demirhan, 2018: 178). Ödünleyici bir tümcede belirtilen durumların (P ve Q) dizilişi ya da birlikte gerçekleşmesi genel durum ile uyumsuzluk yaratmaktadır (König ve Siemund, 2000: 353). Ödünleyici ilişkiyi veri tabanından alınan bir tümce ile örneklenecek olursa, “Evlilik için feragat etmezdim bundan *ama* eşim için ettim” tümcesinde ilk önermede konuşucunun bir şeyden evlilik için feragat etmeyeceği bilgisi verilirken, ikinci tümcede konuşucunun sözü edilen şeyden eşi için feragat ettiği bilgisi verilmektedir. Bu iki tümce arasındaki tutarsızlık, bu örnekte *ama* ile işaretlenmektedir. Söz edilen bu uyumsuzluk ya da çatışma, farklı dillerde çeşitli dilsel kaynaklar kullanılarak ya da herhangi bir dilsel kaynak kullanılmadan bağlamdan çıkarılabilecek anlama dayalı olarak örtük biçimde gösterilebilmektedir.

Tümce birleştirme ile ilgili çalışmalarda ödünleme bir bağdaşıklık ilişkisi olarak ele alınmış ve İngilizce, Almanca, Fransızca, İsveççe, Lehçe gibi farklı dillerde gerek yazılı dil gerekse konuşma dili verisi üzerinden incelenmiştir. Bu çalışmalarda ödünlemenin bağlaçlar, bağlaçlıklar, ilgeçler gibi dilsel kaynaklarla ya da bu çalışmada ayrı bir başlık altında ele alınan söylem belirleyiciler kullanılarak yapıldığı ortaya konmuştur. Öte yandan, ödünlemenin anlambilimsel olarak ele alındığı çalışmalarda ise, ödünlemenin hangi dilsel kaynaklarla gerçekleştirildiğinin yanı sıra, ödünleyici tümcenin önermesel içeriğine odaklanıldığı görülmektedir. Bu tür çalışmalarda ödünleme, yakından ilişkili olduğu karşıtlık ve koşul ilişkileri ile karşılaştırılarak tanımlanmaktadır (König, 1985). Ödünlemenin sözdizim açısından ele alındığı çalışmalarda, ödünlemenin gerçekleştirilmesi için bağımlı tümceler

(hypotaxis) ve eşit tümceler (parataxis) olmak üzere iki farklı sözdizimsel düzeneğin kullanıldığından söz edilmektedir (Vergaro, 2014: 559). Alanayzında ödünlleme ve ödünlleyici ilişkiler, bağdaşıklık ve söylem belirleyicileri kapsamında da ele alınmaktadır (Grote ve diğlerleri, 1997; Stede ve Umbach, 1998; Taboada ve Gomez-Gonzalez, 2012; Zeyrek ve Soyca, 2018). Bu tür ilişkilerin incelendiğı çalışmalarda ödünlleyici işaretleyleicilerin (*ama, rağmen* vs.) söylem belirleyicileri ya da söylem bağlayıcıları olarak işlev gördüğü bildirilmektedir (Zeyrek ve Soyca, 2018). Bu tür çalışmalarda ödünllemeye farklı tanımlar getirildiğı ve ödünlleyici dilsel kaynakların neler olduğı konusunda bir görüş birliğine ulaşılamadığı görülmektedir. Bunun sonucunda, alanyazında ödünllemenin net ve üzerinde uzlaşılmış bir tanımı olmaması nedeniyle ödünlleme ilişkisini gösteren dilsel ipuçlarının sınıflandırılmasının ve bir dizi aday işaretleyleici ve yapı arasından bilinçli bir seçim yapılmasının güç olduğı belirtilmektedir (Grote ve diğlerleri, 1997:87).

Alanyazında ödünllemenin ve ödünlleyici dilsel kaynakların ne olduğı konusundaki karmaşanın giderilmesi amacıyla Chen (2000) ödünlleme ve ödünlleyici dilsel kaynakları yeniden tanımlamaktadır. Buna göre, ödünlleyici tümce gerçek ya da varsayımsal bir çelişik durumun önvarsayıldığı bir yan tümce ile beklentinin aksine, yan tümcede sözü edilen çelişik durumdan etkilenmeyen bir durumu anlatan bir ana tümceden oluşan karmaşık bir yapıdır. Bu ilişkiyi göstermeye yarayan tüm dilsel araçlar da ödünlleyici işaretleyleici olarak kabul edilmektedir (Chen, 2000).

Ödünllemeye yönelik biçim odaklı çalışmalara yanıt olarak son yıllarda sözbilim ve söylem-edimbilim çalışmalarda ödünllemenin daha çok işlev bakımından incelenmeye başlandığı görülmektedir. Thompson and Mann (1987) tarafından geliştirilen Sözbilimsel Yapı Kuramı (SYK), ödünlleme açısından daha açıklayıcı bir yaklaşım olarak görülmektedir (Barth-Weingarten, 2003: 12). SYK'ya göre metinlerde bağdaşıklık sağlayan çeşitli ilişkiler bulunmakta ve bu ilişkiler biçim-sözdizimsel işaretler yerine, işlevlerin değerlendirilmesine göre belirlenmektedir (Thompson ve Mann, 1987:102). Bu ilişkilerden biri olarak ele alınan ödünlleme ilişkisinde tümce üreticisi, bir karmaşık tümceyi oluşturan tümceciklerle aktarılan önermelerin doğruluğı kabul etmekte, ancak bu tümcecikler arasında önermesel bir tutarsızlık olduğı göstermektedir (Çetintaş Yıldırım, 2010: 162).

Ödünlemenin söylem-edimbilimsel bir pratik olarak ele alındığı çalışmalarda ödünlemenin nasıl yapıldığından çok karşılıklı etkileşimde ne türden işlevleri yerine getirdiğine odaklanıldığı görülmektedir. Anlambilimsel ve sözdizimsel yaklaşımlardan farklı olarak bu eylem odaklı yaklaşımlarda ödünleme, belli bağlaçların varlığına bakılarak incelenmemektedir. Bu söylem-edimbilimsel yaklaşımlarda ödünlemenin çeşitli biçimlerde gerçekleştirildiği ve ödünleyici olarak kabul edilen işaretleyicilerin her zaman bu söylem-edimbilimsel ilişkiyi göstermeyebileceği savlanmaktadır (Barth-Weingarten, 2003; Mann and Thompson, 1986). Ödünlemenin bu şekilde edimbilimsel olarak ele alınması bu söylem ilişkisinin bağlaçlar ya da diğer açık sözel işaretleyicilerden bağımsız olarak belirlenmesine olanak vermektedir. (Barth-Weingarten, 2003: 13). Bu nedenle, bu çalışmada ödünleme, sadece örneğin *ama* ya da *rağmen* gibi ödünleyici olduğu farklı çalışmalarda bildirilen dilsel kaynakların varlığına bakılarak değil, Türkçe sözlü söylemde gerçekleştirdiği işlevler üzerinden saptanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada Türkçede ödünlemenin hangi dilsel kaynaklarla ve hangi etkileşimsel işlevlerin yerine getirilmesi amacıyla kullanıldığı Etkileşimsel Dilbilim (ED) çerçevesinde belirlenmeye çalışılmıştır. İlk kez Selting ve Couper-Kuhlen (2000) tarafından ortaya atılan ED sözlü dili kendi doğal yaşam alanı olan toplumsal etkileşim içerisinde incelemeyi öngören yeni bir alandır. ED'ye göre, dilsel yapı ve anlam, doğal sözlü dilde hizmet ettiği toplumsal amaçlar üzerinden tanımlanmaktadır (Lindström, 2009: 96). Bu nedenle, karşılıklı konuşmada dil aracılığıyla gerçekleştirilen eylemleri incelerken, işlevin yanı sıra, hem dilin toplumsal eylemleri nasıl şekillendirdiğini, hem de tam tersi, toplumsal eylemlerin dili nasıl şekillendirdiğini saptamayı amaçlamaktadır (Kern ve Selting, 2013). ED çalışmalarında benimsenecek yöntem temel olarak iki soru üzerinden tasarlanmaktadır: 1) belli etkileşimsel işlevlerin gerçekleştirilmesi için hangi dilsel kaynaklar kullanılmaktadır? 2) belli dilsel yapılar ve kullanılış biçimleri hangi etkileşimsel işlevleri yerine getirmektedir? (Hakulinen ve Selting, 2005:10). Bu çalışmada öncelikle Türkçede ödünlemenin hangi dilsel kaynaklarla gerçekleştirildiğinin belirlenmesinin ardından bu dilsel kaynakların karşılıklı etkileşimde hangi işlevleri gerçekleştirdiği belirlenmeye çalışıldığından, ED'ye göre birinci araştırma yöntemi benimsenmiştir.

Bu çalışmada ödünleme Türkçede sözlü söylemde gerçekleştirdiği işlevler üzerinden ele alınmaktadır. Söylem, “tümcenin ötesindeki dil” ya da “belli bir şeyi yapmak için belli bir anlama gelecek biçimde kullanılan ve gerçek dünya bağlamında üretilip yorumlanan dil”, “gerçek dünyada, gerçek insanlar tarafından kullanılan gerçek dil” kısaca “kullanımdaki dil” olarak açıklanmaktadır (Cameron, 2001: 13; Woods, 2006 x). Sözlü söylem ise sözlü dilin insanlar arasında belli iletişimsel amaçları yerine getirmek için anlamlı biçimde kullanımı olarak açıklanmakta (O’Connell ve Kowal, 2008:3) ve bireylerin yaşamlarında ve daha geniş anlamda toplumda konuşmanın hangi işlevleri yerine getirdiğinin ortaya koyulması amacıyla çözümlenmektedir (Cameron, 2001:7).

Bu çalışmada sözlü söylemde ödünlemenin hangi dilsel kaynaklarla gerçekleştirildiği ve sözlü söylemde hangi işlevleri yerine getirdiği Türkçe gündelik konuşma örneklerinden oluşan veri tabanı üzerinden söylem çözümlemesi yöntemi kullanılarak belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu amaçla çalışmanın Birinci Bölümü’nde ödünleme kavramı dilbilimin farklı dallarında ele alınış biçimlerine değinilerek açıklanmakta ve alanyazında yerine getirdiği işlevlere ilişkin bilgi verilmektedir.

İkinci Bölüm’de Türkçede ödünleyici dilsel kaynakların neler olduğu ve örtük ödünleme ilişkisi konusunda bilgi verilmekte ve Türkçede ödünleme üzerine yapılan çalışmalara değinilmektedir.

Üçüncü Bölüm’de çalışmanın kuramsal artalanını oluşturan ED, yakından ilişkili olduğu Karşılıklı Konuşma Çözümlemesi (KKÇ), Bağlamlaştırma Kuramı ve Dilbilimsel Antropoloji ile benzeşen ve ayrışan yönleri açısından ele alınmaktadır. Bu bölümde ayrıca söylem ve sözlü söylemin özelliklerine değinilmektedir.

Dördüncü Bölüm’de çalışmanın veri tabanı ve çalışmada kullanılan yönteme ilişkin bilgi verilmektedir.

Beşinci Bölüm’de verilerin çözümlenmesinden elde edilen bulgular istatistiksel olarak ortaya konmakta ve veri tabanından seçilen örnekler üzerinden açıklanmaktadır. Bu bölümde çalışmanın bulguları alanyazında bildirilen bulgularla karşılaştırılarak tartışılmaktadır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Türkçe sözlü söylemde ödünlemenin hangi dilsel kaynaklarla gerçekleştirildiğinin ve hangi işlevleri yerine getirmek amacıyla kullanıldığının ortaya koyulmasıdır.

Bu amaca yönelik olarak;

1. Türkçe sözlü söylemde ödünleme hangi dilsel kaynaklarla gerçekleştirilmektedir?
2. Türkçe sözlü söylemde ödünlemenin işlevleri nelerdir?

sorularına yanıt aranmaktadır.

Veri Tabanı ve Yöntem

Veri tabanı oluşturulmak üzere Türkçe sözlü söylem örneklerini içeren ses kayıtları alınmıştır. Ses kayıtlarının uzunluğu ile ilgili olarak istatistik alanında uzman görüşüne başvurulmuş, bunun sonucunda on altı farklı kayıttan elde edilen toplam altı saatlik ses kaydı alınmıştır. Elde edilen ses kayıtlarından elde edilen 43.815 sözcükten oluşan çevriyazı metni çalışmanın veri tabanını oluşturmaktadır.

Çalışmada on erkek yirmi iki kadın olmak üzere toplam otuz iki farklı konuşucu yer almıştır. Yaşları 26 ile 50 arasında değişen konuşucuların aralarında arkadaşlık, iş arkadaşlığı ve evlilik ilişkisi bulunmaktadır. Çalışmada gündelik dil örnekleri toplanması hedeflendiğinden konuşucular arasında ast-üst ilişkisi olmamasına dikkat edilmiştir. Katılımcıların mesleklere göre dağılımına bakıldığında on dört katılımcının kamu ya da özel sektör çalışanı, yedi katılımcının öğretim görevlisi, beş katılımcının öğretmen, üç katılımcının mühendis, bir katılımcının avukat, bir katılımcının yazılımcı olduğu, bir katılımcının ise kayıtların alınması sırasında çalışmadığı belirlenmiştir. Konuşucuların en az üniversite mezunu olmasına özen gösterilmiştir.

Söylemin çevriyazıya aktarılma biçiminin çalışmanın amacına ve çalışmada sorulan araştırma sorularına göre şekillendiği belirtilmektedir (Du Bois, 1991:72). Bu çalışmada, sözlü söylemdeki bürünsel ve dildışı özellikler dikkate alınmadığından, herhangi bir konuşma işaretleyicisi kullanılmadan sözcük ve sözceler yazıya

geçirilmesi yöntemi olan basit ortografik çevriyazı yöntemi (Jenks, 2011:26) kullanılmıştır. Ses kayıtlarının çevriyazıya geçirilmesi aşamasında, etik kurallar gereğince, konuşucuların kimliklerinin gizlenmesi amacıyla konuşmacıların ve anılan yerlerin adları sayı ve numara kullanılarak (K1: Konuşucu 1) gösterilmiştir. (Liddicoat, 2007:15; Jenks, 2011:22).

Çalışmanın veri tabanını oluşturan çevriyazı metinleri belge tarama yöntemiyle elle taranmış ve ödünleyici tümceler belirlenmiştir. Saptanan ödünleyici tümceler üzerinden öncelikle açık işaretli ödünleme ve örtük ödünleme ilişkileri belirlenmiş; açık ödünlemenin kullanıldığı tümcelerde en sık kullanılan ödünleyici dilsel kaynaklar kullanım sıklığı ve yüzde biçimde gösterilmiştir. İkinci olarak ise, ödünleyici tümcelerin sözlü söylemde yerine getirdiği işlevler alanyazındaki bilgilere dayalı olarak belirlenmiş ve sıklık ve yüzde biçiminde sunulmuştur. Elde edilen bulgular alanyazındaki sonuçlarla karşılaştırılarak yorumlanmıştır.

Sınırlılıklar

Bu çalışmanın amacı doğrultusunda Türkçe sözlü söylemde ödünlemenin nasıl ve hangi işlevlerin yerine getirilmesi amacıyla gerçekleştirildiğinin saptanmasının çalışmada sadece altı saatlik gündelik konuşma kayıtlarından elde edilen çevriyazı metinleri üzerinden çözümlenmesi çalışmanın bir sınırlılığıdır.

Çalışmanın Önemi

Ödünlemenin gerçekleştirilmesinde kullanılan dilsel kaynakların belirlenmesini ve ödünlemenin sözlü söylemde yerine getirdiği işlevleri saptamayı hedefleyen bu çalışma, Türkçe alanyazında ödünlemenin hem biçim hem işlev bakımından kapsamlı biçimde ele alındığı ilk çalışmadır. Türkçede ödünleme ile ilgili alanyazında sınırlı sayıda çalışmada yapıldığı ve bu çalışmalarda ödünlemenin Türkçe Ulusal Derlemi (TUD) (Aksan ve Demirhan, 2018) ve Türkçe Söylem Bankası (TDB) (Zeyrek, 2014; Zeyrek-Bozşahin ve Soycan, 2018; Zeyrek, 2017) gibi daha çok yazılı dilden oluşan derlemeler üzerinden incelendiği görülmektedir. Bu nedenle, bu çalışma öncelikle ödünleme kavramının biçimsel ve işlevsel özellikleri

konusunda bilgi sunmaktadır. Buna ek olarak, alanyazında inceleme nesnesi olarak yazılı dil kaynaklarının yoğunlukla kullanıldığı, sözlü dilin ve özellikle de dil hakkında en değerli bilgi kaynağı olarak görülen (Cameron, 2001: 29) gündelik dilin hak ettiği ilgiyi görmediği gözlemlenmiştir. Bu çalışmada ödünlemenin gündelik dil üzerinden incelenmesinin, alanyazına katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖDÜNLEME VE İŞLEVLERİ

1.1. ÖDÜNLEME VE ÖDÜNLEYİCİ DİLSEL KAYNAKLAR

Ödünleme en genel anlamda iki tümce arasındaki uyumsuzluk ya da çatışma olarak tanımlanmaktadır (König, 1985: 4). Bu kavram, dilbilimin farklı alanlarında çalışılmasına karşın, genel kabul görececek biçimde tanımlanması kolay olmayan, karmaşık bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Heine, 2002: 91; Iten, 2005: 106; Robaldo ve diğerleri, 2014:1). Ödünlemenin net ve üzerinde uzlaşılmış bir tanımı olmaması nedeniyle ödünleme ilişkisini gösteren dilsel ipuçlarının sınıflandırılmasının ve bir dizi aday işaretleyici ve yapı arasından bilinçli bir seçim yapılmasının güç olduğu belirtilmektedir (Grote ve diğerleri, 1997:87). Bu kavramın nasıl tanımlandığının ve hangi dilsel kaynaklarla gerçekleştirildiğinin belirlenmesi için öncelikle *ödünleme*, *ödünleyici* ve *ödünleyicilik* sözcüklerinin dilbilimin farklı alanlarında nasıl ele alındığına bakılmasının uygun olacağı düşünülmektedir.

i) *Birleştirme işlevi açısından ödünleme*: Ödünleme geleneksel olarak tümce birleştirmenin bir konusu olarak düşünülmüştür (Kortmann, 2012). Ödünleme, tümce birleştirme işlevi açısından zaman, koşul, amaç, neden, sonuç, yer ve durum belirteçlerini içeren sekiz belirteç tümcesi türü arasında sayılmaktadır (Green, 2017: 20). Söylemde konuşucular genellikle söyleme yaptıkları katkıyı dinleyiciler için bağdaşık hale getirme çabası içindedir. Bu amaçla, sıralı söylem parçaları, yani P ve Q, aralarında kavramsal bir ilişki kuran bağlayıcı ögelerle birleştirilmektedir (Hilpert, 2002: 160). Bir bağlaşıklık örüntüsü olarak birleştirme, yazarın metnin bölümleri arasında mantıksal ilişkileri nasıl yarattığına ve ifade ettiğine gönderimde bulunmakta (Eggins, 2004: 47) ve bir metinde yer alan tümceler arasında mantıksal-anlambilimsel ilişki kurulmasını sağlamaktadır (Ercan, 2008: 32). Tümceler arasındaki ilişkiler zamansal (P sonra Q), koşulsal (P ise Q), nedensel (P olduğu için Q), çeliştirici (P var, ancak Q da var), karşıtsal (P...iken, Q ...) ve çalışmanın inceleme nesnesi olan ödünleyici ilişkiler (P olmasına rağmen Q) gibi ilişkileri içermektedir (Hilpert, 2002: 159). Ödünleme ve karşıtlık söylem birimleri arasında kurulan bağdaşık örüntülerinin oluşumunda önemli rol oynamaktadır (Aksan ve

Demirhan, 2018:171). İki söylem parçacığının ödünleyici ilişki ile birleştirilmesiyle *P*, ve *şaşırtıcı biçimde Q* anlamına gelen bir ilişki kurulmaktadır. Dolayısıyla, iki söylem parçacığını birleştiren ödünleyici bağlayıcısı *P* ve *Q*'nun aynı anda gerçekleştiğini doğrularken, aynı zamanda iki söylem parçacığı arasındaki belirgin uyumsuzluğa da göndermede bulunmaktadır (Crevels, 2000: 313; Hilpert, 2002: 160).

- (1) Although a Democrat, Salazar has support from many Republicans
Salazar Demokrat olmasına *rağmen*, pek çok Cumhuriyetçinin desteğini alıyor.
(Hilpert, 2002: 160)

Örnek (1)'de bir kişi Demokrat ise, normalde o kişinin Cumhuriyetçiler tarafından desteklenmesinin beklenmediği, ancak Demokrat biri olan Salazar'ın, pek çok Cumhuriyetçinin desteğini aldığı anlaşılmaktadır. Bu örnekte, Salazar'ın Demokrat olması ve Cumhuriyetçiler tarafından desteklenen bir politikacı olması eşzamanlı olarak gerçekleşen iki durumdur. Bu iki durumun birlikte gerçekleşmesi König (1985:4) tarafından olağan çıkarımın geçersiz kılınması olarak adlandırılmaktadır. Salazar örneği, Demokratlar ve Cumhuriyetçilerin birbirinin karşıtı olan siyasi partiler olduğu bilgisine dayanmaktadır (Hilpert, 2002: 160). Örnekte Salazar'ın Demokrat olması ve Cumhuriyetçilerin desteğini alması önermeleri *rağmen* bağlacı kullanılarak birleştirilmekte ve iki önerme arasındaki şaşırtıcı ilişki kurulmaktadır.

Tümceleri birleştirme genellikle bağlaçlar aracılığıyla yapılmaktadır. Bağlaçlar, anlamca ilgili tümceleri, kavramları ya da görevdeş öğeleri bağlamaya yarayan sözcüklerdir (Gencan, 2007:501). Metinlerdeki tümceler ya da bölümler arasında anlamlı, mantıksal bir ilişki kurmak amacıyla kullanılan bağlaçlılık bağlarıdır ve ifadeleri birbirine eklemek, birbiri ile karşılaştırmak, zamansal olarak sıralamak, nedenlerini, koşullarını açıklamak amacıyla kullanılmaktadır (Ercan, 2008: 35). Bağlaçların yanı sıra, ilgeçler ve belirteçler de zaman zaman tümceleri bağlama işlevinde kullanılabilmektedir (Aksan ve Demirhan, 2018: 172). Buna ek olarak, ulaç eklerinin, hem tümce bağlamada hem de Türkçe söylemlerde bağdaşıklık ilişkilerinin kurulmasında önemli bir yere sahip olduğu belirtilmektedir (Subaşı Uzun, 1990: 78). Ulaçlar, iki ayrı tümceyi bağlamakta kullanılan ve eklendiği tümceciğin belirteç yantümcesi olarak görev yapmasını sağlayan eklerdir. Ulaç

ekleriyle kurulan karmaşık tümcelerde, tümcecikler arasında ödünleme, zamansal çevreleme, amaç, neden, koşul gibi birçok anlam ilişkisi kurulabilmektedir (Çetintaş Yıldırım, 2010).

Bu bakımdan, tümce birleştirme açısından ödünlemenin, Türkçede bağlaçlar (*ama, bununla birlikte, oysa (ki)* vs.); farklı kaynaklarda bağlaç, ilgeç, zarf-fiil ya da sondurum ilgeci (*postposition*) olarak ulamlaştırılan *-e rağmen/karşın*; ulaç eki, zarf-fiil ya da belirteç yantümcesi olarak ulamlaştırılan *-dığı halde, -masına rağmen* vs. ve bağlaç ya da söylem bağlayıcısı (discourse connective) olarak ulamlaştırılan *gerçi, hoş* vs. gibi çeşitli dilsel kaynaklarla gerçekleştirildiği görülmektedir. Türkçede ödünlemeyi işaretleyen dilsel kaynaklara çalışmanın ikinci bölümünde yer verilecektir.

ii) *Anlambilim açısından ödünleme*: Anlambilim çalışmalarında da ödünleme koşulsal, nedensel, ödünleyici koşulsal ve ödünleyici olmak üzere dört tür çevresel (belirteçlik) ilişkiden biri olarak kabul edilmektedir (König ve Siemund, 2000: 341). Ancak, tümce birleştirme çalışmalarından farklı olarak anlambilimde bir tümcenin önermesel içeriğine odaklanılmaktadır. Ödünleyici ilişkide hem ana tümce hem de yan tümcenin önermesel içeriği doğrudur (König, 1985: 3; König ve Siemund 2000:342, Vergaro, 2014: 558) ve P ve Q olarak simgelenen bu önermeler arasında bir uyumsuzluk ya da çatışma söz konusudur (König, 1985: 4). Ödünleyici tümcelerde P önermesi ödünlemeyi Q önermesi ise çoğu kez beklentinin olumsuzlanması biçimindeki karşıtlığı dile getirmektedir (Aksan ve Demirhan, 2018: 178). Bu durum alanyazında “amacına ulaşamamış bir beklenti veya şaşırtıcı bir sonuç”, “bir normdan sapma”, “olası bir engel”, “nedensel bir ilişkinin olumsuzlanması” (Di Meola, 1997’den aktaran Barth-Weingarten, 2003:10), “şaşırtma”, “karşıt beklenti”, “uygunsuzluk”, “çatışma” ya da “uyumsuzluk” biçiminde tanımlanmaya çalışılmaktadır (Heine, 2002: 91). Bu nedenle, en genel anlamda ödünleyici ilişki, ana tümce ve yan tümce arasında anlambilimsel tutarsızlık (Aarts, 1988: 40) ya da iki nedensel ilişki arasındaki karşıtlık (Robaldo ve diğerleri, 2008: 218) olarak açıklanmaktadır. Ödünleyici bir tümcede belirtilen durumların (P ve Q) dizilişi ya da birlikte gerçekleşmesi genel durum ile uyumsuzluk yaratmaktadır (König ve Siemund, 2000: 353).

- (2) Although it's raining, Fred is going for a walk.
Yağmur yağmasına *rağmen*, Fred yürüyüşe çıkıyor.

(König ve Siemund, 2000: 341)

Örnek (2)'de yağmurun yağıyor olması ve Fred'in yürüyüşe çıkıyor olması yağmur yapıyorsa Fred normalde yürüyüşe çıkmaz ya da yağmur yapıyorsa insanlar yürüyüşe çıkmaz ve hatta ne kadar çok yağmur yaparsa o kadar az sayıda insan yürüyüşe çıkar önvarsayımlarını uyandırmaktadır (König ve Siemund, 2000: 353). Bu önvarsayım nedeniyle Fred'in yürüyüşe çıkması beklenmeyen bir durum yaratmaktadır.

Anlambilim çalışmalarında bir sözce daha önceki söylemden doğan bir beklentiyi karşılamadığı zaman ödünleme ya da ödünleyici ilişkinin ortaya çıktığı (Iten, 2005:232) ve ödünleyici tümcelerde dinleyici/okuyucunun iki tümce arasındaki nedensel bağlantıya ilişkin önvarsayımının geçersiz kılındığı belirtilmektedir (Gomez-Veiga ve diğerleri, 2010: 245; Robaldo ve diğerleri, 2014:32). Ödünlemenin tanımlarında sıkça geçen “varsayım” ve “önvarsayım” terimlerinin kısaca açıklanması yararlı olacaktır. *Varsayım*, anlambilimsel bir içerikle ilgili olarak konuşma sırasında konuşucunun çıkarımsal olarak erişebildiği bilgidir. *Önvarsayım* ise bir konuşucunun bir sözceyi söylemeden önce söz konusu olduğunu varsaydığı bilgidir (Yule, 1996: 25). Örneğin ‘*Tuz nerede?*’ tümcesi tuzun konuşucuda olmadığını ya da konuşucunun bu soruyu sorarak birinin tuzun yerini bildiğini düşündüğü önvarsayar (Cyrstal, 2008:385).

Izutsu (2008) ödünlemeyi beklentinin karşılanmaması anlamına gelen “*doğrudan ödünleme*” ve anlambilimsel karşıtlık anlamına gelen “*dolaylı ödünleme*” biçiminde iki alt ulama ayırmaktadır (Izutsu, 2008: 662). *Dolaylı ödünleme*, anlambilimsel ödünleme tanımlarında sıkça kullanılan “S ise o halde normal olarak S2 değil” biçiminde bir varsayımın geçerli olmadığı, önermesel içeriği iki karşıt sonuç doğuran tümcelerde ortaya çıkmaktadır. *Doğrudan ödünleme* ise, iki tümcede verilen durumlar arasındaki ilişkinin bir dil kullanıcısının olayların doğal akış biçimine göre beklenmedik olduğuna dair çıkarımını ifade etmektedir (Izutsu, 2008: 662). *Dolaylı ödünleme* ve *doğrudan ödünlemeyi* gösteren örneklerle aşağıda yer verilmektedir:

- (3) The car is stylish and spacious, but it is expensive.
Araba tarz ve geniş, *ama* çok pahalı.

(Izutsu, 2008: 665)

Dolaylı ödünlemenin gösterildiği Örnek (3)'te arabanın tarz ve geniş olması ve pahalı olması önermeleri verilmektedir. “P ise doğal olarak Q değil” biçiminde verilen anlambilimsel ödünleme tanımına göre “Bir araç tarz ve geniş ise, doğal olarak pahalı değildir” biçiminde bir varsayım oluşmamaktadır. Bu nedenle, *dolaylı ödünleme* bu çalışmadaki ödünleme tanımı kapsamında değerlendirilmemektedir.

- (4) Although John is poor, he is happy.
John yoksul olmasına *rağmen* mutlu.

(Izutsu, 2008: 662)

Doğrudan ödünlemenin gösterildiği Örnek (4)'te ise John'un yoksul olması ve mutlu olması normal koşullarda beklenmeyen bir durumdur. Varsayımdaki John (mutsuz) ile tümcenin önermesel içeriğindeki John (mutlu) insan zihninde iki farklı varlığa karşılık geldiğinden, John yoksul ise o halde normalde mutlu değil varsayımı doğmaktadır. Bu nedenle, *doğrudan ödünleme*, karşılanmayan beklentiyi içermesi nedeniyle anlambilimsel açıdan ödünleme tanımına uygun olarak değerlendirilmektedir.

- (5) Penguins are birds. Nevertheless, they dont fly.
Penguenler kuştur. *Ancak* uçamazlar.

(Robaldo ve diğerleri, 2018: 10)

Benzer şekilde, Örnek (5)'te penguenlerin kuş olduğu ve uçmadıkları önermeleri verilmektedir. Kuşların uçtuğu bilgisi göz önüne alındığında, bir kuş olduğu söylenen penguenlerin uçmadığı bilgisi beklenmedik, şaşırtıcı bir durum olarak görülmektedir.

- (6) It was raining, but Peter went out.
Yağmur yağıyordu *ama* Peter dışarı çıktı.

(Iten, 2005: 106)

Örnek (6)'da yağmur yağması ve Peter'ın dışarı çıkması önermeleri verilmektedir. Peter'ın dışarı çıkması bilgisi, yağmurun yağıyor olduğu bilgisi göz önüne alındığında şaşırtıcı bir durum olarak görülmektedir. Bu tümce yağmur yağarken normalde dışarı çıkılmayacağı beklentisini uyandırmakta ancak Peter'ın dışarı çıktığı bilgisi ile bu beklentinin karşılanmadığı görülmektedir.

(7) We enjoyed our holiday despite the fact that it rained a lot.

Çok yağmur yağmasına *rağmen* tatilde çok eğlendik.

(Gomez-Veiga ve diğerleri, 2010:246)

Örnek (7)'deki tümce çok yağmur yağarsa normalde insanların tatilde eğlenmeyeceği varsayımını uyandırmaktadır. Ancak bu önvarsayım, ikinci tümcede *rağmen* bağlacı kullanılarak geçersiz kılınmaktadır (Gomez-Veiga ve diğerleri, 2010; 246).

Anlambilim açısından ödünlemenin hangi dilsel kaynaklar kullanılarak gerçekleştirildiğine bakıldığında yine bağlayıcıların ön plana çıktığı görülmektedir. Ödünleyici ilişkinin bir belirteç tümcesi ilişkisi olarak ele alındığı çalışmalarda ödünlemenin ödünleyici bağlayıcılar (ilgeçler, bağlaçlar ve bağlaçlıklar) kullanılarak gerçekleştirildiğini belirtmektedir (König, 1985:1). Öte yandan, Robaldo ve diğerleri (2014) ödünlemenin ödünleyici söylem bağlayıcıları yoluyla gerçekleştirildiğini, ancak bazı özelleşmiş sözcükler (specialized words) ve hatta çekimlemelerin bile ödünleyici ilişkiyi gösterebileceğini belirtmektedir.

Bağlaçlı birleştirmenin yanı sıra, bağlaçsız tümce birleştirme biçimleri, yalın kuruluşlar ve hemen hemen tüm belirteç tümceleri de ödünleyici anlama gelecek şekilde yorumlanabilmektedir (König, 1988'den aktaran Chen, 2000: 87). Bu nedenle, ödünleyici tümce ve ödünleyici dilsel araçlar Chen (2000) tarafından yeniden tanımlanmaktadır. Buna göre, ödünleyici tümce gerçek ya da varsayımsal bir çelişik durumun önvarsayıldığı bir yan tümce ile beklentinin aksine, yan tümcede sözü edilen çelişik durumdan etkilenmeyen bir durumu anlatan bir ana tümceden oluşan karmaşık bir yapıdır. Bu ilişkiyi göstermeye yarayan tüm dilsel araçlar da ödünleyici işaretleyici olarak kabul edilmektedir (Chen, 2000). Ödünlemeye anlambilim açısından yaklaşan çalışmalarda ortaya çıkan kavram karmaşasının ve ödünleyici dilsel kaynakların ne şekilde saptanacağıyla ilgili belirsizliğin bu tür işlev odaklı bir tanımla giderilebileceği düşünülmektedir. Bu tanım, veritabanımızda ödünleyici tümcelerin belirlenmesinde yol gösterici olmuştur.

iii) *Sözdizim açısından ödünleme*: Ödünleme alanyazında sözdizimsel açıdan da ele alınmıştır. Ödünleyici kuruluşlarda aynı anlambilimsel ilişkinin ifade edilmesi için bağımlı tümceler ve eşit tümceler olmak üzere iki farklı sözdizimsel düzeneğin kullanıldığı belirtilmektedir. Ödünleme sözdizimsel açıdan tipik olarak,

koşul tümcesini içeren yantümce bağlacı ile sonuç tümcesini içeren ana tümceden oluşan bağlaçlı birleşim ile gerçekleştirilmektedir (Vergaro, 2014:559).

- (8) Although he drove to work in a shiny new Mercedes Benz, Lal seemed obsessed with cutting expenses.
İşe gösterişli bir Mercedes ile gitmesine *rağmen*, Lal maliyetlerin düşürülmesini takıntı haline getirmişti.

(Vergaro, 2014:559)

Bağlaçlı birleşimin gösterildiği Örnek (8)'de sözü edilen kişinin pahalı bir araca sahip olması ve buna karşılık maliyetleri azaltmayı istemesi önermeleri birbiri ile çatışan durumlar olarak gösterilmektedir. Örnekte yer alan iki tümce *rağmen* bağlacı kullanılarak birleştirilmektedir.

Söylem belirleyiciler açısından ödüneleme: Ödüneleme kavramı günümüzde edimbilimsel, söylemsel ilişkiler ve sözbilim açısından incelenmeye başlanmıştır. Ödüneleme ve ödüneleyici ilişkiler, bağdaşıklık ve söylem belirleyicileri kapsamında da ele alınmaktadır (Grote ve diğerleri, 1997; Stede ve Umbach, 1998; Taboada ve Gomez-Gonzalez, 2012; Zeyrek-Bozşahin ve Soycan, 2018). Bu tür ilişkilerin incelendiği çalışmalarda ödüneleyici işaretleyiciler söylem belirleyicileri ya da söylem bağlayıcıları olarak işlev görmektedir. Öncelikle bağdaşıklık ilişkisi ve söylem belirleyici kavramlarını kısaca açıklayalım. Bağdaşıklık, bir tümcenin kendisinde önceki tümceye bağlanmasında kullanılan bir dizi anlambilimsel kaynak olarak tanımlanmakta ve söylemde bir ögenin yorumlanmasının başka bir ögenin yorumlanmasına bağlı olması olarak açıklanmaktadır (Halliday ve Hasan, 1976). Söylem belirleyiciler, bitişik metin bölümleri arasındaki bağdaşıklık ilişkilerini, başka bir deyişle, söylem birimleri arasındaki ilişkileri gösteren ve bir metnin anlaşılması ve üretilmesinde önemli rol oynayan sözcüklerdir (Stede ve Umbach, 1998; Hutchinson, 2004: 1). Söylem belirleyiciler, söylem bağlayıcıları (Blakemore, 2002; Altenberg, 2000), edimsel işaretleyiciler (Brinton, 1996:37), olarak da anılmaktadır ve konuşma dilinde bir söylemi başlatma ya da bitirme, dinleyicinin dikkatini çekme, söylemi sürdürme, söylemin sınırlarını belirleme, yeni konu açma, yeni bir bilgi verme, kendisinin veya başkasının söylemini düzeltme gibi işlevleri yerine getirmektedir (Brinton, 1996:37). Özbek (1998) söylem belirleyicilerin iletişimde kolaylık sağlama, konuşmacı-dinleyici arasındaki yakınlığı ve bütünlüğü kurmada etkili olduğunu belirtmektedir.

Bu çalışmanın önceki bölümlerinde alanyazında ödünlemenin ne olduğu ve hangi dilsel kaynaklarla gerçekleştirildiği ve bu dilsel kaynakların dilbilgisinin hangi ulamına ait olduğu (örneğin bağlayıcı mı yoksa bağlaçlık mı) konusunda bir görüş birliği olmadığından söz edilmişti. Ödünlemenin bir söylem ilişkisi olarak ele alındığı çalışmalara bakıldığında da benzer bir durum karşımıza çıkmaktadır. Son on yılda konuşma dili üzerine yapılan çalışmalarda tümce, yantümceleme, ya da bağlaç kavramlarının sözlü etkileşimin açıklanmasında her zaman yeterli birer araç olmadığı gösterilmiştir (Pfänder, 2016: 96). Buna koşut olarak, ödünlemenin işlevlerinin incelendiği çalışmalarda ödünleyici dilsel kaynaklar bütünceden elde edilen işlevsel bulgulara göre sınıflandırılmaktadır. Bu tür çalışmalarda, anlambilim ve sözdizim çalışmalarından farklı olarak, çıkış noktası olarak ödünleyici bir bağlaç, örneğin *ama* seçilerek onun ödünleyici işlev taşıyıp taşımadığına bakılmamakta, bunun yerine ödünleyici işleve sahip olduğu belirlenen her türlü dilsel kaynağın ödünleyici olarak sınıflandırıldığı görülmektedir. Bu çalışmada da Türkçedeki ödünleyici dilsel kaynakların belirlenmesi için alanyazında ödünleyici olarak kabul edilen dilsel kaynakların veritabanımızda ödünleyici işlevde kullanılıp kullanılmadığı saptanmıştır. Bunun yanı sıra herhangi bir dilsel kaynak kullanılmaksızın gerçekleştirilen örtük ödünleme ve kullanıldığı bağlam içerisinde ödünleyici işlev taşıdığı belirlenen her türlü dilbilgisel birim de ödünleyici dilsel kaynak olarak kabul edilmiştir.

Alanyazına bakıldığında Grote ve diğerleri (1997) ödünlemeyi açık olarak gösteren ipucu sözcükleri söylem belirteci olarak kabul etmiş ve ödünleyici söylem belirteçlerini söylemde üstlendikleri işleve göre “sözcüksel ödünleme” başlığı altında incelemiştir. Sözü edilen çalışmada ödünleyici söylem belirteçleri İngilizce ve Almanca dil kullanım örneklerinden oluşan bütünce üzerinden belirlenmiştir. Grote ve diğerleri (1997) tarafından belirlenen ödünleyici işleve sahip söylem belirteçleri beş ana başlık altında ele alınmıştır: (i) bağlayıcı belirticimsiler, (ii) sıralama bağlaçları (iii) yan tümce bağlaçları (iv) ilgeçler (v) ayrık parçacıklar.

Taboada ve Gomez-Gonzalez (2012) söylem belirleyicisi terimini geniş anlamda iki ya da daha fazla söylem birimini bağlayan her türlü bağlaç, belirteç, belirteç öbeği ya da başka öbeklere karşılık gelecek şekilde tanımlamış ve ödünleyici söylem belirteçlerini bu tanıma göre belirlemiştir. Çalışmada ödünleyici işleve sahip

olduğu düşünölen söylem belirteçleri sözlü ve yazılı İngilizce ve İspanyolca dil kullanım örneklerini içeren bütönceden elde edilmiş ve dört başlık altında incelenmiştir: (i) Bağlaçlar ve bağlaçlıklar, (ii) Belirteçler, (iii) Kendisinden sonra yantümce ya da ad öbeği gelen ulaçlar, (iv) Belli ilgeçlerle yapılan ilgeç öbekleri.

Türkçede açısından bakıldığında ise ünlemler (*oh, aa*), bağlaçlar (*ve, ama*), belirteçler (*aslında*), konuşma dilinde ise kalıplaşmış ifadelerin (*bir de şey, biliyor musun*) söylem belirleyicisi işlevi üstlenebildiği belirtilmektedir (Özbek, 1998:37). Zeyrek-Bozşahin ve Soycan (2018) söylem bağıntılarının Türkçe Söylem Bankası (TSB) üzerinden incelendiği çalışmalarında, ödünlemeyi *Beklentisel Tersinlik* olarak *Karşılaştırma* anlam ulamı altında ele almakta ve üyelerden (tümce ya da tümceciklerden) birinin yükselttiği beklentiyi diğer üyenin karşılamaması olarak açıklamaktadır. *Beklentisel Tersinlik* ulamının *ama, rağmen, ancak, oysa, karşın* gibi bağlaçlarla (Zeyrek-Bozşahin, Soycan, 2018: 136) ve *ne var ki, yine de* gibi söylem belirleyicilerinin yanı sıra (Zeyrek, 2017:403) birer söylem bağlayıcısı olarak *ama* ve *fakat* kullanımı ile karşımıza çıktığı belirtilmektedir (Zeyrek, 2014: 272).

(9) Yaralanıyordum tırmanırken, kaniyordum. Kırılıyordum, acıyordum ama bırakmıyordum.

(Zeyrek, 2014: 272).

Örnek (9)'da sözü edilen kişinin tırmanırken yaralandığı ve acı çektiği önermesi ile tırmanmaya devam ettiği önermesi verilmektedir. Yaralanan kişinin tırmanmayı bırakacağı beklentisinin bu tümcede karşılanmadığı görölmektedir.

iv) *Sözbilim açısından ödünleme*: Mann ve Thompson (1987) tarafından geliştirilen Sözbilimsel Yapı Kuramı (SYK), ödünleme kavramının açıklanması açısından daha açıklayıcı bir yaklaşım olarak görölmektedir (Barth-Weingarten, 2003: 12). SYK'ya göre metinler birer iletişim aracıdır ve metinleri insan iletişiminde etkili ve anlaşılır kılan işlev ve yapılar bu kuram sayesinde tanımlanır. SYK'nın üç temel varsayımına göre metinler hiyerarşik olarak düzenlenmiş tümceler ve birbirleri ile çeşitli biçimlerle ilişki olan tümce gruplarından oluşur. Tümceler arasındaki ilişkiler yazarın/konuşucunun amaçları ve okuyucu ya da dinleyiciye ilişkin varsayımları açısından işlevsel olarak tanımlanır. En yaygın görölen metin ilişkisi, *çekirdek-uydu* ilişkisi olarak adlandırılan ilişkidir (Thompson and Mann, 1988: 81). SYK'da metinlerde bağdaşıklık ise Koşul, Neden, Sonuç, Antitez, Özet ve

Ödünleme gibi ilişkilerden oluşmaktadır (Taboada ve Gomez-Gonzalez, 2012: 19). Ödünleme ilişkisinde yazar ya da konuşucu çekirdek ve uydu arasındaki açık ya da potansiyel uyumsuzluğu kabul eder, çekirdek ve uydu arasındaki uyumsuzluğun kabul edilmesi yazar ya da konuşucunun çekirdek ile ilgili olumlu tutumunu artırır (<http://www.sfu.ca/rst/01intro/definitions.html#concession>). Burada sözü edilen olumlu tutum, yazar/konuşucunun çekirdekte belirtilen durumun, uyduda belirtilen durumdan daha olası olduğuna dair inancını göstermektedir (Taboada ve Gomez, 2012: 22).

- (10) Tempting as it may be, we shouldn't embrace every popular issue that comes along.
Her ne kadar cezbedici olsa da, önümüze çıkan her popüler konuyu benimsememeliyiz.
(<http://www.sfu.ca/rst/01intro/definitions.html#concession>)

Yukarıdaki örnekte “önümüze çıkan her popüler konuyu benimsememeliyiz” tümcesi konuşucunun amacının aktarıldığı tümce yani *çekirdekte* yer almakta, her ne kadar cezbedici olsa da tümcesi ise çekirdekteki önermeye aykırı olan bilgiyi oluşturmakta ve dolayısıyla *uyduda* yer almaktadır (<http://www.sfu.ca/rst/01intro/intro.html>).

SYK'ya göre ödünlemenin gerçekleştirildiği dilsel kaynaklara bakmadan önce kuramın işlev odaklı olduğunun anımsatılması gerekmektedir. SYK'daki ilişkiler biçim-sözdizimsel işaretler yerine, işlevlerin değerlendirilmesine göre belirlenmektedir (Thompson ve Mann, 1987:102). Ödünlemenin bu şekilde edimbilimsel olarak ele alınması bu söylem ilişkisinin bağlaçlar ya da diğer açık sözel işaretleyicilerden bağımsız olarak belirlenmesine olanak vermektedir. Yine de, SYK'nın ortaya atıldığı ilk yıllarda sadece yazılı dili incelemesi ve izleyen çalışmalarda yine belli başlı bağlayıcılar ve karmaşık tümcelere odaklanılması eleştiri konusu olmuştur (Barth-Weingarten, 2003: 13).

v) *Söylem-edimbilim açısından ödünleme*: Son yıllarda ödünleme söylem-edimbilimsel bakış açısına göre incelenmeye başlanmıştır. Couper-Kuhlen ve Thompson (2000), ödünlemeyi insanların konuşma sırasında sıklıkla yaptıkları bir şey olarak kabul etmiş; önceki çalışmalarda ödünlemenin çatışan beklenti biçiminde tanımlanmasını temel alarak gündelik etkileşimler sırasında konuşucuların diğer konuşucuların görüşünü neden ve nasıl ‘ödünlediğini’ saptamaya çalışmıştır. Bu amaçla, Asal Ödünleyici Şema (Cardinal Concessive Schema) adını verdikleri ve

sav, karşı sav ve savın kabulü hamlelerinden oluşan üç aşamalı bir model geliştirmişlerdir (Couper-Kuhlen ve Thompson, 2000). Bu modelde ödünleme bir iddia ve karşı iddia ile birlikte oluşmakta ve üç aşamalı eylem dizisi sayesinde ödünleme gerçekleşmektedir. Birinci aşamada bir konuşucu bir iddiada bulunmakta, ikinci aşamada diğer konuşucu bu iddiayı kabul etmekte, üçüncü aşamada ise aynı konuşucu (ikinci konuşucu) karşı bir iddiada bulunmaktadır. Bu üç aşamalı ödünleme şeması, ödünlemeye eylem odaklı yaklaşım olarak adlandırılmış ve ödünleme ilişkisinin saptanması için söylem-edimbilimsel bir araç olarak kabul edilmiştir (Barth-Weingarten, 2003).

Benzer biçimde, Lindström ve Londen (2013) İsveççe konuşma dilinde ödünlemeyi bir iddiada bulunma, iddiadan geri adım atma ve başlangıçtaki iddiaya geri dönme hamlelerinden oluşan üçlü bir örüntü üzerinden incelemiştir. Araştırmacılar bu örüntünün karşılıklı konuşmada usamlama ve savlama için kullanışlı bir araç olduğu sonucuna varmış ve bu iletişimsel pratiğin karşılıklı etkileşimde öznelarasılığın sağlanmasında rol oynadığını öne sürmüştür.

Anlambilimsel ve sözdizimsel yaklaşımlardan farklı olarak bu eylem odaklı yaklaşımlarda ödünleme, belli başlı genel olarak ödünleyici olarak kabul görmüş bağlaçların varlığına bakılarak incelenmemektedir. Diğer söylem-edimbilimsel ilişkilerde olduğu gibi, ödünlemenin de çeşitli biçimlerde gerçekleştirildiği ve ödünleyici olarak kabul edilen işaretleyicilerin bu söylem-edimbilimsel ilişkiyi göstermeyebileceği savlanmaktadır (Mann and Thompson, 1986; Bath-Weingarten, 2003). Bağlaçların söylem parçalarını arasında mantık-anlambilimsel ilişkiler kurduğundan ve söylem-edimbilimsel ilişkilerin anlaşılmasını kolaylaştırdığından söz etmiştik. Ancak, yazılı ya da sözlü bir metnin anlaşılması için bağlayıcılar vazgeçilmez bir önkoşul olarak görülmemektedir. Bağlam, eşbağlam ve dünya bilgisine dayalı çıkarımlar, iletişimsel ilkeler ya da Grice'ın ilkeleri yoluyla alıcılar söylem-edimbilimsel ilişkileri bir bağlayıcı kullanılmadığı zaman dahi anlayabilmektedir (Brown ve Yule, 1983: 191; Barth-Weingarten, 2003:79). Bununla beraber, Barth-Weingarten (2003) bütünceden elde ettiği bulgulara göre ödünleyici ilişkini büyük ölçüde bağlaçlı (syndetic) kuruluşlar yoluyla gerçekleştirildiğini saptamıştır. Çalışmada dilbilgisel öğelerin yanı sıra sözcüksel vurgu ve bürünsel ipuçları da ele alınmıştır ancak bizim veritabanımızda bürünsel özellikler göz ardı

edildiğinden bu özellikler dikkate alınmamıştır. Barth-Weingarten (2003:83-93) tarafından İngilizce konuşma dili için saptanan bağlaçlı ödünleyici işaretleyiciler (i) Bağlayıcılar, bağlayıcı bağlaçlıklar ve ilgeçli kuruluşlar, (ii) Bağıntıl原因ıcıları bağıntıl原因ıcı bağlaçlıklar ve ödünlemeyi gösteren diğer ifadeler) ve (iii) Diğer bağlayıcı ifadeler uzlaşma işaretleyicileri diğer sözcüksel ve sözdizimsel işaretleyiciler ile söylem belirleyicileri olarak sıralanmaktadır.

Barth-Weingarten (2003), ödünlemenin bağlaçsız (asyndetic) ödünleyici kuruluşları da bütüncü üzerinden saptamasıyla diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Bağlaçsız terimi iki tümcenin herhangi bir bağlayıcı kullanılmaksızın yanyana getirilmesi anlamına gelmektedir (Barth-Weingarten, 2003: 94). Tümcelerin birleştirilmesi belli dilsel yapılar kullanılarak “açık biçimde” yapılabildiği gibi, herhangi bir belirtici kullanılmaksızın, sadece tümcelerin yan yana getirilmesiyle “örtük” olarak da yapılabilmektedir (Ercan, 2008: 34). Tümceler arasındaki mantıksal ilişkiler genellikle bir bağlaç yardımıyla kurulmaktadır. Bağlaçlar, söylem birimleri arasındaki bağdaşıklık ilişkileri hakkında ipucu vererek söylemin yorumlanmasında önemli bir rol oynamaktadır (Zwaan & Rapp, 2006: 730). Bağlaç kullanılarak yapılan birleştirmeler açık birleştirme olarak betimlenmektedir. Herhangi bir bağlaç kullanılmaksızın sadece tümcelerin yan yana getirilmesiyle kurulan birleştirme ilişkisi ise örtük birleştirme olarak adlandırılmaktadır (Martin,1992: 183; Eggins, 2004: 49). Bir tümcede ödünleme ilişkisi, *rağmen* gibi açık bir söylem bağlayıcısı kullanılarak ya da herhangi bir açık söylem bağlayıcı kullanılmadan da aktarılabilir (Xu ve diğerleri, 2017: 1). Örneğin, ‘*Yarın final sınavı var ama o partiye gitti*’ tümcesinde ödünleme ilişkisi *ama* bağlacı ile açık biçimde işaretlenmekteyken, ‘*Yarın final sınavı var, o partiye gitti*’ tümcesinde ödünleyici ilişki herhangi bir bağlayıcı kullanılmadan örtük olarak gösterilmektedir.

Söylem-edimbilimsel bir ilişki olarak ele alındığında ödünleme herhangi bir bağlaç kullanılmadan iki tümcenin birleştirilmesiyle ifade edilebilmekte, konuşmanın gerçekleştiği bağlam içerisinde dinleyici tarafından algılanabilmektedir (Barth-Weingarten, 2003). Ödünlemenin özelleşmiş ödünleyici bağlaçların varlığına bakılarak tespit edilemeyeceği (Szczyrbak, 2014:248), konuşma dilinde ödünleyiciliğin açık bir belirtici olmadan, konuşma bölümleri arasındaki ilişkilere dayanılarak gösterildiği ortaya konmuştur (Taboada ve Gomez-Gonzalez, 2012: 21;

Szczyrbak, 2014: 261). Ödünlemenin söylem-edimbilimsel çalışmalarda gündelik etkileşimde nasıl ve ne amaçla yapıldığının incelenmesi, yani araştırma nesnesi olarak sözlü söylemin seçmesi, bizim çalışmamız açısından önem taşımaktadır. Çünkü çalışmamız Türkçede ödünlemenin hangi dilsel kaynaklarla gerçekleştirildiğini saptamanın yanı sıra, sözlü söylemde ödünlemenin hangi işlevlerin yerine getirilmesi amacıyla kullanıldığının belirlenmesini amaçlamaktadır. Bu nedenle sonraki bölümde ödünlemenin söylemsel işlevleri ele alınacaktır.

1.2. ÖDÜNLEMENİN İŞLEVLERİ

Bu çalışmanın kuramsal artalanını oluşturan Etkileşimsel Dilbilim (ED), sözlü dili kendi doğal yaşam alanı olan toplumsal etkileşim içerisinde incelemeyi öngörmektedir. Dolayısıyla, konuşmanın kendi doğal ortamı olan etkileşim içerisinde incelenmesi gerektiğini öne sürmekte ve konuşma sırasında konuşucuların sürekli olarak çeşitli eylemler gerçekleştirdiğini kabul etmektedir (Couper-Kuhlen ve Selting, 2018). Alanyazında İngilizce, Fransızca, İspanyolca, Almanca, Lehçe, İsveççe ve Fince dilleri üzerine yapılan farklı çalışmalarda sözlü dilde konuşucular tarafından ödünleme aracılığıyla çeşitli işlevlerin yerine getirildiği bildirilmektedir. Alanyazında sözlü söylemde ödünlemenin yerine getirdiği bildirilen işlevler aşağıda Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Alanyazında Ödünlemenin Sözlü Dildeki İşlevleri

Kaynak	İşlevler
Pomerantz (1984)	İki konuşucu arasındaki görüş ayrılıklarının düzenlenmesi
Grote, Lenke ve Stede (1997)	1. Dinleyicinin ikna edilmesi 2. Yanlış çıkarımların önlenmesi 3. Şaşırtıcı bir durumla ilgili bilgi verilmesi
Antaki ve Wetherell (1999)	Konuşucunun kendi görüşünün savunulması, karşı görüşün zayıflatılması
Couper-Kuhlen ve Thompson (2000)	Uzlaşma stratejisi olarak: 1. Anlaşmazlık sinyali verme 2. Farklı bakış açılarının kabul edilmesi Uzlaşmama stratejisi olarak: 1. Karşıt görüş bildirme
Günther (2000)	1. Karşıtlığın gösterilmesi 2. Kendini düzeltme 3. Uzlaşmama 4. Bir iddiayı sınırlandırma
Barth (2000)	1. Etkileşim sırasında üretim 2. Manevra yapma 3. Kibarlık 4. Bir iddianın kısıtlanması 5. Ek bilgi verilmesi 6. Olası itirazların engellenmesi 7. Önceki savların özetlenmesi
Barth-Weingarten (2003)	1. Karşıtlığın ifade edilmesi 2. Bir iddianın geçerliliğinin kısıtlanması a) diğer konuşucuyu düzeltme b) kendini düzeltme 3. Uzlaşma ve yüz koruma 4. Kaçınma 5. Manevra yapma 6. Uzlaşmama 7. Konu yönetimi 8. Söylem yönetimi
Couper-Kuhlen ve Thompson (2005)	1. Önceki güçlü ifadenin geçersiz kılınması
Taboada ve Gomez-Gonzalez (2012)	1. Karşıtlığın gösterilmesi 2. Olası yanlış anlaşılmalara düzeltilmesi 3. Konu yönetimi 4. Farklı bakış açılarının kabul edilmesi
Koivisto (2012)	1. Kısmen geri adım atma 2. Kendi iddiasını sürdürme
Szczyrbak (2014)	1. Karşıt görüşün olumsuz etkilerinin azaltılması
Lindström ve Londen (2013)	1. Uzlaşma, öznelerarasılık sağlama 2. Farklı bakış açılarının kabul edilmesi
Lindström ve Londen (2014)	1. Olası itirazların önlenmesi
Günther (2016)	1. Uzlaşma ve öznelerarasılık sağlama 2. Ödünleyici onarım/Geri adım atma/yanlış çıkarımların önlenmesi
Pfänder (2016)	Uzlaşma sağlama

Tablo 1'e bakıldığında farklı araştırmacılar tarafından çeşitli dillerde sözlü söylemde ödünlemenin üstlendiği saptanan işlevlerin benzerlikler taşıdığı görülmektedir. Örneğin, ödünlemenin doğası gereği karşıtlık ya da karşılanmayan beklentiyi göstermesi işlevi Barth-Weingarten (2003) tarafından “karşıtlığın ifade edilmesi” olarak adlandırılırken, aynı işlevin Grote ve diğerleri (1997) tarafından “şaşırtıcı bir durumla ilgili bilgi verilmesi” olarak adlandırıldığı görülmektedir. Grote ve diğerleri (1997), bu işlevi, genel beklentileri karşılamayan ya da gerçek dünyadaki varsayılan neden-sonuç ilişkisini geçersiz kılan durumlarla ilgili bilgi verilmesi olarak açıklamaktadır. Sözü edilen araştırmacılar tarafından sunulan örneklerle bakıldığında da bu işlevlerin örtüştüğü görülmektedir. Benzer şekilde, karşılıklı konuşma sırasında konuşucunun ilk iddiasından kısmen geri adım atması, daha sonra ise bu iddiasını düzelterek, ilk iddiasını tekrar sürdürmesi Couper-Kuhlen ve Thompson (2005) tarafından “ödünleyici onarım” olarak adlandırılmaktayken, Barth-Weingarten (2003) tarafından “bir iddianın geçerliliğinin sınırlandırılması” olarak adlandırılmakta ve “kendini düzeltme” ve “diğer konuşucuyu düzeltme” biçiminde iki alt ulama ayrılmaktadır. Bu nedenle, alanyazında farklı adlar altında verilen, ancak aynı/benzer amaca hizmet ettiği düşünülen işlevlerin aynı başlık altında toplanmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Ödünlemenin alanyazından elde edilen işlevleri yeniden gruplandırılmıştır (Bknz. Tablo 2).

Tablo 2. Ödünlemenin Sözlü Dildeki İşlevleri

Ödünlemenin sözlü dildeki işlevleri	Kaynak
Karşıtlığın gösterilmesi	Grote ve diğerleri (1997) Antaki ve Wetherell (1999) Günther (2000) Couper-Kuhlen ve Thompson (2000) Barth-Weingarten (2003) Taboada ve Gomez-Gonzalez (2012).
Olası yanlış anlaşılımların önlenmesi	Grote ve diğerleri (1997) Couper-Kuhlen ve Thompson (2000) Barth (2000) Barth-Weingarten (2003) Taboada ve Gomez-Gonzalez (2012) Lindström ve Londen (2014) Günther (2016)

Düzeltilme/onarım	Günther (2000) Barth-Weingarten (2003) Couper-Kuhlen ve Thompson (2005) Koivisto (2012) Günther (2016)
Uzlaşma	Couper-Kuhlen ve Thompson (2000) Barth-Weingarten (2003) Koivisto (2012) Taboada ve Gomez-Gonzalez (2012) Lindström ve Londen (2013) Pfander (2016) Günther (2016) Szczyrbak (2014)
Konu yönetimi	Barth-Weingarten (2003) Taboada ve Gomez-Gonzalez (2012)

i) *Karşıtlığın gösterilmesi*: Daha önce sözü edildiği gibi, ödünleme, temel olarak iki önerme arasındaki karşıtlık ilişkisini göstermektedir ve genel dünya bilgimize göre birlikte var olması beklenmeyen durumların ödünleyici tümcelerde eşzamanlı olarak gerçekleşmesi nedeniyle ödünleme “karşılanmayan beklenti”, “nedensel ilişkinin olumsuzlanması” ya da “bir normdan sapma” biçiminde tanımlanmaktadır. Barth-Weingarten (2003) İngilizce konuşma dilinde ödünlemenin söylemsel işlevlerini Couper-Kuhlen ve Thompson, (2000) tarafından geliştirilen ve sav, karşı sav ve savın kabulü hamlelerinden oluşan üç aşamalı bir model üzerinden incelemiştir. Modelin karşı sav ve savın kabulü hamleleri, ‘karşılanmayan beklenti’ biçimindeki ödünleme tanımlamalarıyla örtüşmektedir (Barth-Weingarten, 2003: 163). Benzer biçimde, İngilizce ve İspanyolcada ödünlemenin en sık karşılaşılan işlevinin bir karşıtlığın gösterilmesi olduğu saptanmıştır (Taboada ve Gomez-Gonzalez, 2012: 30). Almancada ise ödünlemenin, varsayılan nedenselliği geçersiz kılan şaşırtıcı durumlar hakkında bilgi verme işlevi taşıdığı belirlenmiştir (Grote ve diğerleri, 1997). Buna göre ödünlemenin en temel işlevinin karşıtlığın gösterilmesi olduğu belirlenmiştir (Günther, 2000; Taboada ve Gomez-Gonzalez, 2012; Barth-Weingarten, 2003; Grote ve diğerleri, 1997).

(11) Although it was December, no snow fell and the temperature rose to 20 degrees.

Aralık ayı olmasına *rağmen* hiç kar yağmadı ve sıcaklık 20 dereceye çıktı.

(Grote ve diğerleri, 1997:92)

Örnek (11)'de normal şartlarda Aralık ayında soğuk ve kar yağışlı olan bir bölgede, tümcenin kurulduğu anda kar yağmadığı ve hava sıcaklığının yüksek olduğu bilgisi verilmekte ve söz konusu sıra dışı duruma dikkat çekilmektedir (Grote ve diğerleri, 1997).

(12) ...right and nobody did it *though*.
Haklısın *ama* kimse öyle yapmadı.

(Barth-Weingarten, 2003: 164)

Örnek (12)'de konuşucu, sözü edilen durumun doğruluğunu kabul ederken, kimse tarafından uygulanmadığını belirtmektedir. Durumun önemli olması ve buna rağmen uygulanması aralarında karşıtlık bulunan iki durum olarak verilmekte, bu karşıtlık *ama* ile gösterilmektedir.

Ödünlemenin karşıtlığı bildirme işlevi, karşılıklı konuşmada katılımcıların birbirlerinin iddialarını çürütme, zayıflatma ve kendi iddialarını güçlendirme amacıyla da kullanılmaktadır. Bu amaçla kullanıldığında sözlü etkileşimde ödünleme bir uzlaşmama stratejisi olarak işlev görmektedir (Antaki ve Wetherell, 1999; Couper-Kuhlen ve Thompson, 2000; Günther, 2000; Barth-Weingarten, 2003).

(13) Klaus: das is echts beste Bier.
Bu en iyi bira, yani alkolsüz olanlar içinde.
Hans: *obwohl* es gibt schon bessere. Zum beispiel Becks is bei weitem trinkbarer.
Aslında daha iyileri var. Mesela Becks çok daha iyi.

(Günther, 2000:451)

Örnek (13)'te ikinci konuşucu, Almancada kendisinden sonra karşıt bir görüş getirileceğini bildiren bir dilsel kaynak olan '*obwohl*' (rağmen) söylem belirleyicini kullanarak, diğer konuşucunun, en iyi bira değerlendirmesi ile ilgili bildirimini çürütmekte ve sözü edilen biradan daha iyileri olduğunu belirtmektedir. İkinci konuşucu, birinci konuşucunun ilk iddiasına yanıt olarak bu bildirimle kısmen ya da tamamen çatışan kendi görüş ya da iddiasını ortaya koymaktadır. Bu tümcede *obwohl* söylem belirleyicisinin söyleme "Senin söylediğinin aksine..." anlamı kattığı savunulmaktadır (Günther, 2000: 452).

ii) *Olası yanlış anlaşılmanın önlenmesi*: Söylemde dinleyiciler, genel dünya bilgisine dayanarak birtakım çıkarımlarda bulunabilmektedir. Bazı durumlarda konuşucu bu türden genel çıkarımların yapılmasını önlemek amacıyla, aslında kendisi tarafından açıkça söylenmeyen ancak çıkarım yoluyla ulaşılan önermeyi

geçersiz kılmak istemektedir (Grote ve diğerleri, 1997: 92; Taboada ve Gomez-Gonzalez, 2012: 30; Günther, 2016: 150).

- (14) Windows is very cheap. That doesn't mean you should buy it, *though*, because it is full of bugs.
Windows çok ucuz. *Ama* bu onu alman gerektiği anlamına gelmez çünkü Windows arıza dolu.

(Grote ve diğerleri, 1997:92)

Örnek (14)'te Windows'un çok ucuz olduğu önermesi verilmektedir. Yukarıdaki tanıma göre, dinleyici, konuşucunun bu önermesinden, Windows'u satın alması gerektiğini düşündüğü biçiminde bir çıkarımda bulunabilmektedir. Konuşucu, ilk önermesinden hemen sonra, ödünleyici dilsel kaynakları kullanarak ikinci önermesinde bu yanlış çıkarımı önlemektedir.

- (15) I'm covered in spots all over, *but* it's okay, I already feel better, as you can hear.
Her yanım nokta nokta oldu *ama* sorun değil, duyduğunuz gibi kendimi daha iyi hissediyorum.

(Taboada ve Gomez-Gonzalez, 2012: 30)

Örnek (15)'te konuşucunun ilk önce her yanının nokta nokta olduğunu belirtmesinin dinleyiciyi endişelendireceği öngörülmekte ve bu yanlış anlaşılma ödünleyici bir tümce kullanılarak düzeltilmektedir (Taboada ve Gomez-Gonzalez, 2012: 30).

Bath-Weingarten, (2003) sözlü etkileşimde dinleyicilerden gelebilecek olası itirazların engellenmesi amacıyla kaçınma yapılarının da kullanıldığını belirtmektedir. Edimbilimsel anlamda bireylerarası etkileşimde bireyin düşüncelerini ifade ederken farklı görüşteki kişilerle çatışmayı en aza indirgeyerek onların da görüşlerine saygı göstermek ya da kabul etmek amacıyla kullanılan yapılara kaçınma yapıları denmektedir (Ercan, 2003:12). Kaçınma, konuşucunun, iddiasına yönelik yapılabilecek itirazları önlemek, dolayısıyla da kendi yüzünü korumak amacıyla başvurduğu bir yöntem olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla ödünleme yoluyla kaçınma kullanımı, sözlü etkileşimde, yüz koruma stratejileri kullanılarak olası karşı görüşlerin engellenmesi işlevi taşımaktadır (Barth-Weingarten, 2003: 175).

- (16) Dr. Edell: ... You know Americans who may be against it. *But* you got to go with the majority; and minority doesn't have a right to stop the majority in many of these cases.

... Biliyorsunuz buna karşı çıkan Amerikalılar olabilir. *Ama* çoğunluğa uymanız gerekir; ve azınlığın bu durumlarda çoğunluğu durdurmaya hakkı yok.

(Barth-Weingarten, 2003: 175)

Örnek (16)'da konuşucu sözü edilen eğitimle ilgili olarak önce Amerikalıların çoğunun bu eğitimin verilmesini istediğini belirtmekte, sonrasında ise buna karşı çıkanlar da olduğunu eklemektedir. Ödünleyici tümcede konuşucu, çoğunluğa uyulması gerektiğini dolayısıyla bu eğitimin verilmesi gerektiğini belirterek olası itirazları önlemekte ve kendi yüzünü de korumaktadır. Konuşucunun kendi yüzünü koruması Barth (2000) ve Barth-Weingarten (2003) tarafından “manevra yapma” olarak da adlandırılmaktadır.

iii) *Düzeltilme/onarım*: Karşılıklı etkileşim sırasında “diğer konuşucuyu düzeltme”, ödünlemenin tipik işlevlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Düzeltilme ya da konuşucunun önceki bildirimini geçerliliğini kısıtlaması, “onarım” kavramı ile birlikte düşünüldüğünde “diğer konuşucuyu düzeltme” ve “kendini düzeltme” biçiminde iki ayrıma gidilmektedir (Barth-Weingarten, 2003: 166).

- (17) King: there's somebody that can he walk.
Onu yürütecek birisi var.
Huizeng: he can walk, but it's with multiple titanium joints.
Yürüyebiliyor *ama* bir sürü titanyum eklemle.

(Barth-Weingarten, 2003: 164)

Örnek (17)'de görüldüğü gibi, ilk konuşucunun sorusu ikinci konuşucu tarafından sözü edilen kişinin yürüyebildiği iddiası, ikinci konuşucu tarafından sadece titanyum eklemlerle yürüyebildiği belirtilerek sınırlandırılmaktadır.

Kendini düzeltme ise konuşucunun ortaya attığı ilk savının geçerlilik ya da gücünün belli bir dereceye kadar kısıtlanmasıdır. Söylemde kendini düzeltme geri adım atma işlevi taşımaktadır (Couper-Kuhlen ve Thompson, 2000:404; Barth-Weingarten, 2003: 169; Koivisto, 2012: 1269; Günther, 2016: 150).

- (18) I mean he's a world class athlete and he he can't jump very high
Yani ö dünya çapında bir sporcu ve çok yükseğe sıçrayamıyor,
At least not on the video, and not from what I'm told by his trainers.
En azından bu videoya ya da antrenörlerinin bana dediğine göre öyle değil.

(Barth-Weingarten, 2003: 169)

Örnek (18)'te konuşucu bir sporcudan söz etmektedir. İlk tümcesinde sporcunun çok yükseğe sıçrayamadığı savını ortaya atmakta, ikinci tümcesinde ise “en azından bu videoya ya da antrenörlerinin bana söylediğine göre” ifadesiyle bu savının geçerliliğini kısıtlamaktadır. *Kendini düzeltmenin*, ortaya atılan bir savın

diğer konuşucular tarafından kabul edilmeyeceği düşünüldüğü zaman, olası itirazları en aza indirmek amacıyla kullanıldığı belirtilmektedir (Barth-Weingarten, 2003: 169).

Couper-Kuhlen ve Thompson (2005) sözlü etkileşimde bir konuşucunun bir aşırı güçlü ya da abartılı bir ifadeyi geri almak amacıyla “ödünleyici onarım” olarak adlandırdıkları iki yapıyı bir şema geliştirmiştir. Bu şema, konuşucunun bir önceki güçlü bildiriminin geçersiz kılınmasını ve daha az güçlü yeni bildirimin geçerliliğinin korunması hamlelerinden oluşmaktadır. Ödünleyici onarım, konuşucunun kendisi abartılı bir ifade kullandığını düşündüğü zaman ya da diğer konuşucudan gelen bir tepki üzerine yapılabilir.

(19) I haven't had a piece of meat.

Hiç et yemedim.

I had a little bit of meat in tacos on Monday but not much

Pazartesi günü takonun içinde azıcık yedim ama çok yemedim.

(Couper-Kuhlen ve Thompson, 2005: 266)

Örnek (19)'da konuşucu, ilk bildirimi olan “hiç et yemedim” ifadesinin abartılı bir ifade olabileceğini kabul ederek, bu bildirimine yapılabilecek itirazları da düşünerek, ilk ifadesini “yedim ama az yedim” biçiminde düzeltme yoluna gitmektedir. Bu sayede konuşucu, daha güçlü olan ilk ifadesini revize ederek daha ılımlı bir ifade haline getirmektedir (Lindström ve Londen, 2013: 348).

iv) *Uzlaşma*: Ödünlemenin doğasında bir uyumsuzluk ya da karşıtlık bulunmaktadır. Pfänder, (2016) farklı bir görüşün, ya da bir itirazın açık biçimde dile getirilmesini bireylerin aitlik ve topluluğun bir parçası olma duygularını tehlikeye atabilecek iletişimsel bir güçlük olarak tanımlamakta ve ödünlemeyi farklı bakış açıları arasında bir denge kurmaya yarayan önemli bir dilbilgisel yapı olarak kabul etmektedir (Pfänder, 2016: 105). Couper-Kuhlen ve Thompson (2000), etkileşimde konuşucuların anlamı ortaklaşa inşa ettiğini ve özel iletişimsel amaçlarını gerçekleştirmek için ödünleyici yapıları bilinçli bir biçimde kullandıklarını savunmaktadır. Ödünlemenin sözlü dilde üstlendiği işlevlerden birinin uzlaşma sağlama, öznelerarasılık sağlama ve farklı bakış açılarının kabul edilmesi olduğu saptanmıştır. (Couper-Kuhlen ve Thompson, 2000: 403; Koivisto, 2012: 1264; Lindström ve Londen, 2013: 331; Günther, 2016:159; Pfander, 2016: 106).

(20) I think there are now already quite a lot of them.

Bence zaten bir sürü (göçmen) var.

Well, of course, it helps them to get away from where it is difficult for them and so on.
Tabi onlar için zor olan yerlerden kaçmalarına yardımcı oluyor.
But I think somehow that there are quite a lot of them already.
Ama bence bir şekilde zaten bir sürü göçmen var.

(Lindström ve Londen, 2013: 339)

Örnek (20)'de konuşucu Finlandiya'ya daha fazla göçmenin kabul edilmemesini savunduğu konuşmasında, ülkede zaten çok sayıda göçmen bulunduğunu belirtmektedir. Daha sonra ise göçmenlerin bu ülkeye kabul edilmelerinin onlar için zor olan yerlerden kaçmasına yardımcı olduğunu belirterek ilk iddiasını ödünlemektedir. Konuşmanın son bölümünde ise ilk iddiasına tekrarlayarak ilk tutumunu korumaktadır. Lindström ve Londen (2013), iddia, ödünleme ve iddianın tekrarlanması hamlelerinden oluşan bu modelin ödünleme hamlesinde, konuşucuların farklı bakış açılarının da geçerli olabileceğini kabul ettiklerini belirtmektedir (Lindström ve Londen, 2013: 334). Bu örnekte konuşmacı “*Tabi onlar için zor olan yerlerden kaçmalarına yardımcı oluyor*” ifadesiyle farklı bakış açılarını kabul etmektedir.

(21) Because it... it is a regular fulltime job even though it might not be the great the great school.

Pek harika bir okul olmasa da düzenli tam zamanlı bir iş.

(Taboada ve Gomez-Gonzalez, 2012: 31).

Örnek (21)'de konuşucu bir öğretmen olan eşinin işi ile ilgili olarak, işin tam zamanlı olmasından duyulan memnuniyeti belirtmekte, öte yandan okulun pek iyi bir okul olmaması nedeniyle işin arzulan bir iş olmadığını da kabul etmektedir (Taboada ve Gomez-Gonzalez, 2012: 31).

Barth-Weingarten, (2003) ise ödünleme aracılığıyla uzlaşma sağlamayı kibarlık ve yüz kuramı ile ilişkilendirmiştir. Karşılıklı konuşmada, diğer konuşucunun iddiasının ödünleyici tümce kullanımıyla sınırlandırılmasının konuşucunun kendi yüzünü ve diğer konuşucunun yüzünü koruyarak etkileşimi sürdürmesine olanak verdiğini, bu sayede ödünlemenin anlaşmazlıkların yumuşatılması ve uzlaşma sağlanması işlevi üstlendiğini belirtmektedir (Barth-Weingarten, 2003: 172).

(22) Tury: and Barbara detests (skip humphrey)

Barbara ondan nefret ediyor.

Peter: No, she doesnt.

Hayır etmiyor.

Tury: Yes, she does.
Evet ediyor.
Peter: She *just* doesn't like the way he dresses.
Sadece giyim tarzını beğenmiyor.

(Barth-Weingarten, 2003: 168)

Örnek (22)'de Peter, Tury'nin Barbara'nın bir kişiden nefret ettiği iddiasını önce geçersiz kılmakta, daha sonra ise "sadece giyim tarzını beğenmiyor" ifadesiyle bu iddianın geçerliliğini 'sadece' ile sınırlandırmaktadır. Yüz kuramı çerçevesinde düşünüldüğünde, Peter son tümcesinde Tury'nin ilk iddiasını kısmen kabul ettiğini belirtmekte, bunu yaparken de ödünleme kullanımıyla kendi yüzünüm korumuş olmaktadır.

v) *Konu yönetimi*: Ödünlemenin sözlü söylemde en sık kullanılan söylemsel işlevinin konu değişimi olduğu, önceki söylemin özetlenmesi ve önceki eylemin sürdürülmesi işleviyle söylemin genel düzenlenişi üzerinde rol oynadığı belirtilmektedir (Barth-Weingarten, 2003; Taboada ve Gomez-Gonzalez, 2012).

(23)... and she is the same, like really lively, just like Mom was, only more lively, and Monica, *on the other hand*, has grown a lot.
...o da aynı, çok neşeli, aynı annesi gibi, ama daha neşeli, *öte yandan* Monica çok büyümüş.

(Taboada ve Gomez-Gonzalez, 2012: 31)

Örnek (23)'te konuşucu bir kişiden söz ederken *öte yandan* söylem belirleyicisi kullanılarak konuyu ilk sözü edilen kişiden başka bir kişiye (Monica) getirilmektedir.

Konu yönetimi, bir kişi için utanç verici olan ya da tartışmalı bir durumla başa çıkma stratejisi olarak kullanılmaktadır (Jefferson, 1984). Ödünlemenin, üzerinden anlaşmazlık bulunan bir konudan uzaklaşmak amacıyla kullanıldığı saptanmıştır (Barth-Weingarten, 2003: 185).

(24)...well, it's not good enough as it is right now.
...Şimdiki haliyle yeterince iyi değil.
...But he is at least talking about putting these issues on the table.
...Ama en azından bu konuları gündeme alıyor.

(Barth-Weingarten, 2003:188)

Örnek (24)'te bir tasarıdan söz edilmektedir. Diğer konuşucunun tasarının başarılı olmadığını belirtmesinden sonra, örnekteki ifadeleri kullanan konuşucu, tasarının yeterince iyi olmadığı görüşüne katılmakta, daha sonra *ama* ile başlayan bölümde konuyu olumsuz olarak kabul edilen tasarıdan, olumlu bir konu olarak

gördüğü lobicilik yasağının güçlendirilmesine getirmektedir. Bu sayede konuşucu, tasarısı ile ilgili konuyu ödünleyici tümce aracılığıyla geçiştirmiş olmaktadır.

Couper-Kuhlen ve Thompson (2000) İngilizce konuşucularının, sözlü etkileşim sırasında anlamı ortaklaşa inşa ederken ödünlemeyi bilinçli olarak belli iletişimsel amaçları yerine getirmek amacıyla kullandıklarını savunmaktadır. Almanca, Fransızca, İspanyolca, İsveççe, Lehçe ve Fince dillerinden elde edilen bulgular da, ödünleyici yapıların gündelik konuşmada toplumsal eylemlerin gerçekleştirilmesi için kullanıldığını, hatta dilbilgisel yapıların sabit biçim-işlev çiftleri olmaktan çok etkileşim sırasında ortaya çıkan anlık gereksinimlerin karşılanmasında kullanılan örüntüler olduğunu ortaya koymaktadır (Günther, 2016:159). Öte yandan, İsveççede yapılan bir çalışmada ödünlemenin konuşmanın düzenlenmesindeki rolünün evrensel olabileceği, ancak ödünleyici dilsel kaynakların dillere özgü olabileceği vurgusu yapılmaktadır (Lindström ve Londen, 2013).

Ödünlemenin Türkçe sözlü söylemde ne tür işlevleri yerine getirdiği nin belirlenmesi bu çalışmanın amaçlarından biridir. Bu nedenle bu çalışmada sözlü söylemde alanyazında saptanan işlevlerin Türkçe için geçerli olup olmadığı da ortaya çıkarılmış olacaktır. Bu amaca yönelik olarak bir sonraki bölümde Türkçede ödünleyici dilsel kaynaklar ve sözlü söylemdeki işlevleri belirlenmeye çalışılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKÇEDE ÖDÜNLEME

2.1. TÜRKÇEDE ÖDÜNLEYİCİ DİLSEL KAYNAKLAR

Bu çalışmanın birinci bölümünde ödünlemenin İngilizce başta olmak üzere diğer dillerde bağlaçlar, bağlayıcılar, bağlaçlıklar, belirteçler, sözcüksel öbekler ve söylem belirleyiciler gibi farklı dilsel kaynaklar kullanılarak gerçekleştirildiği, ancak bu dilsel kaynaklar üzerinde henüz bir uzlaşma sağlanamadığından söz edilmişti. Ödünleyici olarak kabul edilen bir dilsel kaynağın dilbilgisinin hangi ulamına ait olduğu konusunda alanyazında kesin bir ayırım yapılamadığı görülmektedir. Örneğin, *nevertheless (yine de)*, farklı çalışmalarda bağlaçlık (König, 1985), bağlayıcı (König, 2000; Vergaro, 2014), belirteçli bağlayıcı (Izutsu, 2008), bağıntılayıcı bağlaçlık (Barth-Weingarten, 2003), bağlayıcı belirtecimsi (Grote ve diğerleri, 1997), tümce belirteci (Taboada ve Gomez-Gonzales, 2012), belirteçli bağlayıcı (Alternberg, 2000) olarak ulamlaştırılmıştır. Bu nedenle, Chen (2000) ödünleyici ilişkiyi göstermeye yarayan tüm dilsel araçları ödünleyici işaretleyici olarak kabul etmiştir (Chen, 2000). Benzer biçimde, ödünlemenin işlevinin incelendiği çalışmalarda, ödünleyici işleve sahip olduğu saptanan dilsel kaynakların söylem belirleyici olarak kabul edildiği görülmektedir (Grote ve diğerleri, 1997; Taboada ve Gomez-Gonzalez, 2012). Türkçede ödünlemenin hangi dilsel kaynaklar kullanılarak gerçekleştirildiğine bakıldığında “eş görevli kelimeleri, kelime öbeklerini veya cümleleri birbirine bağlamaya yarayan kelime türü” olarak tanımlanan dilsel kaynakların, (örneğin *ama*) Türkçe dilbilgisi kaynaklarında *bağlaç*, *bağlam*, *bağlama edatı*, *bağlar*, *rabit*, *bağlam*, *bağlayıcı* gibi farklı biçimlerde adlandırıldığı belirlenmiştir (Yavuz, 2010). Bu nedenle, bu çalışmada ödünleyici işleve sahip olduğu belirlenen sözcük ya da biçimbirimler, ödünleyici dilsel kaynaklar ve ödünleyici söylem belirleyicileri olarak anılmaktadır.

Bu bölümde öncelikle ödünleme kavramının Türkçe alanyazında nasıl ele alındığı açıklanmaya çalışılmıştır. Türkçe dilbilgisi kaynaklarında ödünleme teriminin daha çok İngilizce dilinde yazılan çalışmalarda kullanıldığı, dilimize çeviri yoluyla girdiği düşünülen bu teriminin Türkçe yazılan az sayıda çalışmada

kullanıldığı gözlenmiştir. Bunun nedeninin, ödünlemenin en temel işlevi olan *karşıtlığın gösterilmesinin* Türkçede zıtlık bildiren dilsel kaynaklarla açıklanabilmesi olduğu düşünülmektedir.

Türkçe dilbilgisi kaynaklarında ödünleme terimi Göksel ve Kerslake (2005), Kornfilt (1997), Csató ve Johanson (1998), Underhill (1985), Lewis (2001), Çetintaş Yıldırım (2010), Menz (2017), Özgen ve Metin (2017) ve Aksan ve Demirhan (2017) tarafından kullanılmıştır. Türkçe alanyazında ödünleme hem dilsel kaynaklar hem de anlambilimsel ve söylemsel işlevleri açısından incelemiştir. Bu çalışmalarda Türkçede ödünleyici olarak tanımlanan dilsel kaynaklara ek olarak, Türkçe dilbilgisi kaynaklarında yerine getirdiği işlevler bakımından ödünleyici özelliğe sahip olduğu düşünülen dilsel kaynaklar aşağıda örneklerle açıklanmaktadır.

2.1.1. *rağmen/karşın, -mAsInA rağmen/karşın, -e rağmen/karşın/ karşılık*

-E rağmen/karşın, -mAsInA rağmen/karşın Türkçede en sık kullanılan ödünleyici dilsel kaynaktır (Kornfilt, 1997: 240; Göksel ve Kerslake, 2005: 409; Menz, 2017: 90). Anlambilimsel olarak herhangi bir belirsizliğe yer vermemesi nedeniyle *-mEsinE rağmen/karşın*'ın ödünlemeyi en güçlü biçimde gösteren dilsel kaynak olduğu savunulmaktadır (Menz, 2017: 91). Türkçe dilbilgisi kaynaklarında *ilgeç* ya da *bağlaç* olarak ulamlaştırılan *rağmen, karşın* ve *karşılık, buna rağmen, buna karşılık* sözcük öbeklerini ve tümceleri karşıtlık işlevi taşıyarak bağlamaktadır (Hengirmen, 2006: 183; Korkmaz, 2003: 1133). Bu tür tümcelerde yantümcenin baş tümceyi sınırladığı ya da baş tümcede verilen önermeyi az-çok çürüttüğü belirtilmektedir (Banguoğlu, 2015: 556).

(25)[Hayatında bazı kötü şeyler yapmış olmasına *rağmen*] Şule'yi severim.

(Göksel ve Kerslake, 2005: 409)

Ödünleyici tümcelerde, arka planda yatan bir varsayım ya da beklenti söz konusu olduğu ve bu beklentinin karşılanmaması nedeniyle iki tümce arasında beklenmedik, karşıtlık içeren bir durumun söz konusu olduğundan söz edilmişti. Örnek (25)'te birinci tümcede bir kişinin kötü şeyler yapmış olduğu, ikinci tümcede ise bu kişinin konuşucu tarafından sevildiği bilgisi verilmektedir. Bu tümce,

normalde kötü şeyler yapan kişinin sevilmeceği varsayımını doğurmakta, ancak bu varsayım *-e rağmen* aracılığıyla ikinci yan tümcede geçersiz kılınmaktadır.

(26) Yapılan türlü eleştirilere *karşın* aynı görüşü savunmaya devam etti.

(Korkmaz, 2003: 1078)

Ödünleyici dilsel kaynaklar, birinci tümcedeki bilgiye bakıldığında ikinci tümcedeki bilginin beklenmedik, şaşırtıcı olduğunu göstermektedir (Altenberg, 2002: 22; İten, 2005:106). Örnek (26)'da bir kişinin eleştiri alması ve aynı görüşü savunmaya devam etmesi önermeleri arasında beklenmedik, şaşırtıcı bir durum olduğu *-e karşın* ile gösterilmektedir.

2.1.2. *-DığI, -AcAĞI hAlde, -(y)AcAĞI halde*

-DığI /-(y)AcAĞI halde, işlev bakımından *rağmen/karşın* ve *ama* anlamıyla kullanılan ve ödünleme belirten yan tümceler kurulmasında görev almaktadır (Underhill, 1985: 325; Lewis, 2001: 186; Göksel ve Kerslake, 2005: 409; Özgen ve Metin, 2017: 94; Çetintaş Yıldırım, 2010:167). *-DığI halde*, anlambilimsel olarak iki tümcede verilen durumlar arasındaki karşıtlığı göstermektedir. Bağlama göre, iki durum arasındaki karşıtlığın çok güçlü olmadığı durumlarda, *-DığI halde* ile kurulan tümceler, “aynı zamanda” anlamına gelecek biçimde eşzamanlılık da ifade edebilmektedir (Menz, 2017: 91).

(27) Ali hasta olduğu *halde* işe gitti.

(Menz, 2017:91)

Genel dünya bilgisine göre, bir kişi hasta olduğunda işe gitmeyeceği varsayılır. Örnek (27)'de Ali'nin hem hasta olup hem işe gitmesi önermeleri, dünya bilgisine dayalı varsayımı geçersiz kılmaktadır.

(28) Seksen yaşında olduğu *halde* yine mağazasına gider.

(Gencan, 2007: 440)

Örnek (28)'de seksen yaşında olmak ve işe gitmek önermeleri arasındaki uyumsuzluğa dikkat çekilmektedir. Normalde seksen yaşında olan bir kişinin,

yaşlılığı sebebiyle mağazasına gitmeyebileceği biçimindeki beklentisi bu örnekte karşılanmamakta ve ana tümce ile yan tümce arasındaki uyumsuzluk *–dışI halde* ile gösterilmektedir.

2.1.3. –mAklA birlikte/beraber

–mAklA birlikte/beraber içinde kullanıldığı tümceye *rağmen/karşın* anlamı katmakta ve ödünleyici olarak kullanılmaktadır (Lewis, 2001: 187; Göksel ve Kerslake, 2005:409; Özgen ve Metin, 2017: 94; Menz, 2017: 91).

(29) Ali [yemek yemekle birlikte] kolay kolay da kilo almıyor.

(Özgen ve Metin, 2017: 102)

Örnek (29)’da ilk tümcede bir kişinin (çok) yemek yerse kolay kilo alacağı varsayımı, ikinci tümcede Ali’nin kolay kolay kilo almadığını belirtilmesi nedeniyle geçersiz kılınmaktadır.

(30) Ahmet bu konuda çok şey bilmekte birlikte bütün ayrıntıları anlamış değil.

(Göksel ve Kerslake, 2005: 410)

Örnek (30)’da birinci tümcede Ahmet’in bir konuda çok şey bildiği; ikinci tümcede ise bütün ayrıntıları anlamaması durumları arasındaki uyumsuz duruma dikkat çekilmektedir.

2.1.4. Bununla birlikte/beraber

Bununla birlikte/beraber ödünleyici işlev taşıyan söylem belirleyicilerdir (Göksel ve Kerslake, 2005:210). İçinde kullanıldıkları tümceleri karşıtlık ilişkisiyle birbirine bağlamaktadır (Gencan, 2007: 531; Korkmaz, 2009: 1133; Banguoğlu, 2015: 391).

(31) Yeterince çalışmamıştı; onun için başarı gösteremedi; *bununla birlikte* pek çok üzülmüyor.

(Gencan, 2007: 531)

Örnek (31)'de sözü edilen kişinin bir sınav, yarış vb. bir durumda yeterince çalışmaması nedeniyle başarılı olmadığı, ancak bu olumsuz sonuçtan ötürü üzüntü duymadığı bilgileri okuyucu/dinleyicide beklenmedik ya da şaşırtıcı bir izlenim oluşturmaktadır. *Bununla birlikte* iki tümce arasındaki uyumsuzluğu işaretlemektedir. Dünya bilgimiz ve deneyimlerimiz başarısızlığın üzüntüye neden olacağı beklentisini uyandırmakta, ancak bu örnekte bu beklenti karşılanmamaktadır.

2.1.5. -(y)ken

Temel işlevi zaman belirtmek olan -(y)ken de bazı durumlarda iki durum arasında karşıtlık oluşturmak amacıyla asıl eylemdeki hareketle zıtlaşan ve *-DiğI halde, rağmen* ile aynı anlama gelmekte ve iki durum arasındaki karşıtlık ilişkisini göstermektedir (Lewis, 2001: 190; Korkmaz, 2003: 1018; Göksel ve Kerslake, 2005: 410; Özgen ve Metin, 2017: 94).

(32)[Herkes Nazlı'nın son resimlerine bayılırken] ben onları ruhsuz buldum.

(Göksel ve Kerslake, 2005: 410)

Örnek (32)'de herkesin Nazlı'nın son resimleri beğenmesi ve konuşucunun söz konusu resimleri ruhsuz bularak bir anlamda beğenmemesi arasında bir karşıtlık bulunduğu görülmektedir. Bu karşıtlık, tümcede *-ken* ile gösterilmektedir.

2.1.6. -sA dA, -sAydI dA, - (y)sA/ise dA, sA bile/dahi

-sA, -sAydI dA/bile kullanıldığı yantümceye ödünleyici koşul anlamını katmaktadır. Bu tür yantümcelerde *dA* yerine *bile* de kullanılabilir. *-(y)sA dA* içinde kullanıldığı yantümcede *-DiğI halde, rağmen* ile aynı anlamı katmaktadır (Kornfilt, 1997:76; Göksel ve Kerslake, 2005:432-433; Korkmaz, 2003: 684; Menz,

2017:92). Koşul kipinin sonuna eklenen *da* tümceye '*bile, dahi*' anlamı katmakta, karşıt yargılı, beklenmedik duygu ve olayları anlatan önermeleri bağlayarak tümceye ödünleyici anlam katmaktadır (Underhill, 1985: 415; Lewis, 2001: 269; Hengirmen, 2006: 181; Gencan, 2007: 513; Csató ve Johanson, 1998: 233).

(33) Kitabı [istese*m de*] bitiremem.

(Kornfilt, 1997: 76)

Örnek (33)'te kitabı bitirme eyleminin konuşucunun istemesine rağmen gerçekleştirilemeyeceği belirtilmekte; *de* bağlacı ile kitabı bitirmeyi istemek ve bitirmek eylemleri arasındaki uyumsuzluk gösterilmektedir.

(34) Ahmet artık çalışsa *da* sınavı geçemez./Ahmet artık [çalışsa *bile*] sınavı geçemez.

(Göksel ve Kerslake, 2005: 433)

Normal koşullarda çalışmanın bir sınavın geçilmesi sonucunu doğuracağı beklenir. Ancak, Örnek (34)'te Ahmet'in çalışması, beklentinin aksine onun sınavı geçmesini sağlamamakta, dolayısıyla ilk yan tümcede oluşan beklentinin karşılanmadığı görülmektedir.

2.1.7. (Her) ne kadar

Bir önceki maddede verilen *-(y)sA da* biçimbirimleri ile işaretlenen tümcelerin başına *(her) ne kadar* yapısı gelebilmektedir. *(Her) ne kadar* ifadesi ile konuşucu, tümceye başlamadan önce yan tümcedeki iletinin, ana tümcede çelişen veya karşıt bir bildirim ile geçersiz kılınacağını önceden belirtmektedir. *(Her) ne kadar*, bu anlamsal işleviyle, *-(y)sA da* ile kurulan ödünleyici tümcelerin genel bir işaretleyicisi olarak sözcükselleşmiştir (Göksel ve Kerslake, 2005:434-436).

(35) *Her ne kadar* Banu toplantılarımıza geliyorsa *da* pek bir şey söylemiyor.

(Göksel ve Kerslake, 2005: 433)

Örnek (35)'te, yukarıdaki tanıma uygun olarak, tümce başında kullanılan *her ne kadar*, kendinden sonraki yan tümcede çelişen bir durumun söz konusu olduğuna dikkat çekmektedir. Örnekte Banu'nun toplantıya gelmesi ve pek bir şey söylememesi arasındaki uyumsuzluk vurgulanmaktadır.

(36) *Her ne kadar* sıcaklık suyun bütün özelliklerini etkilerse *de* bu etkileme bütün özellikleri için aynı oranda değildir.

(Menz, 2017:101)

Örnek (36)'daki tümcede *her ne kadar*, *-(y)sA dA* ile kurulan tümcede ana tümce ve yan tümcede belirtilen önermeler arasındaki uyumsuzluğu göstermek için kullanılmaktadır. *-(y)sA dA* ile kurulan tümcelerde *her ne kadar* kullanılsa da kullanılsa da anlamın değişmediği, asıl ödünleyici işlevin *-(y)sA dA* tarafından yerine getirildiği görülmektedir.

2.1.8. Ama, ancak, fakat, lakin, yalnız

Karşıtlık işlevi taşıyan bağlaçlar ve söylem belirleyicileri olarak *ama*, *ancak*, *fakat*, *lakin* ve *yalnız* birleştirdikleri tümce bölümleri arasındaki çatışma ya da çelişkiyi göstermekte, tümceler arasında karşıtlık ilişkisi kurmakta, aralarında aykırılık, olumsuzluk, uyumsuzluk, birleştirilemezlik, karşıtlık bulunan tümceleri bağlamaktadır (Göksel ve Kerslake, 2005: 446; Hengirmen, 2006: 179; Üstünova, 2006: 80; Gencan, 2007:528; Banguoğlu, 2015:391).

Alanyazında İngilizcede *ama* anlamına gelen *but* bağlacının üstlendiği *anlambilimsel karşıtlık* ve *beklentinin karşılanmaması* işlevlerinin birbiriyle karıştırılmaması gerektiği; *anlambilimsel karşıtlık* işlevinde *ama*'nın ödünleyici anlamda kullanılmadığı vurgulanmaktadır. Örneğin, *Mary uzundur ama Peter kısadır* tümcesinde *ama* tümceye herhangi bir ödünleyici anlam katmamaktadır. Öte yandan, *John sosyalisttir ama ona güvenebilirsin* tümcesinde, *ama* üstü kapalı biçimde verilen sosyalistlerin güvenilmez olduğu varsayımını geçersiz kılmakta ve ödünleyici işlev taşımaktadır (Lakoff, 1971). Benzer biçimde, Türkçede bir söylem belirleyici olarak *ama*'nın söylemde *karşıtlığın gösterilmesi* ve *beklentinin olumsuzlanması*

işlevlerini yerine getirdiği belirlenmiştir (Doğan, 1994: 201). *Ama* bağlacının Türkçede belirlenen *beklentinin karşılanmaması* işlevi ödünleyici nitelik taşıırken, *karşıtlığı gösterme* işlevinin her zaman ödünleyici işlev taşımayabileceğine dikkat edilmesi gerekmektedir.

(37) Umut: Benimle evlenir misin?

Selin: Seni seviyorum *ama* seninle evlenemem.

(Doğan, 1994:201)

(38) Amcamın eli çok açıktır *ama* yengem her kuruşun hesabını yapar.

(Doğan, 1994: 204)

Örnek (37)'de, Umut, Selin'in yanıtının birinci bölümünden "beni seviyorsa, benimle evlenecektir" beklentisinde bulunacaktır. Ancak Selin'in yanıtının *ama* ile başlayan ikinci bölümü bu beklentiyi olumsuzlayarak ortadan kaldırmaktadır (Doğan, 1994: 202). *Ama*'nın karşıtlığı gösterme işlevi için verilen Örnek (38)'de ise, ilk tümcede bildirilen amcamın elinin açık olması önermesi, ikinci tümcede yengenin de elinin açık olması beklentisini doğurmamaktadır. Dolayısıyla bu tümcede *ama* ödünleyici işlev taşımamaktadır.

(39) Sonbahar geldi *ama/fakat* ağaçlar hala yeşil.

(Göksel ve Kerslake, 2005: 446)

Örnek (39)'da sonbaharın gelmesi ve ağaçların yeşil olması önermeleri verilmektedir. Sonbahar geldiğinde ağaçların yapraklarının sararması beklendiğinden, ikinci tümce bu beklentiyi karşılamamaktadır. İki tümce arasındaki şaşırtıcı durum, *ama/fakat* bağlaçları ile gösterilmektedir.

2.1.9. Gerçi, hoş, aslında

Gerçi, hoş ve aslında çeliştirici ödünleyici işleve sahip söylem bağlayıcıları olarak kabul edilmektedir. Bu bağlayıcılar, bir bildirimin daha önce söylenenlerle çeliştiğini, aynı zamanda bu çelişkinin konuşucu tarafından yanıltıcı, düzeltilebilir veya hoş görülebilir bulunduğu işaret etmektedir. *Gerçi*, kendisinden sonra gelen bildirimin ardından *ama* gibi bir çeliştirici bağlacın geleceği beklentisini uyandırmakta, ödünleme tümcelerinde söylem akışında konudan uzaklaşmaya yol

açmaktadır. Bu uzaklaşmanın genellikle söylem bağlamında bir düzeltme ya da geçersizleştirme gerektiğinde olduğu ve ardından gelen karşıtlık bağlaçları ile söyleme geri dönüldüğü belirtilmektedir. *Hoş* da *gerçi* ile aynı şekilde kullanılmakta, *bununla birlikte* deyimine yakın bir görevle bağlandığı önermelere aykırılık anlamı katmaktadır (Göksel ve Kerslake, 2005: 449; Gencan, 2007: 531; Aksan ve Demirhan, 2018:171).

(40) Uludağ'a gidiyorlarmış. *Gerçi* Ziya kayak yapmayı sevmez *ama yine de* gidecekmiş.

(Göksel ve Kerslake, 2005: 448)

Örnek (40)'ta, ilk tümcede sözü edilen kişilerin Uludağ'a gidecekleri belirtilmekte, sonraki tümcede tümce başında kullanılan *gerçi* bağlacı, Uludağ'a gitme durumu ile Ziya'nın kayak yapmayı sevmemesi arasındaki karşıtlığa dikkat çekmektedir.

(41) Şu beden dili ne muhteşem şey, söylenmeyen şeyleri de anlatabiliyorsunuz. *Hoş* çok fazla anlamak her zaman da iyi olmuyor *ama...*

(Aksan ve Demirhan, 2018:196)

Aslında hem *gerçi* ile aynı şekilde hem de tek başına kullanılabilmekte, bulunduğu tümceyi, kendinden önce veya sonra gelen tümcelere açıklama işlevi ile bağlamaktadır (Korkmaz, 2003: 1124; Göksel ve Kerslake, 2005: 449). Aksan ve Demirhan (2018:199) Türkçenin anlatım olanaklarının ödünleme tümcesinde birlikte nasıl kullanıldığını aşağıdaki örnekte göstermektedir.

(42) Börekler, tatlılar harika şeyler. Sabahtan akşama kadar bunları yemek isterim *aslında*. *Ama* artık dikkat ediyorum. *Gerçi* her şeyi yiyorum; *fakat* yağsız.

(Aksan ve Demirhan, 2018:196)

2.1.10. Soru öbeği + -sA Da, -(y)sA dA (Evrensel Koşul Ödünleyiciler)

Evrensel koşul tümcelerinin çoğu, koşul tümcesinde belirtilen çabalara rağmen bir amacın gerçekleştirilemediği belirtmekte ve ödünleyici anlam

taşımaktadır. Türkçede bu türden bir ödünleyici anlam iki şekilde gerçekleştirilebilmektedir (Göksel ve Kerslake, 2005: 435).

(i) Koşul bildiren eylemden sonra *da* getirilmesi:

(43) Kemal bana *kaç* defa anlatsa (*da*) gene anlamayacaktım.

(Göksel ve Kerslake, 2005: 436)

Örnek (43)'te, sözü edilen konunun pek çok kereler anlatılmasına rağmen, konuşucu tarafından anlaşılmayacak olması önermeleri arasındaki uyumsuzluğa dikkat çekilmektedir.

(ii) Koşul tümcesi geniş zaman+(y)sA biçimindeyse, aynı eylemin emir ya da istek kipi biçiminin koşul biçiminden hemen sonra eklenmesi.

(44) *Ne kadar* konuşurlarsa konuşsunlar hiçbir zaman anlaşılamayacaklar.

(Göksel ve Kerslake, 2005: 436)

Örnek (44)'te, koşul tümcesinde sözü edilen kişilerin uzun süre konuşsalar bile anlaşma çabalarının karşılıksız kalacağından söz edilerek iki durum arasındaki uyumsuzluk gösterilmektedir.

2.1.11. Gene (de)/ yine (de)

Bağlaç ya da söylem bağlayıcısı olarak kabul edilen *gene (de)* ve *yine (de)* tümceye ödünleyici anlam katmakta (Underhill, 1985: 325) ve bağladığı ana tümce ve yan tümce arasındaki karşıtlık ilişkisini göstermektedir (Korkmaz, 2003: 1133; Banguoğlu, 2015: 391; Menz, 2017: 93).

(45) Rusça çok zor bir dilmiş, *gene de* öğrenmeye kararlıyım.

(Göksel ve Kerslake, 2005: 447)

Örnek (45)'te, birinci yantümcede Rusça'nın çok zor bir dil olduğu, ikinci yantümcede ise sözü edilen kişinin bu zorluğa rağmen bu dili öğrenmekte kararlı olduğu ifade edilmektedir. Bu örnekte, *gene de* bağlacı, dilin zor olması ancak

kişinin öğrenme kararlılığı arasındaki beklenmedik, şaşırtıcı duruma dikkat çekmektedir.

(46) Herkes gitse yine de gitmem.

(Menz, 2017: 93)

Örnek (46)'da, *yine de* ödünleyici işlev taşımakta ve *rağmen* anlamında kullanılmaktadır. Bu tümcede herkesin gitmesi ve konuşucunun buna rağmen gitmeyecek olması önermeleri arasındaki uyumsuzluk gösterilmektedir.

2.1.12. Ne var ki, gel gör ki, gelelim, mamafih

Ne var ki ve *mamafih* kullanımı resmi kesit dillerle sınırlıdır ve önceki söylenenle çelişkili bir durumdan söz etmek için kullanılmaktadır (Göksel ve Kerslake, 2005: 447). *Ne var ki*, *gelgelelim*, *ne çare ki*, *gel gör ki* aralarında aykırılık, uyumsuzluk, karşıtlık bulunan tümceleri bağlayan *ama*, *fakat*, *lakin*, *yalnız*, *ancak* bağlaçları ile aynı görevde kullanılmaktadır (Gencan, 2007: 529; Korkmaz, 2009: 1133).

(47) Geminin içinde olmasaydık, denizin kabaran dalgaları hoşla giderdi. *Ne var ki* hepimiz gemideyiz, sallanıp durmaktayız.

(Korkmaz, 2003: 1134)

Örnek (47)'de, sözü edilen kişilerin dalgalı denizi normalde hoş bulacakları ancak, bu kişilerin gemide oldukları için dalgalı denizi sallanıp durmaları nedeniyle hoş bulmadıkları önermeleri arasındaki çelişki *ne var ki* bağlacı ile gösterilmektedir.

2.1.13. Halbuki/ oysa (ki)

Bu bağlaçlar iki durum arasındaki zıtlığa dikkat çekmekte, tümceleri karşıtlık ayırtısıyla bağlamaktadır (Korkmaz, 2003: 1133; Göksel ve Kerslake, 2005: 447; Hengirmen, 2006: 189; Gencan, 2007: 521). Ancak bu bağlayıcıların daha ayırt edici

bir işlevi, gerçek bir durum ile bu durumla ilgili bir inanç veya iddia arasındaki çelişkiyi yansıtmaktır (Göksel ve Kerslake, 2005: 448).

(48) Bana gücenmiş, *halbuki* aramızda bir şey geçtiğini hatırlamıyorum.

(Lewis, 2001: 215)

Örnek (48)'de, ilk tümcede sözü edilen kişiye gücenildiği belirtilmekte; ikinci tümcede ise kişinin herhangi bir şey yapmadığı, yani kırıncı bir davranış sergilemediği ifade edilmektedir. Bu iki durum arasındaki çelişkiye tümce başında yer alan *halbuki* bağlacı ile dikkat çekilmektedir.

(49) Yapraklar nedense sararmamıştı; *oysa ki* artık sonbahar gelmişti.

(Hengirmen, 2006: 189)

Örnek (49)'da, sonbaharda yaprakların sarardığına dair dünya bilgimize dayanarak yaprakların sararmamış olması ile sonbaharın gelmesi arasındaki çelişki *oysa ki* ile gösterilmektedir.

2.1.14. dA, ya

dA ve *ya* ifadeleri *ama* ile aynı işlevi taşıyan çeliştirici bağlaç olarak işlev görmektedir. *Ya* daha çok konuşma dilinde kullanılmakta, dil birimlerini karşıtlık işleviyle birbirine bağlamakta, beklenmedik bir sonuç ya da iki ana tümcecik arasında genel beklentilere zıt bir durumu belirtmektedir (Çelik, 1999: 27; Göksel ve Kerslake, 2005: 448; Karaşin, 2008: 221).

(50) Öğrencilerin adlarını biliyorum *da* yüzlerini bilmiyorum.

(Göksel ve Kerslake, 2005: 448)

Örnek (50)'de, yukarıdaki tanıma uygun olarak, iki yantümceyi bağlayan *da* bağlacı, *ama* bağlacının karşıt anlamlı tümceleri bağlama işlevini taşımaktadır. Konuşucunun öğrencilerin adlarını bilmesi ancak yüzlerini bilmemesi arasındaki çelişkiye dikkat çekmektedir.

(51) İkinci ezanı az önce okunmuştu okunmasına *ya*, sıcak hep aynı sıcaktı.

(Karaşin, 2008:221)

Benzer şekilde, Örnek (51)'de ikinci ezanın okunmuş olmasına rağmen sıcaklığın devam ettiği belirtilmektedir. Bu tümcede, *ya*, *ama* ile aynı işlevde kullanılmakta, ikindiden sonra sıcaklığın azalması beklentisinin karşılanmadığını göstermektedir (Karaşin, 2008:80).

2.1.15. Örtük Ödünleme

Tümceler arasındaki mantıksal ilişkiler genellikle bir bağlaç yardımıyla kurulmaktadır. Bağlaçlar, söylem birimleri arasındaki bağdaşıklık ilişkileri hakkında ipucu vererek söylemin yorumlanmasında önemli bir rol oynamaktadır (Zwaan & Rapp, 2006; Hussein, 2008). Öte yandan, tümcelerin birleştirilmesi bağlaçlar gibi belli dilsel yapılar kullanılarak *açık* biçimde yapılabildiği gibi, herhangi bir belirtici kullanılmaksızın, sadece tümcelerin yan yana getirilmesiyle *örtük* olarak da yapılabilmektedir (Ercan, 2008: 34). Zeyrek (2017) de alanyazında *çünkü*, *rağmen* gibi açık bağlaçlarla ifade edilen bağıntılar ve örtük bağıntılar olmak üzere iki tür söylem bağıntısından söz etmektedir. Bağlaç kullanılarak yapılan birleştirmeler *açık birleştirme* olarak betimlenmektedir. Herhangi bir bağlaç kullanılmaksızın sadece tümcelerin yan yana getirilmesiyle kurulan birleştirme ilişkisi ise *örtük birleştirme* olarak adlandırılmaktadır (Martin, 1992: 183; Eggins, 2004: 49).

Türkçede tümce birleştirme, *-(y)Ip*, *-(y)ArAk* gibi ekler kullanılarak, bağlaçlar kullanılarak ya da iki ya da daha fazla bileşenin sıralanmasıyla (juxtaposition) gerçekleştirilebilmektedir (Kornfilt, 1997: 109; Göksel ve Kerslake, 2005: 438; Korkmaz, 2009: 1091). “*Ziya pabuçlarını, paltosunu giydi, eline şemsiyesini aldı, işe gitti*” örneğinde herhangi bir bağlaç ya da ad-fiil, sıfat-fiil ya da zarf-fiil kullanılmadan, tümcelerin yan yana getirilmesiyle oluşturulduğu görülmektedir (Göksel ve Kerslake, 2005: 438).

Ödünleme ilişkisi de bir tümcede, *rağmen* gibi açık bir söylem bağlayıcısı kullanılarak ya da herhangi bir açık söylem bağlayıcı kullanılmadan aktarılabilmektedir (Xu ve diğerleri, 2017: 1). Örneğin “Yağmur yağmasına *rağmen*

dışarı çıkıyorum” tümcesinde yağmurun yağması ve dışarı çıkmak önermeleri arasındaki şaşırtıcı durum *rağmen* kullanılarak açık biçimde gerçekleştirilmektedir. Öte yandan, “Yağmur yağıyor. Dışarı çıkıyorum.” tümcelerine bakıldığında, ödünleme ilişkisinin herhangi bir dilsel kaynak kullanılmaksızın örtük biçimde aktarıldığı görülmektedir.

Söylem-edimbilimsel bir ilişki olarak ele alındığında ödünleme herhangi bir bağlaç kullanılmadan iki tümcenin birleştirilmesiyle ifade edilebilmekte, konuşmanın gerçekleştiği bağlam içerisinde dinleyici tarafından algılanabilmektedir (Barth-Weingarten, 2003). Konuşma dilinde ödünleyiciliğin açık bir belirtici olmadan, konuşma bölümleri arasındaki ilişkilere dayanılarak gösterildiği ortaya konmuştur (Taboada ve Gomez-Gonzalez, 2012: 21; Szczyrbak, 2014: 261).

Bu çalışmada yukarıda sayılan dilsel kaynaklarla gerçekleştirilen açık ödünlemenin yanı sıra, örtük ödünleme de belirlenmeye çalışılmıştır.

2.2. TÜRKÇEDE ÖDÜNLEME ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Kornfilt (1997) ödünlemeyi bir belirteç tümcesi türü olarak değerlendirmekte ve Türkçede ödünleyici tümcelerin koşul bildiren eylemden sonra *dA* getirilerek (-sA *dA*), sözcüksel olarak ise *rağmen* ile yapıldığını belirtmektedir (Kornfilt, 1997: 240).

Lewis, *-DIĞI halde*, *-mekle beraber/birlikte*’nin *rağmen* ile aynı işlevde kullanıldığını; *-iken*’in de ödünleyici olarak kullanılabileceğini belirtmektedir (Lewis, 2001:186-190). Ayrıca, *mamañih*, bununla *beraber/birlikte*’nin *ama*, *yine de* anlamına geldiğini (2001: 185); *halbuki*, *oysa (ki)*’nin *ama* anlamı taşıdığını öne sürmektedir (2001: 215).

Underhill, *-DIĞI halde*, *gene (de)*, *yine (de)*’nin *rağmen* ile aynı anlama gelecek biçimde kullanıldığını (1985:325), koşul bildiren eylemlerden sonra gelen *dA* ya da *bile*’nin ödünleyici işlev taşıdığını belirtmektedir (1985: 415).

Csató ve Johanson (1998), Türkçede ödünleyici tümcelerin koşul bildiren eylemin sonuna *dA* ve *bile* getirilerek kurulduğunu belirtmektedir (Csató ve Johanson, 1998: 233).

Göksel ve Kerslake (2005), diğer dillerdeki çalışmalara benzer biçimde koşul, amaç, durum ve ödünleyici olmak üzere dört bir belirteç tümcesi ilişkisinden söz

etmektedir. Bu araştırmacılara göre Türkçede ödünleme *-e rağmen/karşın*, *-DIĞI/(y)AcAĞI* halde, *-mAklA beraber/birlikte*, *-(y)ken*, *-sA*, *-sA da/bile*, *(her) ne kadar -sA dA/bile* dilsel kaynakları ile gerçekleştirilmektedir (Göksel ve Kerslake, 2005: 210,409). Bunların yanı sıra, tümcedeki iki önerme arasında tutarsızlık, uyumsuzluk ve karşılanmayan beklentiği gösteren *ama*, *fakat*, *ancak*, *yalnız*, *gene (de)/yine (de)*, *ne var ki*, *mamañih*, *halbuki/oysa (ki)*, *dA*, *ya*, *gerçi*, *hoş*, *aslında* bağlaçları da bu çalışmada yerine getirdikleri işlev nedeniyle Göksel ve Kerslake (2005) tarafından ödünleyici dilsel kaynaklar olarak kabul edilmiştir.

Özgen ve Metin (2017), belirteç tümcelerini işlevleri bakımından neden, amaç, sonuç, zaman, ödünleme, durum, derece, ekleme ve diğer işlevli belirteç tümceleri olarak sıraladıkları çalışmada, ödünleme bildiren yantümceleri ana tümcede yer alan durumun bir nedenden ötürü gerçekleşmemesi gerekirken, umulanın aksine durumun gerçekleştiğini bildiren yantümceler olarak tanımlamıştır. Ödünleyici yantümceler *DIĞI/- (y)AcAĞI* halde, *-mAsIna rağmen/karşın*, *mAklA birlikte/beraber* birimleri ile yapılandırıldığı ve zaman belirten yantümceleri biçimlendiren *-(y)ken*'in de ödünleyici işlevde kullanıldığı belirtilmiştir.

Menz (2016), Türkçede ödünleyici koşul yapılarının incelendiği çalışmasında koşul bildiren eylemden sonra gelen *dE* ve *bile* parçacığından oluşan karmaşık tümcenin sözdizimsel ve anlambilimsel özelliklerini Haspelmath ve König'in (1998) ödünleyici koşul tümcesi açıklamasına göre ele almıştır. Haspelmath ve König' (1998) ödünleyici tümceleri "iki önermesel içerikleri arasında genel bir uyumsuzluk bulunan ve normalde aynı anda gerçekleşmeyecek olan iki duruma dair bir artalan beklentisinin doğduğu" tümceler olarak tanımlamıştır. Bu tanıma göre Türkçede ödünleyici tümceler *-mEsInE rağmen/karşın*, *-DIĞI* halde ve *-mEkLE beraber/birlikte* ulaçları ile kurulduğu; bunlar arasında ödünleyici anlamın en güçlü biçimde *-mEsInE rağmen/karşın* ile, en zayıf biçimde ise *-mEkLE beraber/birlikte* ile verildiği belirtilmektedir. Menz (2016), ödünleyici tümceler için bu üç dilsel kaynağın yanı sıra, dilbilgisi kitaplarında anlambilimsel açıdan ödünleyicilik içeren *-sA dA* ve *-sA bile* yapısı ile onlardan sonra gelebilen *yine* belirtecini ödünleyici koşul tümcesi başlığı altında incelemiştir.

Çetintaş Yıldırım (2010), Sözbilimsel Yapı Kuramı çerçevesinde Türkçede belirteç tümceciklerini incelediği çalışmada, SYK'nın ödünleme ilişkisini *beklentiği*

olumsuzlama ilişkisi biçiminde Türkçeleştirmiş ve incelemiştir. Bu çalışmada, Türkçede *beklenti*yi *olumsuzlamanın* (ödünlemenin) –*Diğl halde* ve –*mAsInA rağmen* ulaç ekleriyle kurulan karmaşık tümcelerle karşılandığı saptanmıştır (Çetintaş Yıldırım, 2010: 162). Örneğin *Bluzumu iki defa yıkamama rağmen lekele gitmemiş* tümcesinde yer alan önermeler arasında neden-koşul ilişkisine dayalı bir ön varsayım bulunduğu; bu ön varsayımın karşılanmaması nedeniyle tümceler arasında tutarsızlık olduğu belirtilmektedir. Örnekte, “bluzun iki kere yıkanması” “lekelerin çıkmasını” sağlamalı beklentisinin karşılanmadığı belirtilmektedir. (Çetintaş Yıldırım, 2010: 163).

Zeyrek (2014) söylem bağlayıcısı olarak adlandırdığı *ama* ve *fakat*’ın Türkçe yazılı dilde dağılımını çeşitli yazın türlerine ait yazılı metin türlerini içeren 40.000 sözcüklük bir derlem olan Türkçe Söylem Bankası (TSB) üzerinden incelemiştir. Bu çalışmada ödünleme bir tümcedeki ilk savdan doğan beklentinin ikinci savda tersinlenmesi olarak tanımlanmıştır. Çalışmada *ama*’nın ödünleme işleviyle *fakat*’a göre daha sık kullanıldığı belirlenmiştir (Zeyrek, 2014: 272). Benzer biçimde, söylem bağıntılarının TSB üzerinden zamansal, koşul/neden-sonuç, açıklama ve karşılaştırma olmak üzere dört temel anlam ulamı kapsamında metin türlerine göre değerlendirildiği bir çalışmada, ödünleme *Beklentisel Tersinlik* olarak tanımlanmış ve karşılaştırma ulamının bir alt ulamı olarak ele alınmıştır. Bu çalışmada *Beklentisel Tersinlik*, üyelerden (tümce ya da tümcecik) biri tarafından yükseltilen beklentinin diğer üye tarafından karşılanmaması olarak açıklanmakta ve *ama*, *rağmen*, *ancak*, *oysa*, *karşın* gibi bağlaçlarla gerçekleştirildiği belirtilmektedir (Zeyrek, 2018: 131).

Aksan ve Demirhan (2018) ödünleyici *gerçi* bağlacının Türkçe Ulusal derlemi üzerinden derlem görünümlerini nicel olarak saptamıştır. *Hoş* ve *aslında* ile eşişlevli olan *gerçi*’nin *ama*, *fakat*, *ancak* gibi diğer karşıtlık bağlayıcılarıyla birlikte kullanım sıklığı incelenmiş ve en sık kullanılan örüntünün *gerçi...ama* olduğu belirlenmiştir (2018:183). İşlev açısından bakıldığında ise *gerçi*’nin söylem akışında konudan uzaklaşmaya neden olduğu öne sürülmüştür. Bu uzaklaşmanın söylemde bir düzeltme ya da geçersizleştirme gerektiğinde olduğu ve ardından karşıtlık bağlaçları ile söyleme geri dönüldüğü belirtilmektedir (2018:171).

Bu bölümde Türkçede ödünleyici dilsel kaynaklar Türkçe alanyazın temel alınarak belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın inceleme nesnesinin Türkçe sözlü

söylem örnekleri olması nedeniyle, bir sonraki bölümde söylem, sözlü söylem ve sözlü dilin özelliklerine değinilmekte ve çalışmanın kuramsal artalanını oluşturan Etkileşimsel Dilbilim (ED) yaklaşımına yer verilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÖZLÜ SÖYLEM VE ETKİLEŞİMSEL DİLBİLİM

3.1. SÖZLÜ SÖYLEM VE ÖZELLİKLERİ

İnsanlar olarak bildiklerimizi, bilmediklerimizi, öfkemizi, sevincimizi, gereksinim ve isteklerimizi arkadaşlarımıza ya da tanımadığımız kişilere iletişim yoluyla bildiririz (Blakemore, 1992:3). Konuşma ve sözsüz iletişim araçları yoluyla etkileşim kurar ve bu etkileşim aracılığı ile ve aynı zamanda bu etkileşim içerisinde öğrenir, öğretir, anlar, anlaşıp, tartışır, reddeder, izin verir, eleştirir ve sürekli olarak toplumsal kimlikler ortaya çıkarırız (Sert, 2015). Sözlü etkileşim sayesinde toplumsal kimliklerin çeşitlerini, bu kimliklerin nasıl tanınacağını ve aynı zamanda kendimizi bir birey olarak nasıl konumlandıracağımızı ve ifade edeceğimizi öğreniriz (Haviland, 2009: 170). Bu çalışmada irdelenen sözlü söylem de iletişimin farklı biçimlerinden biridir. Bu bölümde *bağlam*, *söylem*, *söylem çözümlemesi*, *sözlü söylem* ve onunla ilişkili olarak alanyazında kullanılan farklı terimlere değinilmektedir.

Bağlam, fiziksel ve toplumsal dünya bilgisi ile açıklanabilen anlam parçaları, iletişimi etkileyen toplumsal-psikolojik etmenler ya da sözcüklerin söylendiği ya da yazıldığı yer ve zamandaki bilgidir (Cutting, 2002: 2). Dilin içinde kullanıldığı çevre ya da durum, bir sözcüğün kullanıldığı fiziksel çevre olarak da tanımlanmaktadır (Brown ve Yule, 1983:25; Yule, 1996:128). Bağlamın bir sözcenin yorumlanmasında dinleyicinin dünyaya ilişkin varsayımlarının bir altkümesi olarak psikolojik bir yapı olduğu da ileri sürülmektedir. Dolayısıyla, sadece sözcenin üretildiği fiziksel çevre değil, dinleyicinin geleceğe dair beklentileri, bilimsel varsayımları, dini inançları, anıları, genel kültüre dayalı varsayımları, konuşucunun zihinsel durumuna ilişkin inançları bir sözcenin yorumlanmasında rol oynamaktadır (Sperber ve Wilson, 1996:16). Söylem geliştikçe bağlam da sürekli olarak yapılandırılmakta ve değişime uğramaktadır. Bunun sonucunda, sözlü söylemin özelliklerinin belirlenmesi için sözlü söylemde üretilen bir sözcenin içinde bulunduğu farklı bağlamların da belirlenmesi gerekmektedir (Cornish, 2006). Dilin nasıl kullanıldığının anlaşılması

için bağlama bakılması gerekmektedir; karşılıklı konuşma sırasında insanlar sezgisel olarak konuşucunun bir sözcüğü belli bir anlamda kullanma biçimine yani bağlamsal anlamına bakmaktadır (Ajmer ve Stenström, 2004: 4; Thomas, 2013:5). Sözcükler ve öbeklerin kullanıldıkları bağlam içerisinde çok daha belirli anlamlar yüklenebildiği (Gee ve Hanford, 2012:1) göz önüne alınarak bu çalışmada çevriyazıya aktarılan sözlü söylemin çözümlenmesi aşamasında aslında ödünleyici işlev taşımayan, ancak bağlam içerisinde ödünleyici anlama gelen dilsel kaynaklar saptanmaya çalışılmıştır.

Söylem, dilbilimin farklı alanlarında farklı anlamlara gelecek biçimde kullanılmaktadır. Toplumdilbilim ya da eleştirel söylem çözümlemesi açısından birbiri ile bağlantılı her türlü yazı veya konuşma söylem olarak nitelendirilebilirken; uygulamalı dilbilim, karşılıklı konuşma çözümlemesi ve göstergebilim açısından ise söylem devingen bir metin üretme ve anlama süreci olarak dilin etkileşimsel ve iletişimsel boyutu anlamında kullanılmaktadır (Trask, 2007:76). Söylem, “tümcenin ötesindeki dil” ya da “belli bir şeyi yapmak için belli bir anlama gelecek biçimde kullanılan ve gerçek dünya bağlamında üretilip yorumlanan dil”, “gerçek dünyada, gerçek insanlar tarafından kullanılan gerçek dil” kısaca “kullanımdaki dil” olarak açıklanmaktadır (Cameron, 2001: 13; Woods, 2006 x). Konuşucuların dilin çeşitli özelliklerinden yararlandıkları bir düzlem olarak da kabul edilmektedir (Zeyrek, 2017: 396). Bu farklı söylem tanımlarının yanı sıra, “söylem” ve “Söylem” biçiminde iki ayrı kullanımdan da söz edilmektedir. Bu tanıma göre söylem (discourse), karşılıklı konuşma, öykü, rapor, tartışma, kompozisyon yazımı gibi dilin birbirine bağlı ve anlamlı uzantılarını, kısacası dil kullanımını, içermektedir. Söylem (Discourse) ise sözcükler, eylemler, değer yargıları, inançlar, tutumlar ve toplumsal kimliklerin yanında dil dışı öğelerle bütünleşmesi olarak tanımlanmaktadır (Gee, 1999:7; Ercan, 2003: xv). Söyleme yönelik yapılan farklı tanımların temelde üç ulama ayrıldığı belirtilmektedir: i) tümcenin ötesindeki her şey, ii) dil kullanımı, ve iii) dilsel olmayan ve dil kullanımını içeren çeşitli toplumsal pratikler (Schiffrin ve diğerleri, 2001: 1). Karşılıklı konuşma, konuşma, mektup, roman, gazete haberi, röportaj, tiyatro oyunu, ders, reklam, broşür, metinsel grafikler, görseller, işaret dili, dedikodu ya da bir karikatür söyleme örnek gösterilebilmektedir. Dolayısıyla, söylem uzun ya da kısa, kurmaca ya da gerçek, yazılı, sözlü ya da işaret dili olabilmektedir (Woods, 2006: x; Clark, 2014: 292). Söylem, konuşucunun ya da yazarın vermek

istediği iletinin anlaşılması için bir metnin alıcı tarafından çözümlenmesinin çok ötesinde bir girişim olarak kabul edilmekte ve sözcelerin anlamının bağlam bağımlı olduğu ve sözcüklerin yerine getirdikleri işlevlere bakılarak anlaşılabilirdiği belirtilmektedir (Widdowson, 2004:37). Bu noktada, söylemin anlaşılması ve dolayısıyla çözümlenebilmesi için bağlamın önemi ortaya çıkmaktadır.

Söylem çözümlemesi, dilbilim, antropoloji, felsefe, iletişim, bilişsel psikoloji, sosyal psikoloji ve yapay zekâ gibi farklı disiplinlerde farklı model ve yöntemlerle ele alınan ve bunun sonucunda da hızla gelişen ve değişen bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Birbirinden farklı pek çok alanda kullanılmasının bir sonucu olarak söylem çözümlemesi de farklı biçimlerde tanımlanmaktadır (Schiffrin ve diğerleri, 2001). Genel anlamda bakıldığında, söylem çözümlemesi hem yazılı hem sözlü insan iletişiminin incelenmesi ve yorumlanması olarak, ya da tümcenin ötesindeki dilin düzenlenme biçiminin belirlenmesi amacıyla karşılıklı konuşma ya da yazılı metinler gibi daha geniş dilsel birimleri inceleme girişimi olarak tanımlanmaktadır (Reed, 1997:17; Widdowson, 2004: 1). Söylem çözümlemesi, kullarımdaki dilin çözümlenmesidir, dolayısıyla dili belli bağlamlar içerisinde kullandığımız zaman gerçekleştirdiğimiz eylemleri ve dile yüklediğimiz anlamı incelemektedir. Ayrıca, tümcenin ötesindeki dilin, yani tümcelerin nasıl anlam ve bağdaşıklık oluşturduğunu ve belli amaçları yerine getirdiğinin incelenmesi olarak da tanımlanmaktadır (Gee ve Hanford, 2012: 1). Bu nedenle, söylem çözümlemesinin dilsel yapıların insan ilişkilerinde yerine getireceği amaç ve işlevlerden bağımsız olarak sadece dilsel yapılara bakılarak sınırlandırılmayacağı savunulmaktadır. Söylem çözümlemesinde dilin ne için kullanıldığı incelenmektedir (Brown ve Yule, 1983: 1).

Yazılı ya da sözlü dil söylem çözümlemesinin inceleme malzemesi olabilmektedir. Belli sesletim örüntüleri, sözcük seçimi, tümce yapısı, anlambilimsel temsil ya da edibilimsel açıdan konuşmaların nasıl düzenlendiği söylem çözümlemesi çerçevesinde incelenebilmektedir (Woods, 2006: x). Bu çalışmada Türkçe sözlü söylemde ödünleme ve işlevlerinin belirlenmesi amaçlandığından, sözlü dil verisinin çözümlenmesi sırasında yukarıdaki tanıma uygun olarak işlev odaklı bir yaklaşım benimsenerek ödünleyici özelliğe sahip dilsel kaynaklar taşıdıkları işleve göre belirlenmeye çalışılmıştır.

Sözlü söylem, bir konuşmayı başlatarak ve yanıt vererek etkileşimde bulunan ve sırayla konuşan en az iki kişiyi içermekte (Sinclair ve Coulthard, 1992) ve yaşamın olağan akışı içinde kullandığımız dilin “havalı” bir adı olarak da tanımlanmaktadır (Haviland, 2006: 170). Sözlü söylem, eşzamanlı sözlü söylem (spontaneous spoken discourse) olarak da adlandırılmakta ve sözlü dilin insanlar arasında belli iletişimsel amaçları yerine getirmek için anlamlı biçimde kullanımı olarak açıklanmaktadır (O’Connell ve Kowal, 2008:3). Sözlü söylemin çözümlenmesindeki amaç, bireylerin yaşamlarında ve daha geniş anlamda toplumda konuşmanın hangi işlevleri yerine getirdiğinin ortaya koyulmasıdır (Cameron, 2001:7).

Alanyazında sözlü dilin incelendiği çalışmalar bakıldığında *konuşma* (talk, speech), *karşılıklı konuşma* (conversation), *sözlü söylem* (spoken discourse), *spontane sözlü söylem* (spontaneous spoken discourse) *sıradan konuşma* (ordinary talk), *sıradan karşılıklı konuşma* (ordinary conversational talk), *resmi olmayan günlük konuşma* (informal everyday conversation), *doğal konuşma* (natural talk, naturally occurring talk), *gündelik konuşma* (daily conversation, everyday conversation) terimlerin kullandığı görülmektedir. Bu çalışmanın inceleme malzemesi Türkçe gündelik dil örnekleri olduğundan, pek çoğu aynı anlama gelen ve birbirini yerine kullanılabilen bu terimlerin kısaca açıklanmasında yarar görülmektedir.

Konuşma (speech), en genel anlamıyla aynı zamanda aynı yerde bulunan iki ya da daha fazla katılımcı arasındaki yüz yüze etkileşimdir (Cornish, 2006:1103). *Konuşma*, (talk) her zaman, üreticisi tarafından, gerçekleştiği bağlam için tasarlanmaktadır. Bu süreçte konuşucular pasif durumdaki bir alıcıya bilgi aktaran kişiler değil, belli bir durumda belli bir alıcıya verdikleri bildirimi aktif olarak yapılandıran kişiler durumundadır (Cameron, 2001: 145; Hutchby ve Wooffit, 1998: 201).

Karşılıklı konuşma (conversation) gündelik kullanımda genellikle sözlü dile karşılık gelmektedir ve insan dilinin en yaygın kullanımlarından biridir. Toplumdaki ilişkiler karşılıklı konuşmaya dayalı olduğundan, karşılıklı konuşma, insanların toplumsallaşması ve birbirileri ile ilişkiler kurması ve bu ilişkileri geliştirmesine olanak vermektedir (Cameron, 2001: 9; Liddicoat, 2007: 1). Sözlü söylem üzerine çalışan araştırmacılar *sıradan konuşma* (ordinary talk) ve *kurumsal konuşma*

(institutional talk) biçiminde iki konuşma biçiminden söz etmektedir. Sıradan konuşma aile ve arkadaşlar arasında gündelik bağlamlarda gerçekleşen konuşmalardan oluşurken, kurumsal konuşma ise öğretmen-öğrenci, hasta-doktor etkileşimi gibi konuşma türüdür (Cameron, 2001: 20). Bu çalışmanın konusu olan gündelik dil akranlar, anne-baba ya da çocuklarla yapılan sohbetten, kadınlarla erkeklerin sohbet etme biçimlerine, öykülemekten diyaloga kadar pek çok konuşma türünü içermektedir (Pianese, 2006:1043). Gündelik dilin en önemli özelliklerinden biri konuşucuların konuşmanın gayriresmi olduğunu, söz hakkının göreceli olarak daha eşit olduğunu, konu değişimi yapma özgürlüğüne sahip olduklarını bilmeleridir (Levelt, 1989: 111). Tüm bu özellikler nedeniyle sıradan konuşma katılımcıların eşit söylemsel haklara sahip olduğu eşitlikçi bir konuşma türü olarak kabul edilmektedir (Scannell, 1991). Gündelik dil hem yapı hem de işlev bakımından en doğal dil kullanım biçimidir (Chafe, 1998: 96) ve dil kullanımının merkezi ve en temel türü olarak görülmektedir (Levinson, 1983: 284). Sıradan dil, kişilerarası ilişkileri gerçekleştirdiğimiz bir araç olarak çözümlenebilmekte ve bu sayede toplumsal olarak düzenlenen ilişkileri, başka bir deyişle, farklı katılımcılar tarafından yapılan katkıdan ortaya çıkan düzenli örüntüleri ortaya koymaktadır (Wooffitt, 2005: 19). Sosyal ortamlardaki *doğal konuşmaların* (naturally occurring talk) çözümlenmesi toplumsal yaşamın dinamiklerini, insanların birbirleriyle nasıl anlaşp ilişkilerini sürdürdüklerini, kurumların günlük rutinler ile nasıl devam ettirildiklerinin anlaşılmasını olanaklı kılmaktadır (Sert ve diğerleri, 2015). Bu özellikle nedeniyle gündelik ve doğal konuşma bazı araştırmacılar tarafından sözlü söylem çözümlemesi açısından en değerli veri türü olarak kabul edilmektedir (Cameron, 2001: 29).

Bu nedenle, bu çalışmada sözlü söylemde ödümlenmenin hangi dilsel kaynaklarla gerçekleştirildiği ve sözlü söylemde hangi işlevleri yerine getirdiği söylem çözümlemesi yöntemi kullanılarak belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaca yönelik olarak gündelik dil örnekleri toplanmış ve çalışmanın amacı doğrultusunda çevriyazıya aktarılmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde verilerin toplanması ve çözümlenmesi ayrıntılı biçimde açıklanacaktır.

3.2. ETKİLEŞİMSEL DİLBİLİM

Etkileşimsel Dilbilim (ED) sözlü dili kendi doğal yaşam alanı olan toplumsal etkileşim içerisinde incelemeyi öngören yeni bir alandır. İlk kez Selting ve Couper-Kuhlen (2000) tarafından ortaya atılan ED'nin kökeni işlevsel dil kuramlarına dayanmaktadır. Dilde biçimin anlam ile bir değer kazandığını ve bu anlamın bağlamdan ayrı düşünülemeyeceğini öne süren söylem işlevci dilbilim çalışmalarının karşılıklı konuşma verisini çözümlemeye başlamasıyla, aslında etkileşimde dilbilgisi, diğer bir deyişle, etkileşimsel dilbilim uygulanmaya başlanmıştır (Couper-Kuhlen ve Selting, 2018:4). Karşılıklı konuşmada dilbilimsel yapıların çözülmesi Amerikan ekolünde Söylem İşlevsel Dilbilim, Avrupa ekolünde ise Etkileşimsel Dilbilim adı altında yeni bir bakış açısının geliştirilmesinin yolunu açmıştır. (Hakulinen ve Selting, 2005: 2; Ono ve Couper-Kuhlen, 2007: 505).

İşlevsel kuramlara koştur olarak, ED, dilin bağlamdan bağımsız dilsel yapılar açısından değil, toplumsal etkileşim içerisinde gerçekleştirdiği eylemler açısından çözülmesi gerektiği varsayımına dayanmaktadır. Başka bir ifadeyle, ED bakış açısına göre, dilsel yapı ve anlam, doğal sözlü dilde hizmet ettiği toplumsal amaçlar üzerinden tanımlanmaktadır (Lindström, 2009: 96). Ancak, karşılıklı konuşmada dil aracılığıyla gerçekleştirilen eylemleri incelerken, salt işleve odaklanmamakta, hem dilin toplumsal eylemleri nasıl şekillendirdiğini, hem de tam tersi, toplumsal eylemlerin dili nasıl şekillendirdiğini saptamayı amaçlamaktadır (Kern ve Selting, 2013). Bu nedenle, ED çalışmaları temelde iki soru üzerinden tasarlanmaktadır: 1) belli etkileşimsel işlevlerin gerçekleştirilmesi için hangi dilsel kaynaklar kullanılmaktadır? 2) belli dilsel yapılar ve kullanış biçimleri hangi etkileşimsel işlevleri yerine getirmektedir? (Hakulinen ve Selting, 2013). Hem biçim hem de işleve odaklanması nedeniyle ED biçim ve işlevci düzlem arasında köprü niteliğinde bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir.

ED, yöntembilim ve çalışma malzemesi bakımından ise Karşılıklı Konuşma Çözümlemesi (KKÇ), Bağlamlaştırma Kuramı ve Dilbilimsel Antropoloji ile yakından ilişkilidir (Couper-Kuhlen ve Thompson, 2018). ED'nin sayılan alanlarla

benzeştiği ve farklılaştığı yönlerin ayrı başlıklar altında açıklanmasında yarar görülmektedir.

3.2.1. Karşılıklı Konuşma Çözümlemesi ve Etkileşimsel Dilbilim

Dilbilgisinin etkileşimsel altyapısı için bir model sunan KKÇ, etkileşimsel dilbilimin gelişmesinde en etkili yaklaşım olmuştur (Ono ve Couper-Kuhlen, 2007: 505). KÇ, Amerikalı toplumbilimci Sacks'ın 1960'larda temelini attığı ve *etkileşimde konuşmanın* (talk-in-interaction) düzenini ve bu düzende ortaya çıkan sosyal eylemleri inceleyen bir yöntem ve yaklaşımlar bütünüdür (Sert, 2015:4). Dili toplumsal bir eylem olarak ele almakta ve karşılıklı konuşmanın üretilmesi ve anlaşılmasında katılımcılar tarafından kullanılan süreç ve beklentilerin modellenmesini amaçlamaktadır (Levinson, 1983: 319; Wooffit, 2005:13). Buna yönelik olarak da KKÇ'de *dizi düzeni* (sequence organization), *söz sırası alma* (turn taking) *onarım* (repair) gibi dizisel düzen çeşitleri kullanılarak etkileşimin nasıl işlediği ve konuşucular arasında anlamın karşılıklı olarak nasıl oluşturulduğu ortaya konmaktadır (Seedhouse ve Walsh, 2010; Sert, 2015, Couper-Kuhlen ve Thompson, 2018). KKÇ'de katılımcıların birbirleri ile doğrudan doğruya etkileşimde bulunduğu tüm *doğal konuşma* türleri *etkileşimde konuşma* (talk-in-interaction) olarak adlandırılmakta, etkileşimde konuşmanın dizgesel olarak düzenlendiği kabul edilmektedir. Hem gündelik hem de kurumsal bağlamlardaki etkileşimden elde edilen verilerin deneysel olarak çözülmesi amacıyla KKÇ'de bir dizi yöntem geliştirilmiştir (Couper-Kuhlen ve Thompson, 2018). KKÇ'nin çalışma malzemesi doğal konuşma örneklerini içeren ses ya da video kayıtlarından elde edilen ve araştırmacının amacı doğrultusunda seçilen bir çevriyazı yöntemi kullanılarak hazırlanan çevriyazılardır (Cameron, 2001; Wooffit, 2005, Liddicoat, 2007).

ED, her ne kadar kuramsal ve yöntembilimsel açıdan KKÇ'ye dayansa da, ondan önemli bir biçimde farklılaşmaktadır. KKÇ, temelde toplumsal etkileşimin düzenlenmesinde katılımcılar tarafından hangi yöntemlerin kullanıldığına odaklanmakta, ancak bu yöntemlerin dilbilimsel ayrıntılarının dizgesel bir biçimde incelenmesi ile ilgilenmemektedir (Kern ve Selting, 2013: 2). ED'de ise, katılımcıların pratikleri ve eylemleri, kurucu dilbilimsel ve diğer yapılarla

ayrıştırılmakta, dolayısıyla etkileşimde konuşma içerisinde tüm düzeylerde (sözcük-anlambilimsel, sözdizimsel, sesbilimsel-bürünsel, sözbilimsel, biçimbilimsel yapılar ve kaynaklar) gerçekleşen dilsel olguların hem yapı hem de işlevlerinin tanımlanması amaçlanmaktadır (Kern ve Selting, 2013: 1). ED’de KKÇ’den farklı olarak, söz sırası, eylemler ve dizilerin belli dilsel kaynakların sistematik kullanımı sayesinde gerçekleştirildiği ve yorumlanabildiği düşünülerek, dilin kendisine odaklanılmaktadır (Couper-Kuhlen ve Selting, 2018).

3.2.2. Bağlamlaştırma Kuramı ve Etkileşimsel Dilbilim

Bağlamlaştırma Kuramı (BK) Gumperz (1976) tarafından geliştirilmiştir ve sözlü etkileşimde sözel öğelerin yanı sıra gibi bürün ve ses tonu, bakış, yüz ifadesi gibi diğer sözsüz öğelerin sözlü iletinin yorumlanmasında “bağlamlaştırma araçları” görevi gördüğünü varsaymaktadır. Bu kuramın savunucuları tarafından bir şeyin söylenme biçiminin, söylenen şeyin içeriği kadar önemli olduğu varsayılmakta, dolayısıyla sözcelerin anlaşılması için bu bağlamlaştırma araçlarının bir bağlam oluşturduğu kabul edilmektedir (Couper-Kuhlen ve Thompson, 2018). BK’ya göre, bir etkileşimde yer alan katılımcılar, konuşmada neler olup bittiğine ilişkin çıkarımlarda bulunmalarına izin veren bir yorumlama bağlamı oluşturmak için dilsel ve dilötesi öğeler kullanmaktadır (Kern ve Selting, 2013). KKÇ’de kullanılan dizisel çözümleme ile katılımcıların eylemleri nasıl yorumladığı arasındaki boşluğun, BK’nın varsaydığı bağlamlaştırma araçları ile doldurulduğu kabul edilmektedir. Karşılıklı konuşmada bürünsel özellikler ve diğer sözel parametrelerin de çözümlemeye dâhil edilmesi gerektiği düşüncesi ED’nin gelişmesinde etkili olmuştur (Couper-Kuhlen ve Thompson, 2018).

3.2.3. Dilbilimsel Antropoloji ve Etkileşimsel Dilbilim

Dilbilimsel Antropoloji (DA) dilin toplumsal, bilişsel, iletişimsel ve kültürel bir araç olarak kullanımının incelenmesini amaçlayan bir daldır. Bu alanda yapılan çalışmalar, dilsel yapıların kültürel kavramları ve dolayısıyla toplumsal ve iletişimsel yapıları yansıttığı varsayımından hareket etmektedir (Danesi, 2012). Dil ve kültürel

olarak farklı toplumsal düzenler arasındaki ilişki, karşılıklı konuşmanın dil üzerinde farklı etkileri olduğunu ve dillerin toplumsal düzene farklı biçimlerde katkıda bulunduğu varsayımını doğurmuştur. Tipolojik olarak farklı diller üzerinde yapılan çalışmalar, etkileşimde kullanılan görevlerin dilsel kaynaklar tarafından şekillendiğini göstermiştir. DA'nın bu dillerarası ve kültürlerarası bakış açısı ED'nin gelişiminde etkili olmuştur (Couper-Kuhlen ve Thompson, 2018).

KKÇ, BK ve DA, 1980 ve 1990'larda ED'nin gelişmesinde etkili olmuş ve ED'nin “karşılıklı konuşmada sesbilim”, “dilbilgisi ve etkileşim”, “dilini bağlamlaştırılması”, “etkileşimde konuşmada bürün” gibi araştırma alanlarının hepsini kapsayacak genel bir terim olarak kullanılmasının yolunu açmıştır. 1990'lardan itibaren ED, farklı dillerde etkileşimde konuşmanın dilsel olarak nasıl düzenlendiğinin belirlenmesi amacıyla kullanılmaktadır (Fox, 2013). ED günümüzde KKÇ'de olduğu gibi nitel süreçlerle ya da etkileşim verisinden elde edilen nicel yöntemlerle uygulanabilmektedir (Couper-Kuhlen ve Thompson, 2018). ED'nin kuramsal arkaplanı ve gelişim sürecinin açıklanmasından sonra, amaçlarına ve araştırma ilkelerine ayrı bir bölümde değinilmesinde yarar görülmektedir.

3.2.4. Etkileşim Dilbilimin Amaçları ve Araştırma İlkeleri

ED, gündelik konuşmanın yapı ve düzenlenme biçiminin belirlenmesinde, KKÇ'de geliştirilen deneysel yöntemler kullanılarak toplumsal etkileşimde kullanılan dilin yapı ve düzenlenme biçimlerinin ortaya çıkarılmasını amaçlamaktadır. Bu amaca uygun olarak, hem KÇ'de olduğu gibi doğal konuşmanın dizisel olarak çözümlenmesiyle, hem de bu dizilerin gerçekleştirilmesinde kullanılan sözbilimsel, sözcük-anlambilimsel, biçim-sözdizimsel, sesbilimsel ve sessel-bürünsel kaynaklarla ilgilenmektedir (Couper-Kuhlen ve Selting, 2018:3). Buna bağlı olarak, dilsel çözümleme yapılırken dilin belli görevlerin yerine getirilmesi ve etkileşim amacıyla kullanıldığını ve bu nedenle elde edilen dilsel verilerin içinde kullanıldığı iletişimsel eylemler ve bunların yer aldığı diziler açısından incelenmesi gerektiğinin altını çizmektedir (Kern ve Selting, 2013: 1). Bu açıdan bakıldığında ödünleme de karşılıklı konuşma sırasında gerçekleştirilen ve belli etkileşimsel amaçlara sahip bir dilsel pratiktir. ED'de benimsenen bu işlevsel bakış açısı, ödünlemenin açık işaretli

yapıların yanı sıra, örtük olarak da nasıl yapıldığının belirlenmesine olanak vermektedir. Bu nedenle, çalışmamızda sözlü söylemde ödünlemenin incelenmesi için ED tercih edilmiş, Türkçede ödünlemenin hangi dilsel kaynaklarla yapıldığı ve hangi etkileşimsel amaçlarla kullanıldığı ED çerçevesinde belirlenmeye çalışılmıştır.

ED, deneysel ve veri güdümlü bir yaklaşımdır. Sözlü dil verisi, iki ya da daha fazla katılımcının yer aldığı telefon konuşmalarından ya da yüz yüze etkileşimden elde edilebilmektedir. Teknolojik gelişmelere koşut olarak günümüzde video kaydı ve internet iletişimi (chat, sosyal network vs.) de çalışılabilir. Verilerin seçimi, araştırma soruları dikkate alınarak dikkatli bir biçimde kararlaştırılmalı ve gerekçelendirilmelidir. Güvenilir sonuçlar elde edilmesi açısından, veri tabanı ne kadar geniş olursa sıklık örüntülerinin o kadar net biçimde saptanabileceği belirtilmektedir. Ancak, genellikle veritabanının büyüklüğü eldeki malzemeye, araştırma sorusuna ve araştırmanın amaçlarına göre belirlenmektedir (Couper-Kuhlen ve Thompson, 2018).

Sözlü dil verisinin çevriyazıya aktarılması ise üzerinde çokça tartışılan bir konudur ve standart bir çevriyazı sisteminden söz edilememektedir. Günümüzde Jefferson çevriyazı yöntemi, Du Bois çevriyazı yöntemi, GAT1 ve GAT2 (GesprächsAnalytischesTranskriptionssystem) çevriyazı yöntemleri kullanılmaktadır. Çevriyazı sisteminin araştırmanın amaçlarının gerçekleştirilmesinde önemli rol oynadığından araştırmacıların kendi çalışma amaçlarına uygun bir çevriyazı sistemini seçmeleri gerekmektedir (Cameron, 2001: 43; Couper-Kuhlen ve Selting, 2018: 21). Bu çalışmada sözlü dil verisinde bürünsel özellikler dikkate alınmadığından çevriyazı sembolleri kullanılmamıştır.

ED'ye göre sözlü dil verisi üzerinde yapılan çalışmalarda iki yöntem kullanılabilir: 1) belli bir etkileşimsel görev ile başlayıp söz konusu görevin gerçekleştirilmesi için kullanılan dilsel kaynakların çözümlenmesi yöntemi benimsenebilir: 2) belli bir dilsel kaynak ile başlayıp söz konusu yapı ile kurulan etkileşimsel görevlerin çözümlenmesi yöntemi de kullanılabilir (Pfänder, 2016: 96). Pratikte bu iki yaklaşım etkileşimde konuşmadaki düzenli örüntülerin daha dilbilimsel ve sıralı olarak tanımlanması için birbirini tamamlamaktadır (Lindström, 2009). Bu çalışmada, etkileşimsel bir pratik olarak ödünlemenin hangi dilsel kaynaklarla yapıldığının belirlenmesi amaçlandığından, etkileşimsel bir görev olarak

ödünlemeden başlanarak, ödünlemenin gerçekleştirilmesi için kullanılan dilsel kaynakların çözümlenmesi yöntemi kullanılmıştır. İşlevden biçime, ya da biçimden işleve doğru ilerleyen bu iki araştırma yöntemi tek bir dilde ya da iki ya da daha fazla dil arasında karşılaştırma yapılarak da kullanılabilir.

Çalışmanın bu bölümünde çalışmanın kuramsal artalanını oluşturan ED ile söylem, sözlü söylem, konuşma, konuşma dilinin özellikleri açıklanmıştır. Bir sonraki bölümde, Türkçe sözlü söylem örneklerini içeren veri tabanı ve çözümlemede yöntemine ilişkin bilgi verilmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VERİTABANI VE YÖNTEM

4.1. VERİ TABANI

Amaç bölümünde belirtilen araştırma sorularının yanıtlanmasına yönelik olarak bu bölümde veri tabanı, verileri toplanması ve çevriyazıya aktarılması ve verilerin çözümlenmesinde kullanılan yöntemle ilişkin bilgi verilmektedir.

Veri tabanı oluşturulmak üzere Şubat 2017-Nisan 2019 tarihleri arasında Türkçe sözlü söylem örneklerini içeren ses kayıtları alınmıştır. Ses kayıtlarının uzunluğu ile ilgili olarak istatistik alanında uzman görüşüne başvurulmuş, bunun sonucunda on altı farklı kayıttan elde edilen toplam altı saatlik ses kaydı alınmıştır. Elde edilen ses kayıtlarından çevriyazıya aktarılmış ve 43.815 sözcükten oluşan çevriyazı metni çalışmanın veri tabanını oluşturmaktadır.

Çalışmanın inceleme nesnesi olan sözlü söylemin çözümlemesinde ilkesel olarak doğal ortamda üretilen dilin veri olarak kullanıldığı belirtilmektedir (Akar ve Martı, 2015:245). Gündelik konuşma, hem yapı hem de işlev bakımından en doğal dil kullanım biçimi olarak görülmekte (Chafe, 1998: 96) ve sözlü söylem çözümlemesi açısından en değerli veri türü olarak kabul edilmektedir (Cameron, 2001: 29). Çalışmanın kuramsal artalanını oluşturan ED'nin de çalışma nesnesi olarak doğal sözlü dili kullanması nedeniyle bu çalışmada Türkçe sözlü söylemde ödünleme ve işlevlerinin saptanması amacıyla gündelik dil örnekleri toplanmıştır.

4.1.1. Verilerin Toplanması

Söylem çözümlemesi için konuşma dili verisinin elde edilmesinin ilk aşaması ses ya da video kaydı alınması, ikinci aşaması ise çevriyazı metninin oluşturulmasıdır. Verilerin ne türde ve nasıl toplanacağı ise araştırmanın amacına göre şekillenmektedir (Cameron, 2001: 19).

Akar ve Martı, söylem çözümlemesi amacıyla sözlü dil verisinin toplanması sırasında akademik ortamda genel kabul gören bir takım kurallardan söz etmektedir. Buna göre, araştırmacının önceden veri toplayacağı kişileri bilgilendirmesi

gerekmektedir. Kayıt sırasında araştırmacının ortamda bulunup bulunmaması araştırma konusunun odağına ve katılımcılarla arasındaki ilişkiye göre değerlendirilmektedir. Toplanan kayıtların üzerinde çalışılabilmesi için özgün hale mümkün olduğunca sadık kalınarak çevriyazı gerekmektedir (2015: 246-247).

Bu çalışmanın veri tabanı oluşturulurken, aralarında arkadaşlık, akrabalık, akranlık ilişkileri bulunan konuşuculardan gündelik konuşma örnekleri ses kaydı alınarak toplanmıştır. Konuşmaları kayıt altına alınan katılımcılar, kayıtların akademik bir araştırma için kullanılacağı konusunda önceden bilgilendirilmiştir. Araştırmacının ses kaydının yapıldığı ortamda bulunması ya da bulunmamasının araştırmacının amacı bakımından konuşucular tarafından ödünleyici dilsel kaynakların kullanımını ya da hangi işlevde kullanılacağını etkilemeyeceği düşünüldüğünden, ses kayıtları araştırmacının bulunduğu ortamlarda alınmıştır. Bu çalışmada bürünsel özellikler ve beden dili, bakış, mimik gibi dilötesi özellikler dikkate alınmadığından, görüntü kaydı alınmasına gerek duyulmamıştır.

Ses kayıtlarının alınmasında akıllı telefonların ses kayıt özelliği kullanılmıştır.

4.1.2. Katılımcılar

Çalışmada on altı ayrı ses kaydında, on erkek yirmi iki kadın olmak üzere toplam otuz iki farklı konuşucu yer almıştır. Konuşucular yaşları 26 ile 50 arasında değişen ve aralarında arkadaşlık, iş arkadaşlığı ve evlilik ilişkisi bulunan kişilerdir. Katılımcıların mesleklere göre dağılımına bakıldığında on dört katılımcının kamu ya da özel sektör çalışanı, yedi katılımcının öğretim görevlisi, beş katılımcının öğretmen, üç katılımcının mühendis, bir katılımcının avukat, bir katılımcının yazılımcı olduğu bir katılımcının ise kayıtların alınması sırasında çalışmadığı belirlenmiştir. Konuşucuların en az üniversite mezunu olmasına özen gösterilmiştir.

Karşılıklı konuşma verisinin çözümlenmesi aşamasında araştırmacıya bağlamsal bilgi vermesi amacıyla her çevriyazı metninde önce konuşucuların yaşı, cinsiyeti, eğitim durumu ve konuşucular arasındaki ilişki (eş, iş arkadaşı vs.) hakkında bilgi verilmiştir.

4.2. YÖNTEM

Çevriyazı, konuşmanın grafik ya da yazılı bir temsili ya da kaydedilmiş konuşmanın yazıya dönüştürülmesiyle edilen dilbilimsel veridir (Alpaslan, 2007:23). Çevriyazı, konuşmanın dizgesel olarak çözümlenmesine olanak vermektedir (Cameron, 2001: 31;). Günümüzde farklı çevriyazı yöntemlerinden söz edilmekle birlikte (Couper-Kuhlen ve Thompson, 2018: 13), söylemin çevriyazıya aktarılma biçiminin çalışmanın amacına ve çalışmada sorulan araştırma sorularına göre şekillendiği belirtilmektedir (Du Bois, 1991:72). Sözlü derlemi oluşturan araştırmacının, kendi araştırma amacına uygun çevriyazı yöntemini belirlemesi gerekmektedir. Bu çalışmada, sözlü söylemdeki bürünsel ve dildışı özellikler dikkate alınmadığından, herhangi bir konuşma işaretleyicisi (speech delivery marker) kullanılmadan sözcük ve sözceler yazıya geçirilmesi yöntemi olan basit ortografik çevriyazı yöntemi (Jenks, 2011:26) kullanılmıştır.

Alınan ses kayıtlarının çevriyazıya geçirilmesi aşamasında, etik kurallar gereğince, konuşucuların kimliklerinin gizlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle, konuşmacıların ve anılan yerlerin adları sayı ve numara kullanılarak (K1: Konuşucu 1) gösterilebilmektedir. Diğer bir yöntem ise, konuşuculara takma ad verilmesidir (Chris yerine Craig gibi) (Liddicoat, 2007:15; Jenks, 2011:22). Bu çalışmada, konuşucular birinci yöntem kullanılarak kodlanmıştır.

Çevriyazı metinlerin belge tarama yöntemi kullanılarak elle taranmasıyla ödünlüyici dilsel kaynaklar ve ödünlüyici tümceler ve işlevleri belirlenmiştir.

Sosyal bilimlerde elde edilen nitel verinin sayısallaştırılması amacıyla basit yüzde hesapları ve sözcük sıklık hesapları olmak üzere iki yöntem kullanılabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 243). Bu çalışmada ödünlüyici dilsel kaynaklar ve gerçekleştirdikleri işlevler saptanarak sıklık ve yüzde biçimde tablolarda gösterilmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BULGULAR VE TARTIŞMA

5.1. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Veri tabanı ile ilgili açıklamalara geçmeden önce çalışmanın araştırma sorularını hatırlatılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir:

- Türkçe sözlü söylemde ödüneleme hangi dilsel kaynaklarla gerçekleştirilmektedir?
- Türkçe sözlü söylemde ödünelemenin işlevleri nelerdir?

Araştırma sorularının yanıtlanması amacıyla çalışmanın ikinci bölümünde sıralanan ödüneleyici dilsel kaynaklar veri tabanında elle tarama yöntemiyle belirlenmiştir. Bu aşamada dilsel kaynakların sadece ödüneleyici işlevde kullanılmış olmasına dikkat edilmiştir. Söylem belirleyicilerin ve bağlaçların tümceleri ödüneleme dışında karşıtlık ve nedensellik gibi farklı işlevlerle birbirine bağlamamasına dikkat edilmiştir. Örneğin *ama* bağlacı tümceleri ve söylem parçalarını ödünelemenin yanı sıra karşıtlık işleviyle de bağlamaktadır. Bu nedenle, ödüneleyici dilsel kaynakların doğru biçimde saptanması için bağlamsal bilgiden yararlanılmıştır. Açık bağlaçların yanı sıra, örtük ödüneleme bağıntıları da bağlama dayalı olarak belirlenmiştir.

5.1.1. Veri Tabanında Saptanan Açık ve Örtük Ödüneleme İlişkileri

Veri tabanında saptanan açık ve örtük ödüneleyici tümcelerin kullanım sıklık ve oranları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Açık ve Örtük Ödüneleyici İlişkiler ve Kullanım Oranları

Ödüneleme Tipi	Veri tabanında Saptanan Ödünelemeler	
	Sıklık	Oran
Açık Ödüneleme	145	83,5
Örtük Ödüneleme	29	16,5
Toplam	174	100

Veri tabanında toplam 174 ödünleyici tümce saptanmıştır. Bu tümcelerin 29’unda ödünlemenin örtük biçimde, 145’inde ise ödünleyici bir dilsel kaynak kullanılarak açık biçimde gerçekleştirildiği saptanmıştır. Yüzdelik biçiminde ifade edildiğinde örtük ödünleme oranı %16.5 iken, açık ödünleme oranı %83.5 olarak gerçekleşmiştir. Veri tabanında saptanan açık bağlaçlı ödünleyici tümceler aşağıda örneklenmektedir.

(52) Ucuzunu aldım *ama* çok rahat.

(K:29)

Açık ödünlemenin gösterildiği örnek (52)’de konuşucu yeni aldığı bir giysiden söz etmektedir. Giysinin ucuz olması ile rahat olması önermeleri arasındaki beklenmedik durum bu örnekte *ama* ile gösterilmektedir.

(53) O kadar uzun yol gelmesine *rağmen* burada çalışmayı istedi demek ki.

(K:22)

Örnek (53)’te bir kişinin çok uzun bir yol geldiği ve sözü edilen işyerinde çalışmayı istemesi bilgisi verilmektedir. Bu örnekte, uzun yol gelmek ve orada çalışmayı istemek önermeleri arasındaki uyumsuzluk *rağmen* ile açık biçimde gösterilmektedir.

Aşağıda örnek (55) ve (56)’da ise veri tabanında saptanan örtük ödünleme ilişkisi gösterilmektedir.

(54) Aşağıda dün canım tatlı istedi diye bir tane aldım. Hala duruyor.

(K:11)

Örnek (54)’te konuşucu canı tatlı istediği için bir tatlı aldığını ve tatlının hala yenmeden durduğunu belirtmekte, dolayısıyla canının tatlı istemesi nedeniyle tatlıyı alması ve yememesi durumları arasındaki uyumsuzluğa dikkat çekmektedir. Bu tümcede “Canım tatlı istedi diye bir tane aldım (*ama*) hala duruyor” biçiminde açık olarak gerçekleştirilebilecekken bağlam içerisinde ödünleyici anlamın örtük biçimde verildiği görülmektedir.

(55) Navigasyondan yazdık Sanat Sokağı diye. Bildiğin normal bir sokağa götürdü bizi.

(K:13)

Örnek (55)'ta konuşucu aracın navigasyonuna Sanat Sokağı yazdıklarını ancak bu komuta rağmen aracın içindekileri sıradan bir sokağa götürdüğü bilgisini vermektedir. Normal koşullarda araçların navigasyon sistemlerinin komut verilen yere götüreceği beklentisinin bu tümcede karşılanmadığı görülmektedir. Tümcedeki iki önerme arasındaki uyumsuzluğun “Navigasyondan yazdık Sanat Sokağı diye (*ama/buna rağmen/yine de* vs) bildiğin normal bir sokağa götürdü bizi” biçiminde açık bir bağlaç kullanılarak gösterilmesi de olasıyken, herhangi bir açık bağlaç kullanılmadığı, ödünleyici ilişkinin örtük olarak iletildiği anlaşılmaktadır.

Bulgularımız Türkçede ödünlemenin önemli ölçüde açık biçimde yapıldığını ortaya koymuştur. Bu bulgunun, Türkçe alanyazında yapılan çalışmaların sonuçlarını destekler nitelikte olduğu görülmüştür.

Farklı türlerde yazılı metinlerden oluşan 40.000 sözcüklük Türkçe Söylem Bankası (TSB) 1.1'de açık ve örtük söylem bağıntılarını *Zaman*, *Koşul*, *Karşılaştırma* ve *Ekleme* anlam ulamlarına göre inceleyen Zeyrek (2017), ödünlemenin yer aldığı *Karşılaştırma* anlam ulamının %25.88 oranında açık biçimde, %12.04 oranında örtük biçimde yapıldığını bildirmiştir (2017: 405). Sözü edilen çalışmada *Karşılaştırma* ulamının nadiren örtük biçimde ifade edildiği sonucuna varılmıştır (Zeyrek, 2017:406). TSB 1.1'de ödünlemenin yer aldığı *Karşılaştırma* ana anlam ulamında örtük bağıntıların düşük sıklıkta olmasının, ödünlemenin örtük biçimde ifade edilmesinin zorluğuna işaret ettiği savlanmaktadır (Zeyrek, 2017: 408).

Benzer biçimde, TSB 1.1'de ödünleme *Beklentisel Tersinlik* olarak *Karşılaştırma* anlam ulamı altında ele alındığı başka bir çalışmada *Karşılaştırma* bağıntılarının %70.89'unun açık biçimde, %29.11'inin ise örtük biçimde gerçekleştirildiği bildirilmiştir (Zeyrek-Bozşahin ve Soyca, 2018:141).

Buna ek olarak, Aksan ve Demirhan, ödünlemenin sözlü bildirişimde ezgisel olarak gösterilebileceğini, yazılı ortamda ise okuyucunun birbiri ardına sıralanan çelişik ifadeleri doğru yorumlayabilmesi için uyarı işaretlerine gerek duyulduğunu savlamaktadır (2018: 180). Buna göre, bizim çalışmamızda elde edilen bulgular sözü edilen çelişik ifadelerin doğru yorumlanması için konuşma dilinde de “uyarı

işaretleri”ne yani ödünleyici dilsel kaynaklara gerek duyulduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın bulguları ile alanyazında Türkçede yazılı dilde ödünleme üzerine yapılan derlem temelli çalışmaların bulguları (Zeyrek, 2017; Zeyrek-Bozşahin ve Soyacan, 2018; Aksan ve Demirhan, 2018) Türkçede ödünleyici dilsel kaynakların hem yazılı dilde hem de konuşma dilinde önemli ölçüde açık biçimde gerçekleştirildiğini göstermektedir. Ödünlemenin bilişsel olarak örneğin nedensellik gibi diğer söylem bağıntılarına göre daha zahmetli bir süreç olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir (Barth-Weingarten, 2003: Xu ve diğerleri, 2017)

Çalışmanın bulguları İngilizce konuşma dili üzerinde yapılan çalışmalarla karşılaştırıldığında, İngilizce ve Türkçe konuşma dilinde ödünlemenin işaretlenmesi konusunda benzerlikler bulunduğu göze çarpmaktadır. Barth-Weingarten’in 8 saatlik konuşma verisini içeren derlem üzerinden incelediği çalışmada, derlemde yer alan ödünleyici ilişkilerin %84’ünün açık biçimde, %16’sının ise örtük biçimde gerçekleştirildiğini saptamıştır. Bu bulgu, bağlaçların söylem-edimbilimsel ilişkilerin anlaşılmasına yardımcı olması ile açıklanmıştır. Her ne kadar, söylemsel ilişkilerin sadece bağlaçlarla gösterilmesinin bir ön koşul olmadığına, bağlam ve dünya bilgisine dayalı çıkarsamalar yoluyla alıcıların bir bağlaç ile işaret edilmediğinde bile söylem-edimbilimsel ilişkileri anlayabildiğine dikkat çekilse de ödünlemenin bilişsel olarak zahmetli bir söylem-edimbilimsel ilişki olduğu savunulmaktadır (Barth-Weingarten, 2003: 79).

Buna ek olarak, İngilizce gazete makalelerinde SYK çerçevesinde ödünlemeyi de içeren çeşitli bağıntıları gösteren söylem belirleyicilerin incelendiği bir çalışmada, 228 ödünleyici tümcenin 206’sının (%90.35) açık biçimde gerçekleştirildiği bildirilmiştir (Taboada, 2006:579).

Benzer biçimde, ödünleyici ilişkilerin bilişsel açıdan ele alındığı bir çalışmada, ödünleyici ilişkilerin genel olarak açık biçimde gösterildiği; örtük ödünlemenin söylemin işlenmesi açısından daha güç olduğu ve ödünleyici bağlaçların bir sonraki söyleme ilişkin yerine (online) beklenti oluşturmak açısından bilgilendirici olduğu savunulmuştur (Blumenthal-Drame ve Kortmann, 2017). Bu açıdan bakıldığında bu çalışmanın bulgularının, alanyazındaki bulgularla örtüştüğü görülmektedir.

Xu ve diğerkleri ise benzer bir çalışmayı incece yapmış ve ödünleyici ve nedensellik bildiren bağlaçların edimbilimsel işlemeye etkilerini incelemiştir. Bulgular, ister açık biçimde isterse örtük biçimde yapılmış olsun, ödünlemenin işlenmesinin nedenselliğe göre bilişsel olarak daha güç olduğu saptanmıştır; (Xu ve diğerkleri, 2017: 21).

Bu bölümde Türkçe sözlü söylemde ödünlemenin daha çok açık biçimde gerçekleştirildiği bulgusunun alanyazında hem Türkçe yazılı dilde hem de İngilizce ve incece yapılan çalışmaların bulguları ile uyumlu olduğu grlmştir. Bu sonucun ödünlemenin bilişsel olarak işlenmesi göreceli olarak zahmetli bir ilişki olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Bir sonraki bölümde açık ödünlemenin hangi dilsel kaynaklarla gerçekleştirildiğine dair çözümlene bulguları sunulmaktadır.

5.1.2. Veri Tabanında Saptanan dnleyici Dilsel Kaynaklar

43.815 sözcüklük konuşma dili verisini içeren veri tabanında toplam 174 ödünleyici tümce saptandığı, bu tümcelerin 145'inin açık biçimde gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Bu bölümde 145 açık bağlaçlı ödünleyici tümcede kullanılan ödünleyici dilsel kaynakların kullanım sayısı ve sıklığına ilişkin bilgi verilmektedir. Veri tabanında saptanan ödünleyici dilsel kaynakların dağılımı Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. dnleyici Dilsel Kaynaklar ve Kullanım Oranları

dnleyici Dilsel Kaynaklar ve Kullanım Oranları			
Açık dnleme	Dilsel Kaynak	Sıklık	Oran (%)
	rağmen/karşın	4	2,8
	dİğİ halde/AcAğİ halde	0	0,0
	mAkla birlikte/beraber	1	0,7
	bununla birlikte/beraber	0	0,0
	yken	4	2,8
	sa da/sa bile	13	9,0
	her ne kadar	3	2,1
	ama/ancak/fakat/lakin/yalnız	59	40,7

	gerçi/hoş/aslında	31	21,4
	Soru öbeği + -sA Da, -(y)sA dA (Evrensel Koşul Ödünleyiciler	5	3,4
	gene de/yine de	5	3,4
	ne var ki/gel gör ki/gelgelelim/mamafih	0	0,0
	halbuki/oysaki	1	0,7
	da, ya	20	13,8
Örtük ödünleme		29	16,5
Açık Ödünleme		145	83,5
Ödünleyici Tümce		174	100

Bölüm 5.1.1’de veri tabanımızda toplam 174 ödünleyici tümce saptandığı, bunların 29’unun örtük biçimde gerçekleştirildiği belirtilmişti. Toplam 145 açık bağlaçlı ödünleyici tümcede en sık kullanılan dilsel kaynağın 59 kullanım (%40.7) ile *ama* olduğu saptanmıştır. Çalışmada *ama*, alanyazındaki bulgulara koşut olarak eşışlevli olduğu *fakat*, *lakin*, *ancak*, *yalnız* bağlaçları ile birlikte değerlendirilmiştir. Bu 59 tümcenin 57’inde *ama* kullanıldığı, sadece 2 tanesinde *yalnız* kullanıldığı saptanmıştır. Öte yandan, *fakat* ve *lakin* veri tabanında hiç rastlanmayan dilsel kaynaklar olmuştur. Veri tabanında belirlenen örneklerle aşağıda yer verilmiştir.

(56) Elektrik kesiliyor *ama* adam (kitaptan) hikâye okumaya devam ediyor.

(K:31)

Örnek (56)’da konuşucu gece yatmadan önce çocuğuna hikâye okuyan bir adamdan söz etmektedir. Bu tümcede elektriğin kesilmesi ve adamın kitaptan hikâye okumaya devam ettiği bilgisini vermektedir. Normal koşullarda gece elektrikler kesildiğinde kişinin kitabı göremeyeceğine dair dünya bilgisine dayalı bu beklenti bu tümcede karşılanmamakta ve beklentinin karşılanmadığı *ama* ile gösterilmektedir.

(57) Yüzde doksan kız dedi *ama* kesin söylemiyorum dedi.

(K:16)

Örnek (57)'de bebek bekleyen konuşucu doktorun bebeğin cinsiyetine ilişkin tahminlerinden söz etmektedir. Bu tümcede bebeğin yüzde doksan kız olduğu ile bu bilginin kesin olmaması arasındaki çatışma *ama* ile gösterilmektedir.

Veri tabanında *ama*'nın %40.7 oranında en sık kullanılan dilsel kaynak olmasının, alanyazındaki bulgularla uyumlu olduğu görülmüştür. Türkçe alanyazında karşıtlık ve ödünlüyici söylem bağlayıcıları olarak *ama* ve *fakat*'ın dağılımının TSB üzerinden yazılı dilde irdelendiği bir çalışmada, ödünlleme anlam ulamında toplam 237 tümcenin 229'unda *ama*, sadece 8'inde *fakat* kullanıldığı görülmüş, bu bulguya dayanılarak *ama*'nın söylemde çıkarsamalara erişim yeteneğinin daha kolay olduğu öne sürülmüştür (Zeyrek, 2014).

Ödünllemenin anlambilimsel çıkış noktasının irdelendiği bir çalışmada, ödünlüyici ilişkiler Wall Street Journal'dan alınan yazılı metinlerden oluşan söylem bağıntılarını işaretleyen geniş çaplı bir İngilizce derlem olan Penn Söylem Bankası (Penn Discourse Treebank) üzerinden incelenmiş ve toplam 1193 açık işaretli ödünlüyici tümce saptanmıştır. Saptanan 1193 ödünlüyici tümcede en sık kullanılan ödünlüyici dilsel kaynağın 508 kullanım ile (%42.5) *ama* (but) olduğu belirlenmiştir (Robaldo ve diğerleri, 2008: 217; Robaldo ve diğerleri, 2014:13).

Benzer biçimde, İngilizce yazılmış 385 gazete makalesinden oluşan bir derlemde 206 ödünlüyici tümcede en sık kullanılan ödünlüyici dilsel kaynağın 82 kullanımla (%39.81) *ama* olduğu bulunmuştur (Taboada, 2006:580).

Kullanıcıların görüşlerini belirttiği çevrimiçi ortamda ödünllemenin savlama işlevinin ele alındığı bir çalışmada toplam 14.648 İngilizce yazılmış ödünlüyici tümcede en sık kullanılan ödünlüyici dilsel kaynağın 10.311 kullanım ile *ama* olduğu saptanmıştır (Musi, 2018:280)

Ayrıca, Taboada ve diğerleri (2012) tarafından ödünlleme SYK kapsamında biçim ve işlev bakımından İngilizce ve İspanyolca yazılı dil ve konuşma dili için ayrı derlemeler üzerinden irdelenmiştir. Bu çalışmada, her iki dilde hem yazılı dilde hem konuşma dilinde en sık kullanılan ödünlüyici dilsel kaynağın *ama* olduğu saptanmıştır. İngilizce yazılı dilde toplam 326 ödünlüyici ilişkinin 216'sının *ama* ile işaretlendiği; konuşma dilinde ise toplam 101 ödünlüyici ilişkinin 96'sında *ama* kullanıldığı bildirilmiştir. Ayrıca, İspanyolca yazılı dilde toplam 628 ödünlüyici tümcenin 348'inde, konuşma dilinde ise toplam 24 ödünlüyici tümcenin 22'sinde

ama (pero) kullanıldığı belirtilmiştir (2012: 28-29). Sözü edilen çalışmada yazılı dilde kullanılan ödünlleyici dilsel kaynaklar çeşitlilik gösterirken konuşma dilinde sınırlı sayıda dilsel kaynak kullanıldığı sonucuna varılmıştır (2012:35).

Benzer biçimde, İngilizce konuşma dilinde ödünllemenin derlem üzerinden incelediği bir çalışmada saptanan 160 açık işaretli ödünlleyici tümcenin 154'ünde (%96) *ama* kullanıldığı bildirilmiştir. Sözü edilen çalışmada *ama*'nın önemli ölçüde yüksek kullanım oranına dayanılarak konuşma dilinde *ama*'nın ödünllemenin en yaygın işaretçisi olduğunu sonucuna varılmıştır (Barth-Weingarten, 2003: 79).

Veri tabanında ikinci ek sık kullanılan ödünlleyici dilsel kaynak ise toplam 31 tümce (%21.4) ile *gerçi*, *hoş*, *aslında* olmuştur. Bu üç bağlaç, alanyazında eşışelveli bağlaçlar olarak kabul edildiğinden (Göksel ve Kerslake, 2005: 449; Aksan ve Demirhan, 2018:181) veri tabanında birlikte değerlendirilmiştir. Bu 31 ödünlleyici tümcede *hoş* hiç kullanılmazken, *gerçi*'nin sadece 9 tümcede kullanıldığı, geri kalan 22 tümcede *aslında*'nın kullanıldığı görülmüştür.

(58) ...beraber yaşamakta rahat olduğum için şu ankinden *aslında* bir farkı yok benim için o beraber yaşadığımız dönemin.

(K:3)

Örnek (58)'de konuşucu eşi ile evlilikten önceki ve evlilikten sonraki yaşamları konusunda karşılaştırma yapmaktadır. Önceki söylemde diğer konuşucular evliliğin ilişkilerin doğasını değıştirdiğini savına karşılık bu konuşmacı evlilik yaşamı ile beraber yaşadıkları dönem arasında bir fark olmadığını *aslında* ile göstermektedir.

(59) Devlet hastaneleri (testi) yapmıyordu. Hala yapmıyor. *Gerçi* burası başlamış ama.

(K:29)

Örnek (59)'da konuşucu bir testin devlet hastanelerinde yapılmadığını belirtmekte, ardından burası sözcüğüyle ilçe devlet hastanesini kastederek, söz konusu testin yapıldığı bilgisini vermekte ve bir önceki söylemi ile çatışan bir ekleme yapmaktadır. Bu tümcede önermeler arasındaki bu tutarsızlık *gerçi* ile gösterilmektedir.

Ödünleme tümce belirteçleri olarak *aslında*, *gerçi*, *hoş*, *her ne kadar* ve *vakıa*'nın ham sıklığının TUD üzerinden karşılaştırıldığı bir çalışmada toplam 29.510 kullanım içinde *aslında*'nın 18.513 kullanım ile en sık kullanılan dilsel kaynak olduğu; bunu 5187 kullanım ile *hoş*'un takip ettiği bildirilmiştir (Aksan ve Demirhan, 2018: 177).

Veri tabanında toplam 20 ödünleyici tümcede kullanılan *dA*, %13.8 kullanım oranı ile üçüncü en sık kullanılan dilsel kaynak olarak belirlenmiştir. Alanyazında *dA* ile eşişlevli ancak görece eski bir kullanım olduğu belirtilen *ya* ise veri tabanında saptanmamıştır.

(60) Bizimkiler nefret ediyor doktora gitmekten *de* mecbur gidiyorlar.

(K:20)

Örnek (60)'ta konuşucu anne ve babasının doktora gitmekten nefret ettiği ve mecburen doktora gittikleri bilgisini vermektedir. Bu örnekte bir yere gitmekten nefret edilmesi ve bu yere yine de gidilmesi arasındaki çatışma *dA* ile verilmektedir.

(61) K:32: Çocuğun hakkını yemeyelim. Laktozsuz sütle bir alakası var mı diye sordüğümüzda yok dedi.

K:1: Abi fark etmez.

K:31: Abi iyi *de* hikâyenin olması lazım bu oyuna göre.

(K:31)

Örnek (61)'de konuşucular başlığı laktozsuz süt olan, ancak içeriği laksozsuz sütle ilgili olmayan bir hikâyeyi tartışmaktadır. İkinci konuşucu, birinci konuşucu tarafından belirtilen bir önceki söylemi, bir başka deyişle, hikâyenin adının içeriğiyle alakalı olmasının bir fark yaratmayacağını “İyi” ifadesiyle kabul etmekte, devamında ise *de* ile ilk tutumu arasında karşıtlık kurmaktadır.

veri tabanında en sık kullanılan dördüncü ödünleyici dilsel kaynak toplam 13 tümcede, %9 kullanım oranıyla *-sA dA*, *-sAydI dA*, *-(y)sA/ise dA*, *sA bile/dahi* olmuştur.

(62) K:2: ben hala hesap vermesi gerektiğini düşünmüyorum.

K:3: Hesap vermese *bile* bir sorumluluğun var anladın mı?

(K:3)

Örnek (62)'de konuşucular evli çiftlerin birbirlerine hesap verme sorumluluğu taşıyıp taşımadığı üzerinde tartışmaktadır. İkinci konuşucu evli çiftlerden birinin diğerine hesap vermemesi ile buna rağmen diğer eşe karşı sorumlu olduğu önermeleri arasındaki tutarsızlığı –*sA bile* kullanımıyla göstermektedir.

(63) ...erkekler doğru insan bulduğunu düşünse *dahi*... biraz daha çapkınlık yapayım..
derdinde.

(K:3)

Örnek (63)'te evlenmek için doğru adayın bulunması konusunda erkekler ve kadınları karşılaştıran konuşucu erkeklerin doğru insanı bulması ve çapkınlık yapmak isteğinde olması arasında tutarsızlık bulunduğunu -*se dahi* ile göstermektedir.

Veri tabanında 145 açık bağlaçlı ödünleyici tümcenin 5'inde (%3.4) *gene de/yine de*'nin kullanıldığı saptanmıştır. Bu dilsel kaynaklara ilişkin veri tabanında seçilen örnekler aşağıdadır.

(64)K:10: Sevgisine boy ölçülemez.

K:9: Ama *yine de* o kadar konuşması bile şaşırtıcı yani benimle.

(K:9)

Örnek (64)'te birinci konuşucu ironik biçimde bir kişinin ikinci konuşmacıyı çok sevdiğini belirtmektedir. İkinci konuşucu, sözü edilen kişinin kendisini sevmemesi ve kendisi ile bir süre konuşması durumları arasında uyumsuzluk bulunduğunu *yine de* kullanımıyla göstermektedir.

(65)K:12: Bakmana gerek yok.

K:9: Ben *yine de* teyit etmek istedim.

(K:10)

Örnek (65)'te konuşucular sınav gözetmenliği görevleri olup olmadığı konusunda konuşmaktadır. Birinci konuşucu görevleri olmadığı belirterek ikinci konuşucunun programdan bakmasına gerek olmadığını belirtmektedir. İkinci konuşucu kontrol etmeye gerek olmaması ve hala teyit etmek isteğinde olması durumları arasındaki uyumsuzluğu *yine de* ile vurgulamaktadır.

Benzer biçimde evrensel koşul tümceleri veri tabanımızda 5 tümcede (%3.4) kullanılmıştır.

(66) *Ne kadar* sevsen *de* katlanamadığın şeyler olacaktır.

(K:3)

Örnek (66)'da konuşucunun bir kişiyi sevmek ve ona katlanmak arasında karşıtlık kurmak için *Ne kadar* soru sözcükleri ile *-sA dA* yapısını kullandığı görülmektedir. Evlilik ile ilgili bir konuşmadan alınan örnekte, konuşucu “seven katlanır” biçimindeki genel beklentiyi tersinlemektedir.

(67) Karşındaki insana tahammül edemeyebilirsin... *ne kadar* iyi bir insan olursa olsun.

(K:3)

Örnek (67)'de yine evlilik ve ikili ilişkilerden söz edilmektedir. Konuşucu bir kişinin iyi bir insan olması ile o kişiye tahammül edilemeyebileceği önermeleri arasındaki uyumsuzluğu göstermek için *ne kadar* soru sözcükleri ile *-sA* koşul ekinden oluşan evrensel koşul tümcesinden yararlanmaktadır.

Alanyazında en temel ödünleyici dilsel kaynak olarak gösterilen *-E rağmen*, veri tabanımızda 145 açık bağlaçlı ödünleyici tümcenin sadece 4'ünde (% 2.8) kullanılmıştır.

(68) Bak benim babamın özel hastanesi var ben ona *rağmen* gittim fuarda çalıştım.

(K:3)

Örnek (68)'de konuşucu babasının özel hastane sahibi olması ve kendisinin fuarda çalıştığı bilgisini vermektedir. Normalde bir kişinin babasının özel işyeri varsa kişinin orada çalışacağı beklentisi bu tümcede karşılanmamakta ve bu beklentinin tersinlendiği *-E rağmen* ile gösterilmektedir.

(69) Bak genç yaşta evlenmeyi savunmama *rağmen* evlenmeyi düşünmüyordum.

(K:3)

Örnek (69)'da konuşucunun genç yaşta evlenmeyi savunması ile evlenmeyi düşünmemesi önermeleri arasındaki tutarsızlık *-E rağmen* kullanımı ile gösterilmektedir.

Temel amacı zaman belirtmek olan *-(y)ken*'in ödünleyici işlev taşıyabileceği çalışmanın birinci bölümünde belirtilmişti. Veri tabanımızda 145 açık işaretli ödünleyici tümcenin sadece 4'ü (%2.8) *-(y)ken* ile kurulmuştur.

(70) Siz sevgiliyken hadi atlayalım Onurlara gidelim veya Onur'u çağıralım muhabbeti dönüyorken çok rahat bir şekilde, şimdi ise ulan onlar evli (diyoruz).

(K:1)

Örnek (70)'teki tümce arkadaşların evlilikten sonra birbirlerine olan tavırları hakkındaki bir tartışmadan alınmıştır. Konuşucu, bu tümcede *-ken* kullanımıyla yeni evli olan arkadaşı Onur'un evlenmesinden önceki ve evlenmesinden sonraki tutumu arasında karşıtlık ilişkisi kurmaktadır.

(71) Adam körken çocuğu nasıl buldu?

(K:6)

Örnek (71)'de konuşucu kör bir adamın evden kaçan bir çocuğu bulduğu bir hikâyeden söz etmektedir. Bu tümcede, normalde kör olan bir insanın kişi ve nesneleri bulmasının güç hatta imkânsız olduğuna dair dünya bilgisine dayanarak kör olmak ve evden kaçan birisini bulmak arasındaki beklenmedik durum *-ken* ile gösterilmektedir.

Veri tabanımızda *her ne kadar* sadece 3 (%2.1) tümcede saptanmıştır. *Her ne kadar*'ın düşük kullanım sıklığının, bu dilsel kaynağın *-(y)sa dA* ile kurulan tümcelerde anlama bir katkısı olmaması; sadece konuşucuya ilk tümcedeki iletinin bir sonraki tümcede geçersiz kılınacağına dair işareti tümce başında verme olanağı sunmasından (Göksel ve Kerslake, 2005:434) kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

(72) *Her ne kadar* çok şey değişmemiş de olsa, bunun bir evlendin bıraktın modu var anlamdın mı?

(K:3)

Örnek (72)'de konuşucu, eşi ile evlenmeden önceki ve evlendikten sonraki yaşamı hakkında konuşmaktadır. İlk tümcede evlendikten sonra çok şeyin değişmediğini öne sürerken, ikinci tümcede evlendikten sonra (bu bağlamda erkek arkadaşlarıyla dışarı çıkmayı) bırakma modunda olduğunu, yani aslında bir şeyin değiştiğini belirtmekte ve iki önerme arasında karşıtlık kurmaktadır. *Her ne kadar* bu tümcede iki önerme arasında uyumsuzluk olacağına tümce başında işaret etmektedir.

(73) *Her ne kadar* dünyayı gezme projemiz olsa da bir yerimiz yurdumuz olacak yani.

(K:27)

Örnek (73)'te konuşucu dünyayı gezmek ve bir yeri yurdu olması, yani sürekli bir ikametgâhı olması durumları arasında karşıtlık kurmaktadır. Ödünlemenin birbiri ile uyumsuz iki durumun eşzamanlı olarak gerçekleşmesi tanımına göre hem dünyayı gezmek hem de bir yeri yurdu olmak durumlarının aynı anda gerçekleşmesi tutarsız durumlar olarak gösterilmektedir.

-*mAkla beraber/birlikte* ve *halbuki/oysaki* ödünleyici dilsel kaynakları veri tabanında sadece birer kez kullanılmış, bu tümceler aşağıda açıklanmıştır.

(74) Abi böyle hızlıca göz attığımda kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte yani mantiken 657 bana uygun gibi geldi.

(K:1)

Örnek (74)'te konuşucu bir meslek dalının 657 sayılı kanuna tabi olup olmadığı konusunda akıl yürütmektedir. İlk önermede emin olmadığını belirtmekte, ikinci önermede ise sözü edilen meslek dalının 657'ye uygun gibi geldiği görüşünü belirtmektedir. İki önerme arasındaki uyumsuzluk bu tümcede -*mAkla birlikte* ile gösterilmektedir.

(75) İstiyorlardı ama almıyorlardı. *Halbuki* ben onlara uygun fiyat vermiştim.

(K:8)

Örnek (75)'te konuşucu öncelikle geliştirdiği ürünle ilgili olarak bir firmanın söz konusu ürünü almak istediği ve almadığı bilgisini vermektedir. Bu tümcede ödünleyici ilişki *ama* ile işaretlenmiştir. Bir sonraki tümcede ise *halbuki* kullanımıyla firmanın ürünü almaması ile satıcının yani konuşucunun uygun fiyat vermesi arasındaki karşıtlık ilişkisi gösterilmektedir.

-*dİğI halde/AcAğI halde*, *bununla birlikte/beraber* ve *ne var ki/gel gör ki/gelgelelim/mamañih* dilsel kaynaklarının ise veri tabanımızda hiç kullanılmadığı görülmüştür. *dİğI halde/AcAğI halde*, *bununla birlikte/beraber*'in daha çok resmi ya da yazılı dilde kullanıldığı, *ne var ki/gel gör ki/gelgelelim/mamañih*'in ise görece eski kullanımlar olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmanın katılımcıların çoğunun 25-32 yaşları arasında olduğu düşünüldüğünde bu dilsel kaynakların kullanımına rastlanılmaması şaşırtıcı bir bulgu olarak değerlendirilmemektedir.

Bu bölümde veri tabanında en sık kullanılan ödünleyici dilsel kaynağın ama olduğu, bu bulgunun alanyazınla uyumlu olduğu görülmüştür. Bir sonraki bölümde ödünlemenin veri tabanında yerine getirdiği belirlenen işlevlere değinilmektedir.

5.1.3. Veri tabanında Saptanan İşlevler

Çalışmanın birinci bölümünde ödünlemenin alanyazında farklı dillerde saptanan işlevleri Tablo 1’de verilmektedir. Bu işlevlerden adları farklı olup, işlevi aynı/benzer olanlar yeniden gruplandırılmış ve Tablo 2’de gösterilmişti. Bu bölümde, ödünlemenin veri tabanında yerine getirdiği işlevlerin sıklığı belirlenmiş ve örneklerle açıklanmıştır. Ödünlemenin konuşma dilindeki işlevleri ile bu işlevlerin veri tabanında kullanım sıklıkları Tablo 5’te gösterilmektedir.

Tablo 5. Ödünlemenin İşlevleri ve Kullanım Oranları

Ödünlemenin işlevleri	Veri tabanında Saptanan Ödünlemeler	
	Sıklık	Oran
Karşıtlığın gösterilmesi	86	49,4
Olası yanlış anlaşılmanın önlenmesi	16	9,2
Düzeltilme/Onarım	44	25,3
Uzlaşma	20	11,5
Konu Yönetimi	8	4,6
Toplam	174	100

Ödünlemenin veri tabanımızda en çok karşıtlığın gösterilmesi işleviyle kullanıldığı saptanmıştır. Toplam 174 ödünleyici tümcenin 86’sında (%49.4) ödünleyici dilsel kaynaklar karşıtlığın gösterilmesi amacıyla kullanılmıştır. Ödünleme en temel anlamıyla iki tümce arasındaki uyumsuzluk ya da çatışma olarak tanımlandığından (König, 1985:4) doğası gereği karşıtlık ilişkisini göstermektedir. Bu nedenle bu çalışmada en sık kullanılan işlevin karşıtlığın gösterilmesi işlevi olması şaşırtıcı bulunmamıştır. Bu işlev aşağıda örneklerle açıklanmaktadır.

(76) Evlilik için feragat etmezdim bundan *ama* eşim için ettim.

(K:4)

Örnek (76)'da konuşucu önce bir şeyden evlilik için feragat etmeyeceğini belirtmekte, ancak ardında eşi için sözü edilen şeyden feragat ettiği bilgisini vermektedir. Bu örnekte *ama* konuşucunun normalde bir şeyi yapmayacağını beyan etmesi ile sonuç olarak o şeyi yapmış olması arasında karşıtlık ilişkisi kurmaktadır.

(77) Bunun şarjı sıfır *ama* açık.

(K: 12)

Örnek (77)'de konuşucu yeni aldığı bir akıllı telefonda söz etmektedir. Telefonun şarj göstergesinin sıfır olması ile buna rağmen telefonun açık olması durumları arasındaki karşıtlık bu tümcede *ama* ile gösterilmektedir.

Bu çalışmada birinci işlev olarak karşımıza çıkan karşıtlığın gösterilmesi alanyazında ödünlemenin işlevleri ile ilgili kullanım sıklığı veri bulunan iki çalışma ile karşılaştırıldığında bulgular arasında hem benzerlikler hem de farklılıklar olduğu görülmüştür.

İngilizce ve İspanyolca konuşma dilinde ve yazılı dilde ödünlemeyi biçim ve işlev bakımından inceleyen bir çalışmada, herhangi bir sıklık ya da oran verilmemekle birlikte, ödünlemenin konuşma dilinde en sık kullanılan işlevinin karşıtlığın gösterilmesi olduğu bildirilmiştir (Taboada ve Gomez-Gonzalez, 2012: 30). Bu araştırmacıların bulguları bu çalışmanın bulguları ile paralellik göstermektedir.

Öte yandan İngilizce konuşma dili derleminde ödünlemenin işlevlerini inceleyen Barth-Weingarten (2003) 192 ödünleyici tümcenin sadece 3'ünün (%2) karşıtlığın gösterilmesi işleviyle kullanıldığını saptamıştır (2003: 244). Sözü edilen çalışmada en sık kullanılan işlevin konu yönetimi olduğu bildirilmiştir. Bizim çalışmamızda ödünlemenin en düşük yoğunluklu kullanılan işlevinin konu yönetimi olması ayrıca şaşırtıcı bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sonuç ilerleyen bölümde konu yönetimi yapma işlevine ilişkin bulguların sunulduğu bölümde ele alınmaktadır.

Alanyazında ödünllemenin işlevlerinden söz etmekle birlikte nicel veri sunmayan çalışmalarla karşılaştırma yapılamamıştır. Bununla birlikte, çalışmanın bulguları sadece karşıtlığın gösterilmesi işlevinin en sık kullanılan işlev olduğu belirten ancak diğer işlevlerin kullanım sıklığı sıralaması ya da oranına ilişkin açıklama içermeyen Taboada ve Gomez-Gonzalez (2012) ile ödünllemenin çeşitli işlevlerine ilişkin nicel ve istatistiki bilgi veren Barth-Weingarten (2003)'ün sonuçları ile karşılaştırılarak değerlendirilebilmiştir.

Veri tabanında ödünllemenin ikinci en sık kullanılan işlevinin 44 kullanım ile (%25.3) düzeltme/onarım olduğu saptanmıştır. Bu işlev alanyazında bir iddianın geçerliliğinin sınırlandırılması ana başlığı altında “diğer konuşucuyu düzeltme” ve “kendini düzeltme” olmak üzere iki farklı alt ulamda (Barth-Weingarten, 2003: 166) ele alınmıştır. Bu çalışmada her iki alt ulama ilişkin sonuçlar birlikte değerlendirilmiş, kendini düzeltme ve diğer konuşucuyu düzeltmeye ilişkin veri tabanında saptanan örnekler aşağıda açıklanmıştır.

(78)K:13: Onlara yedimin mi diyorlar?

K:10: Ama o böyle cezalı mallar için. Gerçi ona da götürüyorlar doğru.

Örnek (78)'de konuşucular çekici ile çekilen araçların nereye götürüldüğü konusunda akıl yürütmektedir. İlk konuşucu söylemin önceki bölümlerinde çekilen araçların ya otoparka çekildiğini ya da örnekte görüldüğü gibi yedimine götürüldüğünü belirtmektedir. Bunun üzerine ikinci konuşucu önce yediminin cezalı mallar için olduğunu söylemekte, ardından gerçi ile ilk bildirimini kısmen geçersizleştirerek kendini düzeltmektedir.

(79)K:10: Bizim odada üç bilgisayar var. Üçünde de ses var.

K:12: Ama kulaklıkla.

Örnek (79)'da konuşucular müzik dinlemek için uygun bilgisayar bulunup bulunmadığı konusunda konuşmaktadır. İlk konuşucu odada üç bilgisayar olduğunu, üçünden de ses dinlenebildiği belirtmektedir. İkinci konuşucu, bu sözü edilen üç bilgisayarda sadece kulaklık aracılığıyla ses dinlenebildiğini belirterek ilk konuşucunun bildirimin geçerliliğini kısıtlamakta, diğer bir deyişle ilk konuşucuyu düzeltmektedir.

Alanyazındaki bulgularla karşılaştırılacak olursa, Barth-Weingarten (2003) 192 ödünleyici tümcenin 23'ünün (%12) bir iddianın geçerliliğinin sınırlandırılması işleviyle kullanıldığını; 29'unun (15%) ise kendini düzeltme işleviyle kullanıldığını bildirmektedir (2003:244). Kendini düzeltme konuşucunun ortaya attığı ilk savının geçerlilik ya da gücünün belli bir dereceye kadar kısıtlanması olduğundan, söylemde kendini düzeltme geri adım atma işlevi taşımaktadır (Couper-Kuhlen ve Thompson, 2000:404; Barth-Weingarten, 2003: 169; Koivisto, 2012; 1269; Günther, 2016: 150). Bu bakımdan, sözü edilen çalışmada iki alt ulama ait kullanım oranlarının toplamının (%27) bu çalışmanın bulguları ile benzer olduğu (%25.3) söylenebilir.

Bu çalışmada ödünlemenin en sık kullanılan üçüncü işlevinin 20 kullanım (%11.5) ile uzlaşma olduğu belirlenmiştir. Bu işlev sayesinde konuşucular karşıt bir görüşün geçerliliğini kabul ederken, kendi iddialarını sürdürüebilmekte (Couper-Kuhlen ve Thompson, 2000) ya da diğer konuşucunun bildirimini aksine bir bildirimde bulunduklarında bunun olası olumsuz etkilerini azaltabilmektedir (Szczyrbak, 2014:245).

Bu çalışmanın veri tabanında konuşucular tarafından uzlaşma işleviyle kullanıldığı saptanan örnekler aşağıda açıklanmaktadır.

(80) K:2: Bunun evlilikle alakası yok. Biz de aynı şeyi yapıyoruz.

K:3: *Her ne kadar çok bir şey değişmemiş dahi de olsa*, bunun bir evlendin bıraktın modu var anladın mı?

Örnek (80)'de ilk konuşucu belli bir davranışın evlilikle alakası olmadığını, evli olmadıkları halde aynı şeyi kendilerinin de yaptıklarını belirtmektedir. Bağlamsal bilgiye göre bu bildirim ile birinci konuşucu evliliğin çiftlerin yaşamlarında önemli bir değişime yol açmadığını savunmaktadır. Öte yandan, ikinci konuşucu “Her ne kadar çok bir şey değişmemiş dahi de olsa” ifadesiyle ilk konuşucunun bildirimini desteklemekle birlikte, devamında “...bunun bir evlendin bıraktın modu var anladın mı?” tümcesi ile ilk konuşucunun görüşüne karşıt bir görüş bildirmekte ve kendi ilk görüşüne geri dönmektedir. Bu sayede ikinci konuşucu sözlü etkileşimde karşı tarafından görüşünü kısmen de olsa desteklediğini gösterebilmekte ve etkileşimde olası anlaşmazlıklardan kaçınmaktadır.

(81)K:5: Ben hala hesap vermesi gerektiğini düşünmüyorum.
K:3: Hesap vermese *de* bir sorumluluğu var anladın mı?

Örnek (81)'de konuşucular evlendikten sonra çiftlerin birbirlerine hesap verme zorunluluğu bulunup bulunmadığı konusunda tartışmaktadır. İlk konuşucu çiftlerin birbirlerine evli değilken olduğu gibi evlendikten sonra da hesap vermeleri gerekmediğini düşündüğünü belirtmektedir. Bunun üzerine ikinci konuşucu “Hesap vermese *de*” tümcesi ile ilk konuşucunun görüşünü destekler nitelikte bir ifade kullanmakta, ancak hemen ardından evli kadın ya da erkeğin bir sorumluluğu olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla, ikinci konuşucu evlendikten sonra çiftlerin birbirlerine hesap vermeleri gerektiği ve birbirlerine karşı sorumlulukları olduğu görüşünü savunmaya devam etmekte, ancak bunu yaparken önce ilk konuşucunun karşı görüşünü onaylar nitelikte ifadeler kullanmaktadır. Bu yöntemle, farklı bakış açılarına sahip konuşucuların ortak bir noktada buluşabildikleri ya da olaylara farklı açılardan bakılabileceğini gördükleri anlaşılmaktadır.

Etkileşim içerisinde ödünllemenin farklı bakış açılarını kabul etmekle birlikte konuşucunun kendi savını sürdürmesi, karşıt görüş bildiriminin olası olumsuz etkilerinin azaltılması, öznelarasılık sağlanması ve uzlaşma sağlanması işleviyle kullanımı İngilizce konuşma dilinde Couper-Kuhlen ve Thompson (2000), Lehçede Szczyrbak (2014), Fransızcada Pfänder (2016), İngilizce ve İspanyolcada Taboada ve Gomez-Gonzalez (2012), Almancada Günther (2016) ve İsveççede Lindström ve Londen (2013) tarafından bildirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında Türkçede ödünllemenin etkileşimde uzlaşma sağlama işleviyle kullanıldığı bulgusu alanyazındaki sonuçları desteklemektedir.

Ödünllemenin olası anlaşmazlıkları önlenmesi işlevine bakıldığında, veri tabanında bu işlevin 174 ödünlleyici tümcenin 16'sında (%9.2) kullanıldığı görülmüştür. Alanyazında bu işlevin söylemde dinleyicilerin genel dünya bilgisine dayanarak birtakım çıkarımlar yapmasını önlemek amacıyla kullanıldığı belirtilmektedir (Grote ve diğerleri, 1997: 92; Taboada ve Gomez-Gonzalez, 2012: 30; Günther, 2016: 150).

(82) K:8: Senin fiyatların çok güzel *de ama* sen bize destek veremezsin falan demişlerdi. Ben de kiralyorum ben olmaz demiştim. Siz *ama* ne istiyorsanız aynı sözleşme yaparız siz ne istiyorsanız destek veririm ben size (dedim).

Örnek (82)'de konuşucu verdiği fiyat teklifinin bir firma tarafından uygun bulunduğunu ancak yine de o firmaya destek veremeyeceğinin söylendiğini belirtmektedir. Bunun üzerine kendisinin (satış değil) kiralama yaptığını söylediğini bildirmektedir. Bu bildirimin üzerine konuşucunun “Siz ama ne istiyorsanızdestek veririm ben size...” ödünleyici tümcesiyle firmaya hizmet veremeyeceğine dair olası bir çıkarımı önlemek istediği görülmektedir.

(83) K:12: Task ikiye yaptınız mı?

K:13: Yaptık bitti. Bir daha bakacağız fotoğraflara.

Örnek (83)'te konuşucular bir görev listesinin tamamlanma süreci hakkında konuşmakta, varsa eksik görevleri tespit etmek istemektedir. İlk konuşucunun sorusu üzerine ikinci konuşucu önce ilgili görevin yapıldığını belirtmektedir. Görevin yapıldığı bildirimi üzerine diğer konuşucunun doğal olarak bu görevin tamamlandığına dair çıkarımda bulunması olasıdır. İkinci konuşucu bu çıkarımın geçersiz kılınması amacıyla “Bir daha bakacağız fotoğraflara” açıklaması yapmakta ve örnekte örtük biçimde gerçekleştirilen ödünleyici tümceyi bir anlamda “Görevi yaptık bitti ama bu durum bizim bu görevi atlamamız anlamına gelmesin çünkü fotoğraflara bir daha bakacağız” biçiminde yeniden düzenlemektedir.

Ödünlemenin konu yönetimi yapma işleviyle kullanımına bakıldığında veri tabanında saptanan 174 ödünleyici tümcenin sadece 8'inin (%4.6) bu işlevin yerine getirilmesi amacıyla kullanıldığı ve konu yönetiminin en az kullanılan işlev olduğu görülmüştür. Barth-Weingarten (2003) tarafından İngilizce konuşma dilinde yapılan çalışmada konu yönetiminin toplam 192 ödünleyici tümcenin 43'ünde (%22) kullanılarak en sık kullanılan işlev olduğu bildirilmiştir. Dolayısıyla ödünlemenin konu yönetimi işleviyle kullanılması açısından bulgularımızın alanyazınla uyumlu olmadığı görülmektedir.

Ödünlemenin, üzerinden anlaşmazlık bulunan bir konudan uzaklaşılması ya da konuyu örneğin bir kişiden başka bir kişiye getirilmesi işleviyle kullanıldığı bildirilmiştir (Barth-Weingarten, 2003: 185; Taboada ve Gomez-Gonzalez, 2012:

31). Veri tabanımızda ödünlemenin konu yönetimi yapma işleviyle kullanıldığı tümceler aşağıda açıklanmaktadır.

(84)K:12: Abim gelmek istiyor ama çocuklar için gelemiyor.

K:9: Burada *aslında* çok iyi standartta iş de bulabilirler.

Örnek (84)'te birinci konuşucu yurt dışında yaşayan akrabalarının herhangi bir Türkiye'ye kesin dönüş yapma planı olduğundan ancak bunun gerçekleşmesi durumunda uyum sorunu yaşayabileceklerinden söz etmektedir. İkinci konuşucunun alternatif sayılabilecek bir konu açarak, sözü edilen kişilerin "...aslında çok iyi standartta iş bulabilecekleri" ile ilgili bildirimde bulunduğu görülmektedir. Bu örnekte konu yönetiminin anlaşmazlık bulunan bir konuyla ilgili olarak değil, daha çok söylemin akışı içerisinde konunun yönünün değiştirilmesi işleviyle yapıldığı söylenebilir.

(85) K: 31: Anne ile babanın ortak söylediği bir şey mi bu?

K:1: Hayır. *Aslında* onu da bulsanız hadi oradan ya falan diyeceksiniz.

Örnek (85)'te ilk konuşucu bir duruma ilişkin tahminde bulunmakta, ikinci konuşucu ise bu tahminin doğru ya da yanlış olduğunu değerlendirmektedir. Örnekte ilk konuşucunun soru sorduğu ve ikinci konuşucunun soruya kısa bir cevap verdiği görülmektedir. Soru-cevap bölümünden sonra ikinci konuşucu cevabın bulunması durumunda diğer konuşucuların "...hadi oradan ya..." diyecekleri bilgisini vererek konuyu soru-cevabın içeriğinden, cevabın şaşırtıcı olmasına getirmektedir. Bu örnekte de konu yönetiminin herhangi bir anlaşmazlık durumundan kaçınmak için değil, söylemin doğal akışı içerisinde başka bir noktaya değinmek amacıyla kullanıldığı görülmektedir.

Bu çalışmanın bulguları Türkçe konuşma dilinde ödünlemenin biçimsel olarak daha çok açık biçimde gerçekleştirildiğini ve en sık kullanılan ödünleyici dilsel kaynağın *ama* olduğunu göstermiştir. İşlev açısından bakıldığında ise, ödünlemenin konuşma dilinde alanyazında farklı dillerde gerçekleştirdiği saptanan işlevlerine dayanılarak belirlenen karşıtlığın gösterilmesi, düzeltme/onarım, uzlaşma, olası yanlış anlaşılmanın önlenmesi ve konu yönetimi işlevlerinin Türkçe için de geçerli olduğu veri tabanındaki örnekler üzerinden ortaya konmuştur. Bulgularımız

İngilizce, Almanca, İspanyolca, Fransızca, İsveççe ve Lehçe dillerinde elde edilen bulgularla örtüşmekte ve Türkçe alanyazın araştırması sonucundaki saptamamız doğrultusunda ödünlemenin hem biçim hem de işlev açısından kapsamlı bir biçimde irdelendiği ilk çalışma olması nedeniyle alanyazına katkıda bulunmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkçe sözlü söylemde ödünlemenin nasıl gerçekleştirildiği ve ne türden işlevleri yerine getirdiği belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, gündelik konuşma örneklerinden oluşan altı saatlik ses kaydı alınarak çevriyazıya aktarılmıştır. Türkçe sözlü söylemde ödünleme oluşturulan veri tabanını üzerinden incelenmiş ve ulaşılan bulgular alanyazındaki bulgularla karşılaştırılarak sunulmuştur.

Alanayzında ödünlemenin tam olarak ne olduğu konusunda bir görüş birliği bulunmamasının, farklı dillerde bu kavramın biçimsel özelliklerine ilişkin genellemeler yapılmasına olanak vermediği gözlenmiştir. Bu nedenle, Türkçe sözlü söylemde ödünlemenin hangi dilsel kaynaklar kullanılarak ve ne türden işlevleri yerine getirmek amacıyla kullanıldığının belirlenmesini hedefleyen bu çalışmada ilk olarak ödünleme kavramına yönelik olarak dilbilimin farklı alanlarında ortaya atılan tanımlara değinilmiştir. Ödünlemenin anlambilim açısından en genel anlamıyla iki tümce arasındaki tutarsızlık, uyumsuzluk ya da çatışma biçiminde tanımlandığı; bu tanımdan hareketle sözdizim, sözbilim ve söylem-edimbilim çalışmalarında ödünlemeye biçim ya da işlev açısından yaklaşıldığı görülmüştür.

Bu çalışmanın ilk araştırma sorusu “Türkçe sözlü söylemde ödünleme hangi dilsel kaynaklarla gerçekleştirilmektedir?” sorusudur. Bu soruya yanıt aranması sırasında alanyazında ödünlemenin biçimsel özellikleri önceki çalışmalarda farklı görüşler olduğu görülmüştür. Örneğin İngilizcede *yine de* anlamına gelen “nevertheless” bazı çalışmalarda belirtecimsi (sentence adverbial) (Taboada ve Gomez-Gonzalez, 2012) olarak kabul edilirken, başka çalışmalarda bağlaç görevli belirteç (conjunctioal adverb) (Barth-Weingarten, 2003) olarak ulamlaştırılmaktadır. Benzer bir durum Türkçe için de geçerlidir. Örneğin *-e rağmen/karşın* farklı çalışmalarda bağlaç, ilgeç, zarf-fiil ya da sondurum ilgeci olarak adlandırılmaktadır. Ödünlemeyi gösteren dilbilgisel yapıların niteliğine ilişkin bu karmaşıklığın giderilmesi amacıyla son yıllarda ödünleme üzerine yapılarda bu yapıların ödünleyici işlev taşıyıp taşımadığına bakılarak saptanmaya başlandığı görülmektedir. Chen (2000), ödünlemeyi bir belirteç tümcesi türü olarak ele almakta, ödünlemenin tüm belirteç tümcesi türleri arasında hem biçimsel hem de anlambilimsel olarak tanımlanması en güç belirteç tümcesi türü olduğunu

belirtmektedir. Bu nedenle, çalışmasında ana tümcede belirtilen durumun, beklentinin aksine, yan tümcede belirtilen uyumsuz durumdan etkilenmediği tümceleri ödünleyici tümce olarak tanımlamış ve bu ilişkiyi gösteremeye yarayan tüm dilsel yapıları ödünleyici işaretleyici olarak adlandırmıştır (Chen, 2000: 89). Benzer biçimde, Taboada ve Gomez-Gonzalez (2012), tümcede bağlaç, bağlayıcı, ilgeç vs. görevinde bulunan ödünleyici dilsel kaynakları şemsiye bir terim olarak söylem belirleyici olarak tanımlamıştır. Ödünlemenin biçimsel özelliklerine ilişkin bu yaklaşımlar bu çalışma için yol gösterici olmuş, bu çalışmada veri tabanında ödünlemeyi göstermeye yarayan tüm dilbilgisel yapılar ödünleyici dilsel kaynak biçiminde ifade edilmiştir.

Çalışmada belirlenen ödünleyici dilsel kaynaklar ile örtük ödünleme ilişkileri veri tabanında elle tarama yöntemiyle saptanmış ve kullanım sıklıkları belirlenmiştir. Buna göre, veri tabanında saptanan toplam 174 ödünleyici tümcenin 29’unda ödünlemenin örtük biçimde, 145’inde ise ödünleyici bir dilsel kaynak kullanılarak açık biçimde gerçekleştirildiği saptanmıştır. Yüzdelik biçiminde ifade edildiğinde örtük ödünleme oranı %16.5 iken, açık ödünleme oranı %83.5 olarak gerçekleşmiştir. Dilsel kaynakların dağılımına bakıldığında toplam 145 açık bağlaçlı ödünleyici tümcede en sık kullanılan dilsel kaynağın 59 kullanım (%40.7) ile *ama* olduğu saptanmıştır. Bu bulgunun alanyazındaki çalışmaları destekler nitelikte olduğu görülmüştür.

Bu çalışmanın ikinci araştırma sorusu olan “Türkçe sözlü söylemde ödünlemenin işlevleri nelerdir?” sorusuna yanıt aramak için alanyazında farklı dillerde ödünlemenin işlevine odaklanan çalışmalar taranmıştır. Bu çalışmalarda ödünlemenin karşılıklı etkileşimde yerine getirdiği işlevlerin dökümü çıkarılarak örtüşen işlevler aynı başlık altında toplanmıştır. Çalışmada alanyazına dayalı olarak ödünlemenin karşıtlığın gösterilmesi, olası yanlış anlaşılmanın önlenmesi, düzeltme/onarım, uzlaşma ve konu yönetimi olmak üzere beş temel işlevi yerine getirdiği saptanmıştır.

Bu çalışmanın veri tabanında ödünlemenin en çok karşıtlığın gösterilmesi işleviyle kullanıldığı saptanmıştır. Toplam 174 ödünleyici tümcenin 86’sında (%49.4) ödünleyici dilsel kaynakların karşıtlığın gösterilmesi amacıyla kullanıldığı ortaya konmuştur. Ödünlemenin nasıl yapıldığı ve hangi dilsel kaynaklarla

gerçekleştirildiğine ilişkin bulguların İngilizce, Almanca, İspanyolca, Fransızca, İsveççe ve Lehçe dillerinde elde edilen bulgularla örtüştüğü görülmektedir.

Bu çalışma Türkçe alanyazında ödünlemenin gündelik sözlü söylemde hem biçim hem de işlev açısından kapsamlı bir biçimde irdelendiği ilk çalışma olması nedeniyle alanyazına katkıda bulunmaktadır. Ancak, çalışmadan elde edilen sonuçlar veri tabanı ile sınırlıdır. İleride yapılacak olan çalışmalarda ödünleme kullanımının toplumsal cinsiyet ya da yazılı söylem-sözlü söylem gibi farklı değişkenler çerçevesinde incelenmesiyle ödünleme ve işlevlerine yönelik farklı sonuçların elde edilebileceği varsayılabilir.

KAYNAKÇA

- Aarts, B. (1988). Clauses of concession in written present-day British English. *Journal of English Linguistics*, 21(1), 39-58.
- Aijmer, K., & Stenström, A. B. (Eds.). (2004). *Discourse patterns in spoken and written corpora* (Vol. 120). Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Akar, D. and Marti, L. (2015). *Söylem Çözümlemesi*. Nitel Araştırma: Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları (ss. 242-252). Editörler Seggie, N ve Bayyurt, Y. Ankara: Anı Yayınları.
- Aksan, M., Demirhan, U. (2018). Gerçi şunu da söylemeliyim... Türkçede Geçersizleştirme. *Türkçede Yapı ve İşlev. Şükriye Ruhi Armağanı* (ss.171-200). Ankara: BilgeSu.
- Alpaslan, E. (2007). Konuşma Dilinden Yazı Diline: Abecesel Çeviri - Yazı Tasarımı. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt/24, Sayı 1.
- Altenberg, B. (2002). Concessive Connectors in English and Swedish. *Proceedings of the Symposium Information Structure in a Cross-linguistic Perspective* (ss.1-18). Norwegian Academy of Science and Letters. November 30-December 2, 2000.
- Antaki, C., ve Wetherell, M. (1999). Show concessions. *Discourse studies*, 1(1), 7-27.
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Barth, D. (2000). That's true, although not really, but still": expressing concession in spoken English. *Cause Condition Concession Contrast: cognitive and discourse perspectives*. (ss.411-437). Berlin/New York, de Gruyter.
- Barth-Weingarten, D. (2003). *Concession in spoken English: On the realisation of a discourse-pragmatic relation*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Blakemore, D. (1992). *Understanding utterances: An introduction to pragmatics*. Oxford: Blackwell.
- Blakemore, D. (2002). *Relevance and linguistic meaning: The semantics and pragmatics of discourse markers* (Vol. 99). New York: Cambridge University Press.
- Blumenthal-Dramé, A. ve Kortmann, B. (2017). Causal and concessive relations: Typology meets cognition. (SS.508-509). Book Of Abstracts. 50th Annual Meeting of the Societas Linguistica Europaea. University of Zurich, Switzerland .10 – 13 September 2017.
- Brinton, L. J. (1996). *Pragmatic markers in English: Grammaticalization and discourse functions* (Vol. 19). Berlin and New York: Mouton de Gruyter.
- Brown, G., & Yule, G. (1983). *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge university press.

- Cameron, D. (2001). *Working with spoken discourse*. London: Sage.
- Chafe, W. (1998). Language and the Flow of Thought. *The new psychology of language*. Cognitive and Functional Approaches to Language Structure, Cilt I (ss. 93-111). Editor Michael Tomasello. New York: Psychology Press.
- Chen, G. (2000). The grammaticalization of concessive markers in Early Modern English. Editors Fischer, O., Rosenbach, A., and Stein, D. *Pathways of change: Grammaticalization in English* (ss.85-108). Philadelphia: John Benjamins.
- Clark, H., H., (2014). Spontaneous Discourse., *The Oxford Handbook of Language Production*. New York: Oxford University Press. Editors Matthew Goldrick, Victor Ferreira, Michele Miozzo.
- Cook-Gumperz, J., ve Gumperz, J. J. (1976). Context in children's speech. *Papers on language and context*, 46.
- Cornish, F. (2006). Understanding spoken discourse. in Mey, J. L., & Brown, K. (2009). *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. Oxford: Elsevier Science.
- Couper-Kuhlen, E., Thompson, S., A., (2005). A linguistic practice for retracting overstatements. 'Concessive repair'. Hakulinen, A., Selting, M. (Eds.) içinde. *Syntax and Lexis in Conversation: Studies on the use of Linguistic Resources in Talk-in-Interaction*. (ss.257–288). Amsterdam Philadelphia: John Benjamins.
- Couper-Kuhlen, E., ve Ono, T. (2007). Incrementing'in conversation. A comparison of practices in English, German and Japanese. *Pragmatics. Quarterly Publication of the International Pragmatics Association (IPrA)*, 17(4), 513-552.
- Couper-Kuhlen, E., ve Selting, M. (2017). *Interactional linguistics: Studying language in social interaction*. Cambridge University Press.
- Couper-Kuhlen, E., ve Thompson, S., A. (2000). Concessive patterns in conversation. *Cause-Condition-Concession-Contrast. Cognitive and discourse perspectives* (ss. 381-410.). Berlin – New York: Mouton De Gruyter.
- Crevels, M. (2000). Concessives on different semantic levels: A typological perspective. *Cause-Condition-Concession-Contrast. Cognitive and discourse perspectives*. (ss. 341-360). Berlin – New York: Mouton De Gruyter.
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Singapore: Blackwell Publishing.
- Csató, É. Á., ve Johanson, L. (1998). Turkish. *The Turkic Languages*. (ss.203-235). London and New York: Routledge.
- Cutting, J. (2005). *Pragmatics and discourse: A resource book for students*. London ve New York: Routledge.
- Çelik, M. (1999). dA'nın İşlevleri. *Dilbilim Araştırmaları*, (10), 25-32.

Çetintaş Yıldırım, F. (2010). *Türkçede Belirteç Tümcecikleri: Sözbilimsel Yapı Çözümlemesi Çerçevesinde Bir Sınıflandırma Önerisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Danesi, M. (2012). *Linguistic anthropology: A brief introduction*. Toronto: Canadian Scholars' Press.

Doğan, G. (1994). Ama Bağlacına Edimbilimsel Bir Bakış. *Dilbilim Araştırmaları*. 195-205.

Du Bois, J. W. (1991). Transcription design principles for spoken discourse research. *Pragmatics. Quarterly Publication of the International Pragmatics Association (IPrA)*, 1(1), 71-106.

Du Bois, J. W. (1991). Transcription design principles for spoken discourse research. *Pragmatics. Quarterly Publication of the International Pragmatics Association (IPrA)*, 1(1), 71-106.

Eggings, S. (2004). *An Introduction to Systemic Functional Linguistics*. New York/London: Continuum.

Ercan, G. S. (2008). *Türkçe Tarih Ders Kitaplarında Nedenselliğin Kurgulanması*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Fox, B. A. (2013), Conversation analysis and self-repair, *The Encyclopedia of Applied Linguistics* (ss. 1105-1110). Editor Carol A. Chapelle. Oxford: Wiley-Blackwell,

Gee, J. P ve Hanford, M. (2012). *The Routledge Handbook of Discourse Analysis*. London ve New York: Routledge.

Gee, J. P. (1999). *An introduction to discourse analysis: Theory and practice*. London & New York: Routledge.

Gee, J. P. (2004). *An introduction to discourse analysis: Theory and method*. London ve New York: Routledge.

Gencan, T.,N. (2007). *Dilbilgisi*. Ankara: Tek Ağaç.

Gómez-Veiga, I., García-Madruga, J. A., & Moreno-Ríos, S. (2010). The interpretation of indicative and subjunctive concessives. *Acta psychologica*, 134(2), 245-252.

Göksel, A., ve Kerslake, C. (2004). *Turkish: A comprehensive grammar*. London and New York: Routledge.

Green, C. (2017). *Patterns and Development in the English Clause System*. Singapore: Springer.

Grote, B., Lenke, N., & Stede, M. (1997). Ma(r)king concessions in english and german. *Discourse processes*, 24(1), 87-117.

- Günthner, S. (2000). From concessive connector to discourse marker: The use of *obwohl* in everyday German interaction. *Cause Condition Concession Contrast. Cognitive and Discourse Perspectives*, (ss.439-468). Berlin/New York, de Gruyter.
- Günthner, S. (2016). Concessive patterns in interaction: uses of *zwar... aber* ('true... but') constructions in everyday spoken German. *Language Sciences*, 58, 144-162.
- Hakulinen, A. ve Selting, M. (2013). *Syntax and Lexis in Conversation: Studies on the Use of Linguistic Resources in Talk-in-interaction* (Cilt. 17). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Halliday, M. A. K.ve R. Hasan. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Haspelmath, M., ve König, E. (1998). *Concessive conditionals in the languages of Europe*. Editors J. v. d. Auwera. *Adverbial constructions in the languages of Europe* (ss. 563-640). Berlin: de Gruyter.
- Haviland, J. B. (2009). Cultural and social dimension of spoken discourse. *Concise Encyclopedia Of Pragmatics*. (ss.170-173). Editor Jacob Mey. Oxford: Elsevier.
- Heine, B. (2002). On the role of context in grammaticalization. *Typological studies in language*, 49, 83-102.
- Hengirmen, M. (2006). *Türkçe Temel Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Hilpert, M. (2013). *Constructional Change in English: Developments in Allomorphy, Word Formation, and Syntax*. New York: Cambridge University Press.
- Hussein, M. (2005). Two accounts of discourse markers in English. *Journal of Pragmatics*, 49, 75-86.
- Hutchby, I., Wooffit, R., (1998). *Conversation Analysis: An Introduction*. Cambridge: Polity Press.
- Hutchinson, B. (2004). Acquiring the meaning of discourse markers. *Proceedings of the 42nd Annual Meeting on Association for Computational Linguistics*. (ss.684-692). Barcelona, Spain. 21 – 26 July 2004.
- Iten, C. (2005). *Linguistic meaning, truth conditions and relevance*. Hampshire ve New York: Palgrave Macmilan.
- Izutsu, M. N. (2008). Contrast, concessive, and corrective: Toward a comprehensive study of opposition relations. *Journal of Pragmatics*, 40(4), 646-675.
- Jefferson, G. (1984). On Stepwise Transition from Talk about Trouble to Inappropriately Next-Positioned Matters. *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis* (ss.191-222). Editors Atkinson, John Maxwell and John Heritage. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jenks, C. J. (2011). *Transcribing talk and interaction*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- Joan, C. (2002). *Pragmatics and discourse*. London and New York: Routledge.
- Karaşın, H. Bağlaç Görevinde Kullanılan “Ya” nın Anlamsal İşlevleri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(14), 215-227.
- Kern, F. ve Selting, M. (2013). *Conversation Analysis and Interactional Linguistics. The Encyclopedia of Applied Linguistics*. Blackwell Publishing.
- Koivisto, A. (2012). Discourse patterns for turn-final conjunctions. *Journal of Pragmatics*, 44(10), 1254-1272.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. London and New York: Routledge.
- Kortmann, B. (2012). *Adverbial subordination: A typology and history of adverbial subordinators based on European languages* (Vol. 18). Berlin- New York: Walter de Gruyter.
- König, E. (1985). On the history of concessive connectives in English. Diachronic and synchronic evidence. *Lingua*, 66(1), 1-19.
- König, E., ve Siemund, P. (2000). Causal and concessive clauses: Formal and semantic relations. *Cause-Condition-Concession-Contrast. Cognitive and discourse perspectives* (ss. 341-360). Berlin – New York: Mouton De Gruyter.
- Lakoff, R. (1971). If's, and's and but's about conjunction. *Studies in Linguistic Semantics*. Editors Charles. (ss. 3-114). Editors J. Fillmore and D. Terence Langendoen. Irvington.
- Levelt, W. J. M. (1989). *Speaking: From intention to articulation. ACL-MIT Press series in natural-language processing*. Cambridge, MA, US: The MIT Press.
- Levinson, S. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lewis, G., L. (2011). *Turkish Grammar*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Liddicoat, A. J. (2007). *An introduction to conversation analysis*. London: Continuum.
- Lindström, J. (2009). Interactional linguistics. *The pragmatics of interaction*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Lindström, J. K., ve Londen, A. M. (2013). Concession and reassertion: On a dialogic discourse pattern in conversation. *Text & Talk*, 33(3), 331-352.
- Lindström, J., ve Londen, A. M. (2014). Insertion concessive. An interactional practice as a discourse grammatical construction. *Constructions*, 1, 1-11.
- Mann, W., C. ve Thompson, S., A. (1986). Rhetorical Structure Theory: description and construction of text structures. *ISI/RS-86-174*, 1-15.

- Martin, J. R. (1992). *English Text: System and Structure*. Amsterdam: Benjamins.
- Menz, A. (2016). Concessive conditionals in Turkish. *Turkic Languages*, 20(1), 90-103.
- O'Connell, D.C., Kowal, S. (2008) *Communicating with One Another. Toward a Psychology of Spontaneous Spoken Discourse*. New York: Springer.
- Özbek, N. (1998). Türkçede Söylem Belirleyicileri. *Dilbilim Araştırmaları*, 9: 37-47.
- Özgen, M. ve Metin, G. (2017). Anadil Olarak Türkçe Öğretiminde Belirteç Yantümceleri: Bir Öğretim Önerisi Denemesi. *International Journal of Language Academy*. 5(1). 82-108.
- Pfänder, S. (2016). Fragmented adverbial clauses as resources for negotiating alignment: concessive repair patterns in French talk-in-interaction. *Language Sciences*, 58, 95-110.
- Pianese, G. (2006). Spoken Discourse: Types. *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. Editors Mey, J. L., and Brown, K. Oxford: Elsevier Science.
- Pomerantz, A. (1984). Agreeing and Disagreeing with Assessments: Some Features of Preferred/Dispreferred Turn Shapes. In M. Atkinson, & J. Heritage (Eds.), *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis* (pp. 57-101). Cambridge: Cambridge University Press.
- Power, R., Doran, C., & Scott, D. (1999). Generating embedded discourse markers from rhetorical structure. In *Proceedings of the European Workshop on Natural Language Generation* (pp. 30-38).
- Reed, J. (1997). *A discourse analysis of Philippians: Method and rhetoric in the debate over literary integrity*. Journal for the study of the new testament supplement series (Cilt 136). Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Robaldo, L., Miltsakaki, E., & Hobbs, J. R. (2008). Refining the meaning of sense labels in PDTB: Concession. *Proceedings of the 2008 Conference on Semantics in Text Processing* (ss. 207-219). Association for Computational Linguistics. Venice, Italy. 22-24 Eylül 2008.
- Robaldo, L., ve Miltsakaki, E. (2014). Corpus-driven Semantics of Concession: Where Do Expectations Come From? *Dialogue and Discourse*. 5 (1). (ss-1-36).
- Scannell, P. (1991). *Broadcast Talk*. London: Sage.
- Schiffrin, D., Tannen, D., Hamilton, H. (2001). (Eds.) *The Handbook of Discourse Analysis*. Massachusetts ve Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Seedhouse P., Walsh S. (2010) Learning a Second Language through Classroom Interaction. *Conceptualising 'Learning' in Applied Linguistics*. Editors Seedhouse P., Walsh S., Jenks C. London: Palgrave Macmillan.

- Selting, M., ve Couper-Kuhlen, E. (2000). Argumente für die Entwicklung einer 'interaktionalen Linguistik'. *Gesprächsforschung*, Sayı 1 (ss.76-95).
- Sert, O., Balaman, U., Daşkın, N. C., Büyükgüzel, S., ve Ergül, H. (2015). Konuşma Çözümlemesi Yöntemi. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*, 12(2).
- Sinclair, J., Coulthard, M. (1992). Towards And Analysis Of Discourse.. *Advances in Spoken Discourse Analysis*. (ss.1-34). Editor Coulthard, M. London, New York: Routledge.
- Sperber, D. and Wilson, D.,(1996). *Relevance: Communication and Cognition*, Oxford: Blackwell Publishers Ltd .
- Stede, M., ve Umbach, C. (1998). DiMLex: A Lexicon of Discourse Markers for Text Generation and Understanding. *Proceedings of the 17th international conference on Computational linguistics, Cilt 2* (ss. 1238-1242). Association for Computational Linguistics. Montreal, Quebec. 10-14 Ağustos, 1998.
- Subaşı Uzun, L. (1990). Türkçede Bazı Metindilbilimsel Görünümler Üzerine. Özsoy, S. A. ve Sebüktekin, H. (Haz.). *IV. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri* (ss. 71-80). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Szczyrbak, M. (2004). Tu pełna zgoda, ale...Investigating Concessive Marking in Spoken Polish. *Studies in Polish Linguistics*, sayı. 9, 2014, cilt 4, 245–263.
- Taboada, M. (2006). Discourse Markers As Signals (or not) of Rhetorical Relations. *Journal of Pragmatics*. 38, 567-592.
- Taboada, M., ve Gómez-González, M. D. L. Á. (2012). Discourse markers and coherence relations: Comparison across markers, languages and modalities. *Linguistics and the Human Sciences*, 6(1-3), 17-41.
- Thomas, J. A. (2013). *Meaning in interaction: An introduction to pragmatics*. London ve New York: Routledge.
- Thompson, S., A. ve W., C. Mann. 1987. Rhetorical Structure Theory: A framework for the analysis of texts. *IPrA Papers in Pragmatics* 1(1). 79-105.
- Trask, R. L. (2007). *Language and linguistics: The key concepts*. London ve New York: Routledge.
- Underhill, G. (1985). *Turkish Grammar*. Cambridge, Massachusetts, and London: MIT Press.
- Üstünova, K. (2006). Ama'nın İşlevleri. *U.Ü.Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 7(10),79-92.
- Vergaro, C. (2014). “Struggle Though I May...”: A Note on the Inverted Though Concessive Construction in English. *English Studies*, 95(5), 557-576.
- Widdowson, H. G. (2004). *Text, context, pretext: Critical issues in discourse analysis*. Cornwall: Blackwell Publishing.

- Woods, N. (2006). *Describing discourse*. London: Hodder Education.
- Wooffitt, R. (2005). *Conversation analysis and discourse analysis: A comparative and critical introduction*. London/Thousand Oaks/New Delhi:Sage.
- Xu, X., Chen, Q., Panther, K.U. ve Wu, Y (2017). Influence of Concessive and Causal Conjunctions on Pragmatic Processing: Online Measures from Eye Movements and Self-Paced Reading, *Discourse Processes*,55(4), 387-409.
- Yavuz, S. (2010). *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Bağlaçlar*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Elazığ: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Zeyrek, D. (2014). *On the distribution of the contrastive-concessive discourse connectives ama 'but/yet' and fakat 'but' in written Turkish*. Suihkonen, P., & Whaley, L. J. (Eds.). *On Diversity and Complexity of Languages Spoken in Europe and North and Central Asia* (Cilt. 164) (ss. 251-275). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Zeyrek, D. (2017). *Söylem Yapısı ve Türkçe Söylem Bankası'ndan Bazı Bulgular*. N. Büyükkantarcıoğlu, I. Özyıldırım ve E. Yazar (Haz.) içinde, 45.Yıl Yazıları. (ss.395-409). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Zeyrek-Bozşahin, D. ve Soycan, N. (2018). Türkçe Söylem Bankasında Söylem Bağlantılarının Metin Türlerine göre Değerlendirilmesi. *Türkçede Yapı ve İşlev. Şükriye Ruhi Armağanı* (ss.131-170). Ankara: BilgeSu.
- Zwaan, R. A., ve Rapp, D. N. (2006). Discourse comprehension. M. Traxler ve M. A. Gernsbacher (Eds.), *Handbook of psycholinguistics*. (ss. 725–764). San Diego, CA: Elsevier.

